Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України

ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

Науково-практичний журнал

Видається 4 рази на рік

Заснований у жовтні 2011 року

№ 2 (38) 2022

Харків
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
2022

УДК 340:001.895
DOI: 10.37772/2518-1718-2022-2(38)

ISSN 2311-4894 (Print)
ISSN 2518-1718 (Online)

Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України (протокол № 4 від 20 червня 2022 р.)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням **категорії «Б»**
(наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.)

Журнал внесено до міжнародних бібліотек і баз даних:
European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – **ERIH PLUS**, Норвегія;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Іспанія;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Польща;
Academic Research Index – ResearchBib, Японія

Право та інновації : наук.-практ. журн. / редкол.: К. В. Єфремова (голов. ред.) та ін. – Харків : НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України ; АРТ-ПРИНТ, 2022. – № 2 (38). – 80 с.

Засновник
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

Редакційна колегія:

Українські фахівці – *К. В. Єфремова,* кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (головний редактор); *Р. В. Шаповал,* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (науковий редактор); *А. П. Гетьман,* доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *В. М. Пашков,* доктор юридичних наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *О. Я. Трагнюк,* кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *А. М. Любчич,* кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (заступник головного редактора); *Н. М. Внукова,* доктор економічних наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *Х. В. Солнцева,* кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *Ю. В. Георгієвський,* доктор юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *М. В. Троцька,* кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *А. О. Гаркуша,* кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *К. О. Токарєва,* кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *О. В. Розгон,* кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

Іноземні фахівці – *Вільям Еліот Батлер,* доктор права, Школа права Університету штату Пенсильванія (США); *Snieguolė Matulienė,* доктор, Університет імені Миколаса Ромеріса (Литва); *Томас Давуліс,* доктор, професор, юридичний факультет Вільнюського університету (Литва); *Яніс Грасіс,* доктор юридичних наук, доцент, юридичний факультет Ризького університету (Латвія); *Вітольдс Захарс,* доктор юридичних наук, професор, юридичний департамент Даугавпілського університету (Латвія); *Маріана Петрова,* доктор економічних наук, професор, Університет Велико Тирново (Болгарія).

© НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2022

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

LAW AND INNOVATIONS

Scientific and Practical Journal

Published 4 Times a Year

Founded in October 2011

№ 2 (38) 2022

Kharkiv
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of NALS of Ukraine
2022

UDC 340:001.895
DOI: 10.37772/2518-1718-2022-2(38)

ISSN 2311-4894 (Print)
ISSN 2518-1718 (Online)

Recommended for publication by the Academic Council
of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development
of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (protocol № 4 of 20.06.2022)

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine **group «Б»**
(Ministry of Education and Science of Ukraine order № 409 of 17 March 2020)

Contributed to the international scientometrics database and libraries:
European Reference Index forthe Humanities and the
Social Sciences – **ERIH PLUS**, Norway;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Spain;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Poland;
Academic Research Index – ResearchBib, Japan

Law and Innovations : Scient.-Pract. Journal / edit. board: K. V. Yefremova (chief ed.) et al. – Kharkiv : Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine ; ART-PRINT, 2022. – № 2 (38). – 80 p.

Founder
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative
Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

E d i t o r i a l b o a r d:

Ukrainian specialists – *K. V. Yefremova,* PhD, Senior Researcher, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine (chief editor); *R. V. Shapoval,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University (scientific editor); *A. P. Getman,* 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; *V. M. Pashkov,* 2nd PhD, Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. Ya. Tragniuk,* PhD, Associate Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *A. M. Liubchych,* PhD, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine (deputy chief editor); *N. M. Vnukova,* 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *H. V. Solntseva,* PhD, the Yaroslav Mudryi National Law University; *I. V. Georgiievskyi,* 2nd PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *M. V. Trotska,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. A. Harkusha,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *K. O. Tokarieva,* PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *O. V. Rozghon,* PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine.

Foreign specialists – *William E. Butler,* J.D., Professor of Law of the Dickinson School of Law, Pennsylvania State University (USA); *Snieguolė Matulienė,* Doctor of Law, Mykolo Romerio Universitetas (Lithuania); *Tomas Davulis,* Professor, University of Vilnius Faculty of Law (Lithuania); *Jānis Grasis,* Dr. iur., Associate Professor, Faculty of Law, Rīga Stradiņš University (Latvia); *Witolds Zahars,* Doctor of Law, Professor, Head of Legal Department Daugavpils University (Latvia); *Mariana Petrova,* Doctor of Economy, Professor, Veliko Tarnovo University (Bulgaria).

Commissioning Editor: *V. P. Kokhan*
Desktop publishing: *A. H. Yakshyna*

Address of the Editorial Team:
61002, Kharkiv, st. Chernyshevskaya, 80
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development
Tel.: + 38 (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Website: ndipzir.org.ua

© Scientific and Research Institute of Providing Legal
Framework for the Innovative Development, 2022

ЗМІСТ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

ХАУСТОВА М. Г.
Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи 7

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ЯКОВЮК І. В., ЄФРЕМОВА К. В., НОВІКОВ Є. А.
Економічна безпека і роль колективного Заходу у поствоєнному відновленні України 19
ОЛЬХОВСЬКА А.-М. А., БІЛОУСОВ Є. М.
Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану (постановка проблеми) 27
ЛЮБЧИЧ А. М., МАМАЄВ І. О.
Актуальні питання інформаційного забезпечення дослідницьких інфраструктур 35

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА

ЯРОШЕНКО О. М., ВАПНЯРЧУК Н. М.
Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки 42
ЖЕРНАКОВ В. В.
Конфлікти у спори у сфері праці: сутність і взаємодія 49
СЕРЕДА О. Г., КРАСЮК Т. В.
Розірвання трудового договору у разі скасування допуску до державної таємниці: проблемні питання 57

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

ДАМІРЧИЄВ М. І.
Конституційні основи правового регулювання податкових відносин: сучасний погляд та значення 64
ЧУДАК О. М.
Вплив цифровізації на адміністрування податків і зборів в Україні 71

Інформація для авторів 79

CONTENT

LEGAL PROVISION OF THE FUNCTIONING OF THE DIGITAL TRANSFORMATION IN MODERN CONDITIONS

KHAUSTOVA MARYNA
The concepts of digitalization: national and international approaches 7

MODERN RESEARCH OF ECONOMIC LAW

YAKOVIYK IVAN, YEFREMOVA KATERYNA, NOVIKOV EVGEN
Economic security and the role of collective West in the post-war reconstruction of Ukraine 19
OLKHOVSKA ANNA-MARIIA, BILOUSOV YEVHEN
Regulatory and legal provision of food security in the conditions of legal regime of maritime status (problem statement) 27
LIUBCHYCH ANNA, MAMAIEV ILLIA
Topical issues of information support of research infrastructures 35

TOPICAL ISSUES OF LABOR LAW

YAROSHENKO OLEG, VAPNYARCHUK NATALIYA
Dignified working conditions for scientists – one of the priority directions of state policy in the field of science 42
ZHERNAKOV VOLODYMYR
Conflicts and disputes in the field of labor: essence and interaction 49
SEREDA OLENA, KRASYUK TETYANA
Termination of the employment agreement in the case of abolition of admission to a state secret: to problem issues 57

DEVELOPMENT TRENDS OF FINANCE LAW

DAMIRCHIEV MUSHFIK
Constitutional basis of legal regulation of tax relations: modern view and significance 64
CHUDAK OLESYA
The influence of digitalization on the administration of taxes and charges in Ukraine 71

Information for authors 79

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

ХАУСТОВА МАРИНА ГЕННАДІЇВНА
кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-8264-0646

УДК 340.01
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-1

ПОНЯТТЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ

У статті аналізується різноаспектність поняття цифровізації та цифрової трансформації. Визначено, що цифровізація є визнаним механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість та якість економічної політики держави. Автором значається, що цифровізація – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід від біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн).

У статті проаналізовані національні та міжнародні підходи щодо сутності і значення цифровізації, та дії держав у напрямку подальшого впровадження цифровізації суспільства. Визначено, що у країнах Європейського Союзу використовується оціночний показник рівня технологічного розвитку та ступеня запровадження інноваційних технологій у цифровому суспільстві – Індекс DESI. Підкреслено, що цифровізація не обмежується виключним використанням технологій; вона характеризується зміною культури, інтегрованої в усі сфери роботи, та трансформацією в управлінні різними командами. Проаналізовані вітчизняні здобутки, які були сформовані під впливом глобалізаційних процесів та сучасної міжнародної правової практики в сфері цифровізації, а саме створені в Україні інституції та прийняті нормативно-правові акти в сфері цифровізації українського суспільства. Зроблено висновок, що для державного регулювання розвитку сектора цифровізації суспільства необхідним є формування та дії інституційно-правового, економічного, організаційного, соціально-психологічного та техніко-технологічного механізмів з широким переліком методичного інструментарію за кожним із них.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, державна політика, Індустрія 4.0., цифровий розвиток людського капіталу, цифровізація економіки країн ЄС, цифрове суспільство.

Постановка проблеми. Цифровізація – одна з визначальних тенденцій розвитку людської цивілізації, яка формує більш інклюзивне суспільство та кращі механізми управління, розширює доступ до охорони здоров'я, освіти та банківської справи, підвищує якість та охоплення державних послуг, розширює спосіб співпраці людей, а також дає змогу скористатися більшим розмаїттям товарів за нижчими цінами. Пандемія Covid-19 довела важливість та потрібність цифрових технологій для добробуту населення та розвитку економік.

Використання цифровізації у розвинутих країнах є нормою сьогодення. В Україні також проводиться активна законодавча робота в цьому напряму. Так, 3 березня 2021 року Кабінет Міністрів України затвердив своєю Постановою Національну економічну стратегію на період до 2030 року, у якій визначаються орієнтири, принципи та цінності в економічній політиці, і серед них вказується на необхідність подальшого розвитку ефективної цифрової сервісної держави та компактних державних інститутів (розвиток цифрової економіки як одного із драйверів економічного зростання України) [1]. Також 3 березня 2021 року Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням схвалив Концепцію розвитку цифрових компетентностей і затвердив план заходів щодо її

© Хаустова М. Г., 2022

реалізації. Ухвалення цієї Концепції – стратегічний крок вперед у побудові цифрової держави.Одна з її найважливіших цілей – навчити цифрової грамотності 6 млн українців за 3 роки. В документі вказується, що опанувавши цифрові навички, кожен українець зможе отримувати державні послуги онлайн, якісно підвищити рівень життя, впевнено користуватися соціальними мережами та Інтернетом [2]. Використання цифрової економіки для української держави стає актуальним завданням. Сьогодні такі сфери життєдіяльності як медицина, політичні процеси, безпека, освіта, транспорт, екологія, адміністративні послуги, підприємницька діяльність, туризм неможливо уявити без використання інформаційно-комунікаційних технологій. Тому постійно постає питання у розширенні наукових досліджень методичних підходів до розвитку цифровізації супільства. Сьогодні в Україні для розвитку цифрової економіки розробляється велика кількість нормативно-правових актів, ухвалюються концепції й програми розвитку. Однак, процеси цифровізації українського суспільства ще не доопрацьовані та потребують подальшого дослідження та впровадження в життя нових інструментів та заходів, зокрема з урахуванням міжнародної правової практики в цій сфері. Процеси подальшої розробки цифровізації суспільства повинні містити основні інструменти й технології побудови ефективної цифровізації, з урахуванням результатів для українського суспільства і економіки. Тому дослідження методичних підходів щодо побудови моделей трансформації цифрової економіки та суспільства, вивчення міжнародної правової практики та аналіз сучасного українського законодавства, його порівняння і з правом інших країн є досить актуальними, оскільки надають можливість запровадити в вітчізняну систему права прогресивні та ефективно відпрацьовані правові приписи та інструменти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для всебічного розуміння поняття цифровізація та цифрової трансформації слід звернутись до вчень видатних вітчизняних та закордонних науковців, серед яких можна відзначити дослідження А. МакАфі, С. Бреннан, Д. Креісс, П.Вайл, С.Ворнер, Ю. О. Нікітіна, О. А. Бурбело, Г. О. Ткачук, Г. Г. Чмерук, В. Р. Краліч, І. А. Бурлакова. Їх дослідження можна взяти за основу для визначення поняття цифрової трансформації. Дослідженням «цифровізації» займалися такі вчені, як Д. Стігліц, Б. Ван Арк, Дж. Ліклайдер, серед сучасних дослідників можна виділити О. Вишневського, О. Гудзя, В. Ляшенка.

Мета статті – систематизувати поняття цифровізації, проаналізувати міжнародний досвід у сфері цифровізації супільства для запровадження в вітчизняну систему права позитивного правового досвіду у сфері регулювання цифрових відносин; окреслити шляхи та заходи, що є необхідними для подальшої роботи задля ефективного використання інструментів цифровізації для вдосконалення економічних, політичних відносин в Україні.

Для досягнення поставленої в роботі мети були використані такі загальнотеоретичні методи дослідження, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння для визначення змісту й складових поняття «цифровізації» та «цифровізації суспільства»; системний підхід для узагальнення основних методичних підходів щодо моделей трансформації цифровізації суспільства; методи позитивного і нормативного аналізу для вироблення рекомендацій з удосконалення моделі трансформації цифровізації. За допомогою спеціальних методів наукового пізнання (систематизації, абстрагування, декомпозиції) в статті досліджено теоретичні засади цифрової економіки та здійснено критичний всебічний аналіз та систематизацію наукових і практичних підходів до трактування сутності цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Основною метою цифровізації є досягнення цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Пріоритет можливий тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації, будуть інтегровані в національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку.

Цифровізація є визнаним механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість та якість економічної політики держави [3, с.46]. Цифровізація (з англ. digitalization) – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід від біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн). Цифровізація – це один із головних факторів зростання світової економіки в найближчі 5–10 років [4]. Крім прямого підвищення продуктивності, яке отримують компанії від цифрових технологій, є ланцюг непрямих переваг цифровізації, як-то економія часу, створення нового попиту на нові товари й послуги, нова якість та цінність тощо. Цифровізація стане головним інструментом для досягнення стратегічної цілі України – збільшення ВВП у 8 разів, до 1 трлн дол. у 2030 році, та забезпечення добробуту, комфорту та якості життя українців на рівні, вищому за середній показник у Європі [5].

Ще одне визначення поняття представлено у Енциклопедії інформаційних наук і технологій в якій

зазначається, що «цифровізація – це інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя суспільства шляхом оцифровки всього, що можна оцифрувати. Цифровізація означає комп'ютеризацію систем і робочих місць для більшої легкості та доступності» [3].

Засновник і головний виконавчий директор Agile Elephant Девід Террар зазначав, що «цифрова трансформація» – це процес переходу до нових способів роботи і мислення з використанням цифрових, соціальних, мобільних і нових технологій та включає зміну мислення керівництва, заохочення інновацій і нових бізнес-моделей, оцифровку активів і ширше використання технологій для поліпшення досвіду співробітників, клієнтів, постачальників, партнерів і зацікавлених сторіни [4].

Виходячи з вищезазначеного, важливо підкреслити, що поняття цифровізація та цифрової трансформації не має чіткого визначення. Однак, можливо зазначити, що вони між собою пов'язані.

Так, цифровізація більш загальне поняття, яке охоплює багато методик, а цифрова трансформація – це процес, завдяки якому організації з використанням цифрових технологій переходять на новий рівень не тільки виробництва, а й відношення між партнерами, клієнтами та працівниками. Експерти компанії Gartner роблять прогнози, що ініціативи по цифровізації прискорюються, і більшість очікує, що цифрові технології кардинально змінять їх галузь до 2026 року [5, с. 114]. Цифровізація виступає фундаментом цифрової економіки. Саме тому цифровізація розглядається як важливий елемент сталого розвитку економіки та суспільства, а такі технології як інтернет речей (IoT), хмарні технології, електронна ідентифікація (eID) та штучний інтелект (AI) можуть сприяти досягненню Глобальних Цілей Сталого Розвитку Організації Об'єднаних Націй до 2030 року.

Отже, у період сьогодення термін «цифровізація» використовується у вузькому та широкому значеннях. Під *цифровізацією у вузькому сенсі* розуміється перетворення інформації в цифрову форму, яке у більшості випадків призводить до зниження расходів, та появі нових можливостей тощо. Велика кількість конкретних перетворень інформації в цифрову форму призводить до суттєвих позитивних наслідків, які обумовлюють застосування терміну цифровізації у широкому сенсі.

Як перехід до цифрової інформації всіх сторін економічного та соціального життя, цифровізація з простого методу покращення різних приватних сторін життя перетворюється в драйвер світового суспільного розвитку, який забезпечує підвищення ефективності економіки та покреащення рівня життя.

Цифровізацію у широкому сенсі можливо розглядати як тренд ефективного світового розвитку тільки в тому випадку, якщо цифрова трансфрмація відповідає наступним вимогам: вона охоплює виробництво, бізнес, науку, соціальну сферу та звичайне життя громадян; супроводжується тільки ефективним використанням її результатів; її результати доступні користувачам перетвореної інформації; її результатами користуються не тільки фацівці, але й пересічні громадяни, а користувачі цифрової інформації мають навички роботи з нею.

Урядом України приймаються широкомастабні заходи по розвитку цифровізації суспільства, цифрового сектору економіки, впроваджуються електронні платежі та вдосконалюється нормативно-правова база в сфері електронної комерції. Задля реалізації цих та інших проектів 18 вересня 2019 року Уряд затвердив Положення про Міністерство цифрової трансформації України. Прийняття акта створює правові передумови для його функціонування, визначає засади, цілі та принципи діяльності. Відповідно до затвердженного Постановою КМУ Положення, Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії [6].

Технологічні зміни відбуваються швидко. Це вимагає якісного та своєчасного реагування, у тому числі і в питаннях адаптації законодавчої та регуляторної сфер. Завдання по швидкої цифрової трансформації неможливо вирішити без тісної міжнародної співпраці [7, с. 232]. Передовий досвід цифровізації та розвитку цифрових інформаційних технологій в рамках Європейського Союзу та інших країн світу визначає їх як стратегічних партнерів в галузі цифрових технологій та інформатизації. Європейський Союз та інші розвинені країни не тільки декларують підтримку розвитку цифрового простору, але й роблять практичні кроки в цьому напрямі. Відповідно, в Україні в найближчій перспективі планується розробка нових нормативно-правових актів, які будуть спрямовувати подальшу роботу в сфері

цифровізації суспільства, з урахуванням міжнародного правового досвіду.

Задля перевірки та аналізу якості використання інструментів цифровізаціїї суспільства та їх позитивного впливу на всі сфери діяльності у країнах Європейського Союзу використовується оціночний показник рівня технологічного розвитку та ступеня запровадження інноваційних технологій у цифровому суспільстві – Індекс DESI [8]. Цей індекс охоплює п'ять основних субіндексів: зв'язок, людський капітал, використання Інтернету, інтеграція цифрових технологій і цифрові державні послуги. Вимір людського капіталу складається з п'яти показників, об'єднаних у два підвиміри, що вивчають навички, необхідні для використання можливостей цифрового суспільства. Для визначення індексу DESI важливою складовою є наявність цифрових навичок у населення та у випускників навчальних закладів. Відповідно до значення індексу DESI, у 2020 р. лідерами з розвитку цифрових технологій серед країн Європейського Союзу стали Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Фінляндія, Швеція, Великобританія, Ірландія, Естонія, Австрія. За даними Звіту DESI (2020) [9, с.114] у домогосподарствах Європейського Союзу збільшилося покриття цифровими мережами нового покоління (зростання відбулося на рівні з 83% до 86%). Також за останні 2 роки простежується зростання доступу домашніх господарств до фіксованих широкосмугових мереж: з 15% до 26%. Покриття 4G охоплює майже все населення ЄС (96%), але рівень покриття 5G все ще порівняно низький (25%). Найбільш розвинені країни Євросоюзу з точки зору цифрової готовності мають більші інформаційно-комунікаційні можливості, зокрема: Фінляндія, Німеччина, Угорщина та Італія. Найвищий рівень доступності зв'язку у межах цифрового доступу в країнах ЄС належить Данії, Швеції, Люксембургу (68-65-бальна позиція за індексом DESI). Середній рівень серед країн ЄС становить 50 балів рейтингової позиції. Найнижчий показник у Болгарії, Кіпру, Греції.

Найвищий рівень цифрового розвитку людського капіталу у Фінляндії, Швеції, Естонії; найнижчий серед країн ЄС – у Болгарії, Румунії та Італії. В країнах Євросоюзу відбувається активна інтеграція цифрових технологій на підприємствах залежно від розміру компанії, сектора і держави-члена. У 2019 р. 38,5% великих компаній покладалися на передові сервіси хмарних обчислень, а 32,7% використовували рішення для великих даних. Переважна більшість малих і середніх підприємств заявили, що вони не використовували ці рішення; 17% малих і середніх підприємств використовують хмарні сервіси і 12% використовують великі дані. Згідно зі звітом DESI 2020 р. тільки 17,5% малих і середніх підприємств продавали свою продукцію через Інтернет (на 1,4% цей показник більший, ніж у 2016 р.) [10, С. 106]. Ірландія, Фінляндія та Бельгія лідирують за показником інтеграції цифрових технологій [11, с. 142].

Досліджуючи порядок використання інструментів щодо перевірки показників цифровізації в рамках Європейського Союзу, у березні 2021 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації, одним із яких є розроблення та затвердження опису цифрової компетентності (рамки цифрової компетентності) та відповідних рамок цифрових компетентностей для основних професійних груп за сферами економічної діяльності [2]. Мінцифри відзвітувало про розроблення та впровадження відповідних рамок цифрових компетентностей, а також 30 березня оприлюднило документ, що містить 4 виміри, 6 сфер, 30 компетентностей та 6 рівнів володіння цифровими навичками [12].За основу Концепції взято європейську концептуально-еталонну модель цифрових компетентностей для громадян DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens [13] та рекомендації у сфері цифрових компетентностей від європейських та міжнародних інституцій» [14], більшу частину змісту документа, цілком логічно, складають напрацювання європейських учених. Відповідно до документу DQ, компетентність передбачає розуміння прав щодо володіння та поєднання цифрових творів, розрізнення творчого використання та привласнення робіт, вміння легального завантаження, використання стратегій захисту власних та чужих творів, відстеження різноманітних змін, формування довіри, відповідальність, самоповагу та повагу до інших [15, с. 172].

Підхід ЄС до цифрової трансформації означає розширення можливостей та залучення до неї кожного громадянина, посилення потенціалу кожного бізнесу та вирішення глобальних викликів, і передбачений рамковими та стратегічними документами, такими як: Стратегія Єдиного цифрового ринку (Digital Single Market Strategy for Europe), Підключення до Європейського Гігабітного суспільства (Connectivity for a European Gigabit Society), нещодавно розробленої стратегії Цифрова Європа 2025 (Digital Europe 2025) та Програми розвитку загальноєвропейських стандартів у сфері телекомунікацій та цифрових технологій тощо. Стратегія Єдиного цифрового ринку ЄС була запропонована Європейською Комісією у 2015 році з метою досягнення синергії між країнами ЄС у царині новітніх технологій, транскордонної торгівлі та надання послуг в межах Єдиного цифрового ринку (далі – ЄЦР). Стратегія спрямована на те, щоб економіка, промисловість та суспільство Європи в повній мірі скористалися перевагами нової цифрової ери. ЄС активно створює

вільний та безпечний ЄЦР, де люди можуть безпечно спілкуватись, здійснювати покупки в інтернеті без кордонів, а підприємства можуть продавати свої товари/послуги через інструменти електронної комерції по всьому ЄС. Тобто, ЄЦР пропонує розширені можливості для: користувачів, малого та середнього бізнесу, інноваційних стартапів, креативного сектору, наукового та безпекозміцнюючого співробітництва у додаток до модернізації вже існуючих індустрій. Головна мета Єдиного цифрового ринку ЄС – усунення зайвих регуляторних бар'єрів і перехід від окремих національних ринків до єдиного, із загальноєвропейськими уніфікованими правилами у трьох секторах – телекомунікації, довірчі послуги та електронна комерція [16, с.152].

В межах Європейського Союзу, для подальшого ефективного впровадження цифровізації в усі сфери життя були затверджені такі документи, як «Індустрія 4.0.» (Industry 4.0.) «Розумне виробництво» (Smart manufacturing), «Інтернет у промисловості» (Internet of manufacturing), «Цифрове виробництво» (Digital manufacturing) та «Відкрите виробництво» (Open Manufacturing), прийнята в 2011 р. в Німеччині. Таким чином, країни світу сформулювали власне бачення та власні ініціативи цифрового розвитку та визначили, конкретизували стратегії і проекти цифрового розвитку та цифровізації економіки відповідно до викликів індустріальної революції 4.0. та визначили стратегічні напрями поетапної цифровізації економіки країни [17].

Цифровізація формує нову парадигму розвитку: Європу 4.0, що передбачає використання нових цифрових технологій, пов'язаних із Індустрією 4.0, які сприяють потрійному імперативу Європи – економічній конкурентоспроможності, географічній конвергенції, а також узгодження з її соціальними цінностями [10, с. 107].

Враховуючи досвід ЄС та сучасні глобалізаційні процеси, в українській науці та у законодавстві визначається, що Індустрія 4.0 – це сукупність відносин, що складаються в процесі виробництва товарів (робіт, послуг) структурами усіх галузей економіки на основі цифрових технологій з метою підвищення конкурентоспроможності бізнесу і країни в цілому. Ключовими технологіями стають: Великі дані; Інтернет речей; віртуальна і доповнена реальність; хмарні обчислення; 3D-друк; друкована електроніка; блокчейн тощо. Практично у всіх галузях вітчизняної економіки як у державній, так і в приватній сферах впроваджуються передові інформаційні технології, в тому числі хмарні технології як пул використовуваних ресурсів, включаючи комп'ютерну апаратуру і програмне забезпечення. З огляду на те, що застосування інноваційних технологій зменшує транзакційні витрати, підвищує продуктивність праці, скорочує час на здійснення онлайн комунікацій з партнерами, клієнтами тощо, їх впровадження на тих чи інших господарюючих суб'єктах стає нагальною проблемою, яку без належного правового забезпечення господарської діяльності таких суб'єктів вирішити неможливо і законодавець прагне вирішити цю проблему, приймаючи відповідні Закони України [18, с. 6].

Слід зазначити, що з 14.08.2021 р. набув чинності Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», який визначає організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму Дія Сіті, що запроваджується з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів [19]. Видами діяльності, здійснення яких стимулюється шляхом створення правового режиму Дія Сіті, можуть бути комп'ютерне програмування, консультування з питань інформатизації, діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням; видання комп'ютерних ігор, а також іншого програмного забезпечення; надання програмних продуктів, у тому числі комп'ютерних ігор, у режимі «онлайн» та надання веб-послуг із доставки програмних додатків, включаючи розповсюдження примірників (копій, екземплярів) програмного забезпечення у електронній формі; освітня діяльність у галузі інформаційних технологій; оброблення даних і пов'язана із цим діяльність за певними винятками; дослідження та експериментальні розробки у сфері природничих і технічних наук щодо інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій; проведення маркетингових кампаній та надання рекламних послуг з використанням програмного забезпечення, розробленого за участю резидента Дія Сіті, у мережі Інтернет та/або на пристроях користувачів; діяльність організаторів кіберспортивних змагань, кіберспортивних команд, спеціалізованих комп'ютерних центрів та/або клубів, призначених для проведення кіберспортивних змагань, а також студій трансляцій кіберспортивних змагань; діяльність постачальника послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів; забезпечення кібербезпеки інформаційно-комунікаційних систем, програмних продуктів та інформації, що в них обробляється; діяльність з проектування (конструювання), дослідження, тестування (випробування) технологій, пристроїв і систем робототехніки з використанням комп'ютеризованих систем управління та інші види діяльності, визначені Кабінетом Міністрів України в порядку, встановленому Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», який на сьогодні визначає правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господар-

ської діяльності в Україні, а його засоби – виступають дієвим інструментом підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання [20].

Слід відмітити, що на сьогодні в Україні відбувається суттєве оновлення законодавства в сфері регулювання діяльності суб'єктів господарювання, зокрема, спостерігається: зменшення адміністративного контролю шляхом скорочення кількості перевірок суб'єктів господарювання; спрощення дозвільної системи та мінімізація видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; удосконалення системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень шляхом створення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень як єдиної державної інформаційної системи, що забезпечує обробку, збереження і надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження; реформування системи оподаткування, що має забезпечити створення сприятливого підприємницького середовища та лібералізацію фіскальних відносин, оскільки одним з зовнішніх чинників, що робить вплив на ефективний розвиток господарюючого суб'єкта, є надмірне податкове навантаження; поширення запровадження непрямої державної підтримки зазначених суб'єктів шляхом стимулювання ведення ними бізнесу, а не прямого фінансування їх витрат. Вважається, що засоби непрямої державної підтримки забезпечують конкуренцію на ринку, що є важливим фактором глобалізації інноваційної економіки [18, с. 10–11].

В Україні на сьогодні відбувається процес академічного відокремлення університетських структур та утворення на їх основі спін-компаній («spin-off» та «spin-out»), а серед малих організаційних форм інноваційної діяльності набули розповсюдження стартап компанії, які виникли як інноваційні компанії у сфері інформаційних технологій, а потім знайшли застосування і в інших сферах діяльності (науки, соціальних досліджень, культури, підприємництва, економіки). Особливість цих структур полягає в тому, що вони можуть функціонувати і як юридична особа, наприклад, у вигляді вітчизняного інноваційного підприємства, і як колективне утворення без створення юридичної особи, шляхом об'єднання майна і діяльності стартаперів для досягнення ними спільної мети. Підставою для цього може слугувати договір про спільну діяльність. Існують декілька моделей фінансування цих компаній, а саме венчурні фонди; бізнес-янголи; конкурси та гранти. Проте, засновники стартап компаній, можуть звернутися і до нової системи онлайн-кредитування, зокрема, до систем краудфандінга або краудлендінга. Показово, що проблема підвищення доступності фінансових послуг на сьогодні все ще залишається однією з актуальних проблем, вирішення якої пов'язують з вдосконаленням і розвитком технологій мікрофінансування – діяльності, спрямованої на надання базових фінансових послуг людям, які не можуть претендувати на стандартні банківські фінансові послуги, а саме людям, які опинились у скрутних життєвих обставинах, підприємцям-початківцям тощо [21, с. 144].

Слід погодитися із тим, що мікрофінансування, одним з видів якого є мікрокредитування, – це приклад соціального підприємництва, який передбачає симбіоз соціальної місії з отриманням комерційного ефекту, оскільки його технології зводяться не тільки до надання послуг населенню з низьким рівнем доходу, а також засновникам мікробізнесу, щоб вони, скориставшись цими послугами, могли забезпечити собі подальше зростання як в плані особистісного розвитку, так і в частині розширення бізнесу та підвищення якості життя. Модель мікрофінансування передбачає використання мікрофінансовими організаціями спеціально розроблених процедур з оцінки ризику позичальника, а також технологій надання і забезпечення повернення позик. Таким чином, основною метою мікрокредитування малого бізнесу, з одного боку, є забезпечення повернення отриманих коштів, а з іншого, – забезпечення отримання доходу від таких операцій. [18, с. 15]

На сьогодні інформатизація та проведена на її основі інтелектуалізація промислових технологій, методів управління економікою повинні стати основною умовою прогресивного розвинення сучасної економіки. Крім природно-ресурсного потенціалу країни, його фінансів, основним капіталом стає інтелектуальний (в тому числі, науково-освітній, інформаційний та комунікаційний) потенціал.

Разом із тим, хоча в Україні й ухвалено низку законодавчих актів щодо інформатизації (Закони України «Про інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про телекомунікації», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію», «Про доступ до публічної інформації», «Про Національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації» тощо), побудова інформаційного суспільства відбувається досить безсистемно. Взяти хоча б проблему хмарних технологій (cloud computing) – технології розподіленої обробки цифрових даних, яка здатна забезпечити користувачеві не лише хостинг, тобто послугу надавання дискового простору, підключення до мережі та інших ресурсів для розміщення фізичної інформації на сервері, що постійно перебуває в мережі (наприклад, Інтернеті), а й надати віддалені обчислювальні потужності клієнтові. У сучасних умовах, порівняно з іншими спо-

собами обчислення, хмарні технології мають ряд переваг і дозволяють максимально зменшити витрати на обробку даних, серверне та мережеве обладнання, використання програмних рішень, утримання ІТ-персоналу, адміністрування тощо [18, с. 18]. Саме задля цього 17 лютого 2022 р. був прийнятий закон України «Про хмарні послуги», набуття чинності якого призначено на 16 вересня 2022 р., в якому зазначається, що вимоги у сфері електронних довірчих послуг за допомогою технології хмарних обчислень затверджуються Кабінетом Міністрів України. Відповідно до Закону захист прав користувачів хмарних послуг та/або послуг центру обробки даних, а також механізм реалізації захисту цих прав регулюються цим Законом, законами України «Про захист прав споживачів» та «Про електронні комунікації». Порядок застосування технології хмарних обчислень та надання хмарних послуг банками, особами, що провадять діяльність на ринках фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк України, платіжними організаціями та/або учасниками платіжних систем, операторами послуг платіжної інфраструктури визначається Національним банком України відповідно до вимог цього Закону [22].

Ефективний електронний уряд ЄС також позитивно впливає на більшість галузей економіки та може спростити і прискорити різні процедури. Саме тому динамічний розвиток цифрових технологій в Євросоюзі ставить перед державним сектором нові завдання. Згідно зі звітом DESI 2020 р. кількість осіб, які використовували послуги електронного уряду в 2019 р., збільшилася з 58% до 67% [8]. Естонія, Іспанія та Данія мають першість за цим показником.

У сфері послуг цифрові технології дозволяють здійснювати діяльність з будь-якого куточка світу, проводити відеоконференції, купувати продукти та різні побутові товари через мережу Інтернет. Цифровізація може сприяти вирішенню соціальних проблем, полегшивши доступ до основних послуг у сфері охорони здоров'я (електронна система охорони здоров'я) та освіти (дистанційне навчання), наданню фінансових послуг, прозорості та ефективності діяльності уряду (електронний уряд: система електронних регламентів та реєстрацій).

Продовж декількох останніх років в Україні на державному рівні плануються заходи щодо інтенсивного впровадження цифрових технологій в усі сфери суспільного життя. Починаючи від Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [23], яка серед інших реформ та програм розвитку держави визначала Програму електронного урядування, у державі ухвалено низку відповідних концепцій, планів, стратегій, законів та інших нормативно-правових актів.

Цифровізація політики є наслідком глобалізації та полягає в тому, що вона кардинально змінює сучасні тренди політичних процесів, функціональне призначення політичних інститутів, суспільні інтеракції та сценарії майбутнього. Цифрові технології обумовлюють результати виборів, формують і модерують громадянську активність, впливають на зовнішній імідж держави, виступають каталізатором гібридності політичних режимів, роблять впізнаваними і легітимними публічних персон, політичні кампанії, доленосні рішення.

У листопаді 2017 р. КМУ схвалив Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації [24], відповідно до якої електронна демократія визначена як форма суспільних відносин, за якої громадяни й організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах.

Реалізація Концепції була передбачена у два етапи на період до 2020 р. Серед заходів електронної демократії передбачено, зокрема, удосконалення механізму подання та розгляду електронних петицій; формування основ впровадження електронного голосування, а також електронного виборчого процесу, електронних референдумів і електронних плебісцитів; запровадження мережевих сервісів у сфері електронної демократії; забезпечення розвитку відкритих даних тощо. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні включає завдання щодо нормативно-правового та ресурсного забезпечення розвитку електронної демократії в Україні, що покладаються на державні інституції із залученням низки громадських організацій.

Реалізацію основних завдань Уряду України у сфері електронної демократії й електронного урядування покладено на Міністерство цифрової трансформації України , яке відповідає за розвиток електронної демократії, електронного урядування; цифрову трансформацію; впровадження національних електронних інформаційних ресурсів та забезпечення їх інтероперабельності; зниження цифрового розриву та ін., що відповідає «Принципам Торонто» [25]. Відповідно до Плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019–2020 рр [26], затвердженого розпорядженням КМУ від 12 червня 2019 року № 405-р, реалізовано такі заходи: 1) ухвалено постанову КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних вебсайтів органів виконавчої влади» від 12 червня 2019 року № 493, яка стосується вимог до створення (модернізації) офіційних вебсайтів (вебпорталів) органів виконавчої влади; 2) започатковано залучен-

ня громадян до конкурсу проєктів Державного фонду регіонального розвитку (далі – ДФРР) під назвою Всеукраїнський громадський бюджет (далі – ВГБ) на обласному рівні (пілоти в Полтавській, Львівській, Чернігівській областях). Міністерством розвитку громад і територій України запроваджено нову інформаційну систему для ДФРР[27]. Крім того, стартувало навчання для підвищення цифрової грамотності населення та представників державної влади й місцевого самоврядування, розроблено проєкт Національної стратегії захисту дітей в цифровому середовищі на 2021–2026 рр. [28].

Отже, цифровізація не обмежується виключним використанням технологій; вона характеризується зміною культури, інтегрованої в усі сфери роботи, та трансформацією в управлінні різними командами.

Та попри ряд позитивів, які породжує цифровізація, їй притаманний ряд викликів, до яких може бути не готове і суспільство, і бізнес. Прогресивна автоматизація та використання робототехніки матиме наслідком порушення ринку праці, що характеризуватиметься безробіттям та нерівністю доходів. Через відсутність довіри до цифрових технологій, доступу до них та навичок до їх використання може збільшитися цифровий «розрив» [13]. Серед інших викликів – проблема безпеки та порушення конфіденційності, поглиблення соціальної відчуженості, стирання етичних меж (неможливість контролювати у майбутньому штучний інтелект), зниження культурного розвитку [14].

Для подолання викликів у сфері цифровізації та посилення сильних сторін на міжнародному та національному рівнях доцільно:

Сприяти формуванню цифрової сумісності між країнами світу. Створення набору глобальних правил з огляду на економічні, політичні та культурні відмінності країн. Ключовий набір правил передбачає розробку глобального документу для визначення доведених міжнародною практикою принципів та пріоритетів поширення цифрових технологій, з метою забезпечення їх інтероперабельності, запобігання фрагментації глобального простору та утворення цифрових «островів».

Нівелювати цифровий «розрив» у спосіб посилення цифрового розвитку для всіх. Світові лідери повинні подолати цифровий розрив між країнами, що розвиваються, та розвинутими країнами, а також між різними соціальними та расовими групами в будь-якій країні.

Створити надійні технології для всіх. Цифрові технології мають охоплювати більше людей, знизити витрати та зменшити неефективність, особливо для малого та середнього бізнесу. Цифрові технології мають надійно впроваджуватися для всіх учасників, включаючи посилений захист конфіденційності даних, кращі системи онлайн-суперечок та алгоритми, які не дискримінують жодного з «гравців». Це вимагає розвитку державно-приватного партнерства за людиноцентричного підходу.

Створити міжнародну платформу, що матиме ціллю сприяння вирішенню негативних впливів цифрових технологій (зокрема, подолання цифрової нерівності у суспільстві з-поміж країн) та подоланню викликів у сфері безпеки та порушенні конфіденційності.

Підвищити рівень статистичних систем для адекватного та безперервного відстеження процесів впровадження цифрових технологій та їх соціально-економічних наслідків у динаміці, з кардинальним удосконаленням статистичного нагляду на мікрорівні (підприємства, домогосподарства, фізичні особи-підприємці).

Створити фонд підтримки, кошти якого мають спрямовуватися на розбудову цифрової інфраструктури та поширення технічної освіти у менш розвинутих країнах світу, зважаючи на недостатність внутрішніх інвестиційних ресурсів та з метою нівелювання/скорочення цифрового «розриву» [15].

Висновки. Отже, для державного регулювання розвитку сектора цифровізації суспільства необхідним є формування та дії інституційно-правового, економічного, організаційного, соціально-психологічного та техніко-технологічного механізмів з широким переліком методичного інструментарію за кожним із них, комплексне та системне застосування яких дасть можливість зростання рівня якості, конкурентоспроможності, технологічності продукції, оптимізує процеси виробництва та збуту продукції; активує реалізацію цифрової трансформації існуючих та формування й активний розвиток нових високотехнологічних галузей, що в комплексі забезпечить динамічний ефективний розвиток сектору цифрового суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: схв. постановою Кабінета Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179.
2. Концепція розвитку цифрових компетентностей: схв. Розпрядженням Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text
3. Соснін О. Цифровізація як нова реальність країни. *Юридичний вісник України*. 2020. № 1. С. 45–54.

4. Україна 2030Е-країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html.
5. Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition (10 Volumes). IGI Global, June. 2017. 8104 p.
6. Положення про Міністерство цифрової трансформації України:схв. постановою Кабінета Міністрів України від 18 вересня 2019р. № 856. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919.
7. Павлов К. В., Асадуллина Н. Р.Формы и методы направления цифровизации экономики. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). С. 228–236.
8. I-SCOOP: website. URL: https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digital-transformation-disruption/.
9. Хлебинська О. І. Теоретичні підходи до цифровізації та цифрової трансформації. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи:* ІІ Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 22 квітня 2021 р.). Київ, 2021. С. 114–115.
10. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2016. № 6. С. 106–107.
11. Ляшенко В. І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ, 2017. 252 с.
12. Мінцифри оприлюднює Рамку цифрової компетентності для громадян. Урядовий портал. 2021. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-oprilyudnyuye-ramku-cifrovoyi-kompetentnosti-dlya-gromadyan.
13. DQ Global Standards Report. Common Framework for Digital Literacy, Skills and Readiness. DQ Institute. 2019. URL: https://www.dqinstitute.org/wp-content/uploads/2019/03/DQGlobalStandardsReport2019.pdf.
14. Опис цифрової компетентності для громадян України: Міністерство цифрової трансформації України, 2021. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifra-oprilyudnyue-ramku-tsifrovoi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/%D0%9E%D0%A0%20%D0%A6%D0%9A.pdf.
15. Шматков Д. І. Правові аспекти змісту цифрової компетентності: систематичний огляд літератури. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. No 1 (16). С. 169–176.
16. Сєнкевич О. Ф. Методичні підходи щодо моделей трансформації цифрової економіки та суспільства. *Економічні горизонти.* 2018. № (4(7). С. 146–154.
17. Sirugue, C. Industry 4.0: An opportunity to re-industrialize Europe. *The European files, Industry 4.0: The New Industrial Revolution for Europe*. 2017. 45. URL: https://www.europeanfiles.eu/wpcontent/uploads/2017/05/The-European-FilesIndustry-4.0-Issue-45-january-2017.pdf.
18. Білоусов Є. М., Борисов І. В. та ін. Концепція «Індустрія 4.0»: проблеми впровадження і окремі правові аспекти її реалізації в Україні : монографія / за ред. С. В. Глібка. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 200 с.
19. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України. від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text.
20. Про засади державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text.
21. Мамута М. В., Сорокина О. С. Введение в микрофинансирование. *Глобальные рынки и финансовый инжиниринг*. 2015. Т. 2. № 2. С. 143–156.
22. Про хмарні послуги: Закон України від 17.02.2022 р. № 2075-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text.
23. Стратегія сталого розвитку «Україна -2020»: схв. Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Tex.
24. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 роки: схв. Розпрядженням Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 405-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80#Text.
25. Принципи Торонто. Ключові пріоритети проведення реформ в Україні на 2019-2023 р./ https://dejure.foundation/library/pryntsypy-toronto.
26. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 роки: схв. Розпрядженням Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 405-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80#Text.
27. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних вебсайтів органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 12 червня 2019 р. № 493 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF#Text.

28. Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/news/rozpochalisya-elektronni-konsultatsii-z-gromadskistyu-shchodo-proektu-natsionalnoi-strategii-zakhistu-ditey-v-tsifrovomu-seredovishchi-na-2021-2026-roki?fbclid=IwAR0tM_rD2il3ioyRTwkgCHzCVH9ko-WSavFiGwXc6oDThRmRwpQn8yGsfIU.

REFERENCES

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on National economic strategy for the period up to 2030 № 179 (2021, March 3). Retviered from https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179 [in Ukrainian].
2. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Concept of development of digital competences: Ed. The order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 167-r (2021, March 3). Retviered from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].
3. Sosnin, O. (2020). Digitalization as a new reality of the country. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 1, 45–54 [in Ukrainian].
4. Ukraine 2030e-country with a developed digital economy. Ukrainian Institute of the Future. Retviered from https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html [in Ukrainian].
5. Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition (10 Volumes). (2017, June). IGI Global. 8104 r [in English].
6. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Regulations on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine № 856 (2019, September 18). Retviered from https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919 [in Ukrainian].
7. Pavlov, K.V. & Asadullyna, N.R. (2020). Forms and methods of direction of digitalization of the economy. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 3(61), 228–236 [in Russian].
8. I-SCOOP: website. Retviered from https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digital-transformation-disruption [in English].
9. Khlebynska, O.I. (2021). Teoretychni pidkhody do tsyfrovizatsii ta tsyfrovoi transformatsii. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy: Proceedings of the II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia* (pp. 114–115). Kyiv [in Ukrainian].
10. Koliadenko, S. V. (2016). Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*, 6, 106–107 [in Ukrainian].
11. Liashenko V. I. (2017). *Digital modernization of Ukraine's economy as an opportunity for breakthrough development*. Kyiv [in Ukrainian].
12. The Ministry of Defense publishes a framework of digital competence for citizens. Government portal (2021). Retviered from https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-oprilyudnyuye-ramku-cifrovoyi-kompetentnosti-dlya-gromadyan [in Ukrainian].
13. DQ Global Standards Report. Common Framework for Digital Literacy, Skills and Readiness. DQ Institute. 2019. Retviered from https://www.dqinstitute.org/wp-content/uploads/2019/03/DQGlobalStandardsReport2019.pdf [in English].
14. Description of digital competence for citizens of Ukraine: Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2021). Retviered from https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifra-oprilyudnyue-ramku-tsifrovoi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/%D0%9E%D0%A0%20%D0%A6%D0%9A.pdf [in Ukrainian].
15. Shmatkov D. I. (2021). Legal aspects of Digital Competence Content: Systemic Review of Literature. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, 1 (16), 169–176 [in Ukrainian].
16. Sienkevych O. F. (2018). Methodological approaches to the transformation models of digital economy and society. *Ekonomichni horyzonty*, 4(7), 146–154 [in Ukrainian].
17. Sirugue, C. (2017). Industry 4.0: An opportunity to re-industrialize Europe. *The European files, Industry 4.0: The New Industrial Revolution for Europe, 45*. Retviered from https://www.europeanfiles.eu/wpcontent/uploads/2017/05/The-European-FilesIndustry-4.0-Issue-45-january-2017.pdf [in English].
18. Bilousov Ye. M. & Borysov I. V. et al. (2021). Concept «Industry 4.0»: Implementation Problems and certain legal aspects of its implementation in Ukraine (S. V. Hlibko, ed.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
19. Law of Ukraine on Stimulating the development of digital economy in Ukraine. 1667-IX (2021, July 15). Retviered from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text [in Ukrainian].

20. Law of Ukraine on the Principles of state regulatory policy in the field of economic activity № 1160-IV (2003, September 11). Retviered from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text [in Ukrainian].
21. Mamuta, M. V. & Sorokina, O. S. (2015). Introduction to microfinance. *Globalnye rynki i finansovyj inzhiniring*, Vol. 2, No. 2, 143–156 [in Russian].
22. Law of Ukraine on Cloud Services №2075-IX (2022, February 17). Retviered from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text [in Ukrainian].
23. Decree of the President of Ukraine on Strategy of Sustainable Development «Ukraine-2020» №5/2015 (2015, Junary 12). Retviered from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Tex [in Ukrainian].
24. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Plan of measures to implement the concept of e-democracy development in Ukraine for 2019-2020 № 405-r. (2019, Juny 12). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80#Text [in Ukrainian].
25. Principles of Toronto. Key reform priorities in Ukraine for 2019-2023. Retviered from https://dejure.foundation/library/pryntsypy-toronto [in Ukrainian].
26. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Plan of measures to implement the concept of e-democracy development in Ukraine for 2019-2020 №405-r (2019, Juny 12). Retviered from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80#Text [in Ukrainian].
27. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the functioning of official websites of executive authorities № 493 (2019, Juny 12). Retviered from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
28. Ministry and Committee of Digital Transformation of Ukraine. Retviered from https://thedigital.gov.ua/news/rozpochalisya-elektronni-konsultatsii-z-gromadskistyu-shchodo-proektu-natsionalnoi-strategii-zakhistu-ditey-v-tsifrovomu-seredovishchi-na-2021-2026-roki?fbclid=IwAR0tM_rD2il3ioyRTwkgCHzCVH9ko-WSavFiGwXc6oDThRmRw-pQn8yGsfIU [in Ukrainian].

KHAUSTOVA MARYNA

PhD in Law, Senior Researcher of the Scientific and Research institute of providing legal framework for the innovative development of NALS of Ukraine

THE CONCEPT OF DIGITALIZATION: NATIONAL AND INTERNATIONAL APPROACHES

Problem setting. Digitalisation is one of the defining trends in human civilization, forming a more inclusive society and better governance, expanding access to health care, education and banking, improving the quality and coverage of public services, expanding the way people work together, and enabling people to benefit greater variety of goods at lower prices. The Covid-19 pandemic has demonstrated the importance and need for digital technologies for the well-being of the population and the development of economies.

Today in Ukraine a large number of normative legal acts are being developed for the development of the digital economy, development concepts and programs are being adopted. However, the processes of digitalization of Ukrainian society have not yet been finalized and require further research and implementation of new tools and measures, in particular taking into account international legal practice in this area.

Analysis of recent researches and publications. For a comprehensive understanding of the concept of digitalization and digital transformation should refer to the teachings of prominent domestic and foreign scholars. In this regard, among which are the studies of A. McAfee, S. Brennan, D. Kreiss, P. Weil, S. Warner, Yu. O. Nikitin, O. A. Burbelo, G. O. Tkachuk, G. G. Чмерук, B. P. Kralich, I. A. Burlakova. Their research can be used as a basis for defining the concept of digital transformation.

Target of the research. The purpose of the article is to systematize the concept of digitalization, to analyze the international experience in the field of digitalization of society for the introduction into the domestic legal system of positive legal experience in the regulation of digital relations; outline the ways and measures that are necessary for further work for the effective use of digitalization tools to improve economic and political relations in Ukraine.

Article's main body. The article analyzes national and international approaches to the nature and significance of digitalization, and the actions of states in the direction of further implementation of digitalization of society. It is determined that in the countries of the European Union the estimated indicator of the level of technological development and the degree of introduction of innovative technologies in the digital society is used – the DESI Index. It is emphasized that

digitalization is not limited to the exclusive use of technology; it is characterized by a change in culture, integrated into all areas of work, and a transformation in the management of different teams. Domestic achievements that were formed under the influence of globalization processes and modern international legal practice in the field of digitalization are analyzed, namely, institutions established in Ukraine and adopted regulations in the field of digitalization of Ukrainian society. It is concluded that the state regulation of the development of the digital sector of society requires the formation and action of institutional, legal, economic, organizational, socio-psychological and technical-technological mechanisms with a wide range of methodological tools for each of them.

Conclusions and prospects for the development. Thus, the state regulation of the digital sector of society requires the formation and operation of institutional, legal, economic, organizational, socio-psychological and technical-technological mechanisms with a wide range of methodological tools for each of them, comprehensive and systematic application of which will increase quality. , competitiveness, manufacturability of products, optimizes the processes of production and marketing; activates the implementation of the digital transformation of existing and the formation and active development of new high-tech industries, which together will ensure the dynamic and effective development of the digital society sector in Ukraine

Key words: digitalization, digital transformation, state policy, Industry 4.0., Digital development of human capital, digitalization of EU economy, digital society**.**

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Хаустова М. Г. Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи. *Право та інновації*. 2022. № 2 (38). С. 7–18.

.

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ЯКОВЮК ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ
доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, завідувач кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЄФРЄМОВА КАТЕРИНА ВІКТОРІВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

НОВІКОВ ЄВГЕН АНДРІЙОВИЧ
кандидат юридичних наук, науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

УДК 341.7
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-2

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА І РОЛЬ КОЛЕКТИВНОГО ЗАХОДУ У ПОСТВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

Хоча результат російсько-української війни невизначений, необхідно почати думати про майбутню відбудову України. У статті досліджені питання, що стосуються комплексу проблем, пов'язаних з післявоєнним відновленням України і участю в ньому колективного Заходу, під яким розуміють сукупність країн (США, держави-члени ЄС, Канада, скандинавські країни), що беруть участь у євроатлантичній інтеграції. У статті ми спираємося на аналіз попереднього досвіду післявоєнної відбудови Західної Європи (наприклад, план Маршалла після Другої світової війни). Нами викладено ключові принципи міжнародного співробітництва з реконструкції української економіки і держави в цілому, а також роль окремих суб'єктів міжнародного права у цьому процесі. Обговорюється питання про те, наскільки іноземна підтримка має надаватися у вигляді пільгових кредитів (кредити з нижчою відсотковою ставкою, ніж ринкова) або грантів (фінансові трансферти без очікування повернення).

Обґрунтовується висновок про те, що гранти мають становити велику частку потоків закордонної допомоги у повоєнній реконструкції України. Важливим кроком у поствоєнному відновленні України має стати списання зарубіжними фінансовими установами, насамперед МВФ та ВБ, зовнішнього боргу або принаймні його частини як важливої та необхідної ознаки справжньої солідарності міжнародної спільноти. Наголошується на особливій ролі США і Європейського Союзу у повоєнній відбудові України, зокрема в питанні списання зовнішнього боргу України. Стаття покликана залучити загал зарубіжних і вітчизняних правників до дискусії з більш широкого кола питань, яка охопить подальший і детальніший аналіз того, як найкраще відновити Україну після завершення війни.

Ключові слова: економічна безпека, економічне відновлення, ЄС, колективний Захід, план Маршала, трастовий фонд, Україна

© Яковюк І. В., Єфремова К. В., Новіков Є. А., 2022

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. Росія розпочала війну проти України. Такої інтенсивності руйнувань і кризи біженців Європа не знала з часів Другої світової війни. Генеральна Асамблея ООН, Європейський Союз, Рада Європи і більшість країн світу засудили агресію Росії. Україна сьогодні отримує фінансову, військову і технічну допомогу від колективного Заходу. Завдяки героїчному опору збройних сил України Москва не досягла стратегічних цілей і зазнає дедалі більших втрат. Хоча війна не завершена, існує впевненість, що Україна відновить контроль як над ново-захопленими, так і раніше окупованими територіями на Сході. Це дає підстави обговорювати дизайн майбутньої допомоги міжнародних фінансових інституцій і окремих держав в відбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея розробки європейського плану реконструкції України («план Маршала для України») вперше почала обговорюватися після Революції гідності. Однак через відсутність підтримки з боку Європейської комісії ця ідея не отримала практичного втілення. Крім того, цільова спрямованість цієї ідеї зазнавала постійних змін протягом 2014-2021 років. Як наслідок, вона не стала предметом і серйозних наукових досліджень. Ситуація змінилася після того, як Росія розв'язала війну проти України і особливо після того, як стало зрозуміло, що Росії не вдасться досягнути поставленої мети, а отже Україна має не тільки шанс повернутися до стану на момент до 24 лютого 2022 р., але й мати серйозні підстави повернути собі контроль над окупованою частиною Донецької і Луганської області. Це, в свою чергу, обумовило інтерес керівництва США, ЄС і його держав-членів, а також політичного керівництва України до розробки і наступної реалізації «Нового європейського плану для України». Однак, на сьогодні як в Україні, так і за її межами з цієї проблеми превалюють публікації політологічного спрямування, що обумовлює актуальність і практичну значущість розробки проблеми.

Мета статті – розкрити зміст, основні напрями участі міжнародних фінансових інституцій і окремих держав у відбудові України після завершення війни.

Виклад основного матеріалу. Ефективна фінансова та економічна підтримка колективного Заходу – це потужний елемент зміцнення економічного суверенітету України. А. Максюта зазначає, що Україна після Революції Гідності отримала значні суми позик і кредитів від міжнародних фінансових установ[1], макрофінансової допомоги та програм бюджетної підтримки від Європейського Союзу[2], гарантії розміщення на міжнародному ринку цінних активів українських державних цінних паперів від США, гранти технічної допомоги від окремих урядів та приватних фондів для підтримки інституційних реформ тощо. Вказані заходи були передбачені в щорічних меморандумах про економічну та фінансову політику між Україною та МВФ і потім розбиті на окремі складові за підтримки інших донорів чи партнерів [3]. Вказана допомога сприяла досягненню макроекономічної стабільності, зниженню державного боргу, відновленню зростання та конкурентоспроможності української економіки, однак не вирішила усі глибині проблеми реформування, зокрема не вдалося досягнути стійкого і всеосяжного зростання та не дозволило рівню доходів в Україні наздогнати рівні доходів, що мають місце в інших країнах регіону [7; 8].

Напередодні війни, 16 лютого 2022 р., президент Європейської ради Ш. Мішелем під час свого виступу перед Європейським парламентом висловив ідею проведення конференції донорів на підтримку України і для розрядки напруженості в Східній Європі. Вказана ідея була підтримана президентом України В. Зеленським. Однак, кривава війна, яку розв'язала Російська Федерація з метою знищення України як держави, докорінно змінила ситуацію.

Від початку війни США, Європейський Союз і низка інших країн надає Україні не лише воєнну, але й фінансову (зокрема, гранти і довгострокові позики на вигідних умовах) і економічну допомогу [2], що сприятиме підвищенню макроекономічної стабільності та загальної стійкості України в умовах цілеспрямованої руйнації Росією її економіки, транспорту та інфраструктури[3].

Очолювана колишніми прем'єр-міністрами Литви А. Кубілюсом і Г. Кіркіласом група експертів висунула ініціативу розробки «Нового європейського плану для України»[4] («Європейський Союз

[1] Світовий банк надав 8,4 млрд доларів, МВФ – 17 млрд доларів.

[2] ЄС надав 17 млрд євро грантів і позик як на основі повернення, так і на безповоротній основі.

[3] За даними українського уряду збитки від падіння виробництва в найближчі роки перевищать $1 трлн долларів, з яких знищення інфраструктури становить біля $120 млрд.

[4] Власне, ця ідея не нова. Вперше вона виникла у 2014–2015 роках на хвилі підтримки Заходом постмайданної України, але так і не була реалізована. У 2017 р. Європейська народна партія, що має найбільшу фракцію у Європарламенті, схвалила резолюцію щодо розробки довгострокового плану підтримки, який почали називати «план Маршалла для України». Однак, Єврокомісар Й. Ган зазначив, що у Європейській комісії ця ідея викликає сумнів, оскільки ЄС і так використовує достатньо інструментів для допомоги Україні. Фактично мала місце інфляція «планів Маршалла», оскільки паралельно пропонувалося поширити вказаний план також на Молдову та Грузію, а також розробити план для Африки. У підсумку розгляд цього плану не було включено у порядок денний Брюссельського саміту Східного партнерства. Відтак ідея проведення на початку 2018 р. конференції донорів «плану Маршалла для України» втратила сенс.

зобов'язаний надавати підтримку українському уряду для його невідкладних потреб і, як тільки російський наступ припиниться, для відбудови демократичної України»), розрахованого на 10 років. Ця ідея отримала підтримку і на рівні Європейського Союзу, зокрема єврокомісар з бюджету Й. Хан, який вважає, що Україні знадобиться план відновлення після війни з Росією, подібний до того, який США запропонували Західній Європі після Другої світової війни. Дана ініціатива підтримана міністрами фінансів та керівниками центральних банків G7 [5]. Усвідомлюють необхідність у такому плані і українська влада[1] і бізнесмени[2].

Європейські політики, громадські діячі і науковці вважають, що Європа сьогодні в змозі зробити для України те, що 75 років назад США зробили для Західної Європи, забезпечивши їй свободу, мир та процвітання внаслідок фінансування післявоєнної відбудови континенту. Для підтримки відбудови України ЄС мав би створити спеціальний довгостроковий фінансовий механізм – Європейський фонд реконструкції України, створений за зразком фонду відновлення після Covid-19 для держав-членів. Однак реалізація цієї ініціативи виглядає більш складною, аніж постачання зброї для боротьби з російським агресором. Тому на саміті 24-25 березня 2022 р. Європейська Рада погодилася створити Трастовий фонд солідарності України. Існує думка (щоправда остаточно рішення не прийняте з цього приводу), що спочатку Фонд має забезпечити функціонування влади та забезпечення оборони України та надання невідкладної допомоги, оскільки негайна підтримка для подолання гуманітарної кризи та припинення агресії залишається головним пріоритетом, ЄС. Однак, ЄС, міжнародним фінансовим інституціям і окремим державам необхідно розпочати розробку плану післявоєнної відбудови, щоб у довгостроковій перспективі профінансувати масштабні інвестиції в реконструкцію економіки і економічно закріпити Україну на Заході.

Європейський план слід розглядати як інвестицію в цінності Європи, її стабільність та безпеку (в іншому випадку ЄС може отримати постійне джерело нестабільності на своєму східному кордоні), який призведе до швидшого зближення України з Європейським Союзом.

Щоправда автори вказаної ініціативи не дійшли згоди ані щодо ані щодо розміру щорічного пакету інвестицій і загальної суми[3], ані щодо бенефіціарів цього плану і джерел його фінансування (висловлюється думка, що зусилля з відновлення України не можуть взяти на себе лише ЄС (хоча існує думка, що ЄС має взяти на себе ініціативу з відновлення України, тоді як США та ООН відіграватимуть в цьому процесі певну роль [13]) і що, ймовірно, доведеться залучати країни G20, включаючи Росію; також слід зважати на те, що Росія і, можливо, Білорусь, повинні сплатити репарації за шкоду, завдану Україні), ані щодо механізмів його реалізації (гранти в рамках плану Маршала для Німеччини гранти становили до 90 % загального обсягу наданих ресурсів), гарантії, позики (позики від міжнародних фінансових установ лише збільшать і без того величезний державний борг), дешеві кредити (так, у фонді відновлення ЄС залишається доступними 214 мільярдів євро дешевих кредитів), прямі інвестиції (слід зазначити, що інвестиції у розмірі 4–5 млрд євро на рік, які зараз обговорюються в ЗМІ, не здатні вплинути на суттєве зростання реального ВВП, оскільки дорівнюють звичайному рівню іноземних інвестицій останніх років)). Отже, поки що є лише ідея плану, реалізація якого може стати успіхом або розчаруванням для України та її партнерів.

Не варто чекати, коли в Україні настане мир: до реконструкції її зруйнованої війною економіки, а також репатріації її переміщеного населення слід готуватися вже зараз. Сенс аналогічного плану для Києва полягає в тому, щоб підготувати Україну до більшого процвітання, ніж до війни, і тим самим сприяти виконанню нею економічного критерію набуття членства в Європейському Союзі.

Наріжним каменем успіху України має стати радикальна модернізація країни, зростання ВВП на 7-10% на рік, що за 10 років повинно подвоїти реаль-

Ідея А. Кубілюса «Новий європейський план для України» була вперше обговорена на засіданні профільного комітету Литовського сейму у грудні 2021 р. 8 березня 2022 р. прем'єр-міністр Великої Британії Б. Джонсон під час переговорів з лідерами країн Вишеградської групи закликав їх розробити «План Маршалла для України». Одним із джерел грошей може бути відчуження та продаж лондонської власності підсанкційних російських олігархів. Очевидно, що в такий спосіб не вдасться зібрати грошей, необхідних для відновлення зруйнованої війною економіки [1; 10]. Нажаль слід зазначити, що робота над змістовним наповненням вказаних планів якщо і починалася, то не була доведена до логічного завершення.

[1] Президент В. Зеленський 5 травня 2022 р. під час роботи міжнародної донорської конференції у Варшаві заявив, що Україні потрібен «стратегічний міжнародний план підтримки», подібний до історичного плану Маршалла для відновлення країни після закінчення війни.

[2] Власник «Азовсталі» Р. Ахметовв інтерв'ю CNN заявив: «Нам обов'язково знадобиться безпрецедентна міжнародна програма реконструкції, план Маршалла для України».

[3] Вартість реконструкції за різними оцінками може сягати 200–500 млрд євро Однак з кожним місяцем війни експерти усвідомлюють, що це занижена оцінка. Президент Європейського інвестиційного банку В. Хойер попередив, що реконструкція України потребуватиме величезних інвестицій (суми, які не можна навіть уявити) як з державного бюджету, так і з приватного капіталу з огляду на майбутній пакет економічного стимулювання ЄС для України [3].

ний ВВП країни. Очевидно, що «план Маршалла» для України не відповідатиме нинішній програмі реформ, оскільки остання не продемонструвала реальних кроків для прискорення економічного зростання протягом останніх років (1–2% на рік). Досягнення цієї мети може бути успішно реалізоване за умови послідовного дотримання базових принципів [9]:

– підготовка України до вступу в Європейський Союз. Реалізація цієї вимоги означає необхідність поступового «вплітання» інфраструктури Україну у спільний ринок ЄС. Якщо синхронізація української та європейської електроенергетики вдалося завершити підчас війни 16 березня 2022 р., то відновлення українських залізниць із використанням стандартної колії ЄС – це складне, але надзвичайно потрібне завдання, яке потребує свого вирішення. Не менш значущим є завдання стосовно інституційного оновлення, що гарантує вирішення інвестиційних спорів в рамках правової бази ЄС, а отже сприятиме притоку капіталу. Потребує завершення розпочата раніше реконструкція житла за найвищими стандартами ефективності;

– керувати коштами на реконструкцію має спеціальна інституція. Ця інституція має бути розміщена у Європейському Союзі, а не у МВФ чи СБ. Використання коштів на відбудову України має контролюватися колективним Заходом у найбільш ефективний та прозорий спосіб, щоб принести якомога більше користі народу України. Цей принцип дозволить отримати набагато більше допомоги, ніж принцип «дай гроші та йди»;

– залишити достатній контроль в руках уряду України. При забезпечити налагодженням системи зворотних зв'язків між керівниками та виконавцями у держорганах;

– стимулювати приплив іноземного капіталу і високих технологій;

– використання грантів, а не позик;

– перепроектування вітчизняної економіки з нульовим викидом вуглецю.

Безумовно, для того, щоб фізично відбувати зруйноване, потрібен мир. Разом з тим, реалізація більшості принципів реконструкції не потребує.

Очевидно, що ЄС візьме на себе основну частину цих витрат[1]. Хоча тут може постати проблема солідарності: східноєвропейські та центральноєвропейські держави-члени ЄС, як правило, обіцяли Україні (принаймні протягом першого місяця війни) набагато більшу підтримку, ніж західноєвропейські держави-члени[2]. Компанії з ЄС (хоча не лише вони) укладатимуть контракти на інфраструктуру, будівництво, транспорт тощо, передаватимуть українцям свої навички та технології.

5 травня 2022 р. у Варшаві за ініціативи Польщі та Швеції було проведено міжнародну донорську конференцію для збору коштів для України. Конференція стала відправною точкою діяльності Трастового фонду солідарності України, метою якого є залучення фінансування для гуманітарної підтримки, короткострокових потреб у ліквідності та реконструкції (під час конференції Україні було обіцяно понад 6 млрд євро).

Для України надзвичайно важливого значення набуває проблема реструктуризації зовнішнього державного боргу, який на сьогодні сягає понад 130 млрд доларів (біля 80% ВВП), причому у 2022 р. необхідно погасити 14 млрд доларів. Значна частина цього боргу припадає на міжнародні фінансові установи. Кредитування України ніколи не було актом альтруїзму. Обслуговування боргу ставало дедалі більшою часткою державних витрат. У цьому зв'язку важливим кроком у поствоєнному відновленні України мало б стати списання зарубіжними фінансовими установами, насамперед МВФ та ВБ, зовнішнього боргу або принаймні його частини як важливої та необхідної ознаки справжньої солідарності міжнародної спільноти. Важливо, щоб таке прощення боргу було здійснено зараз, до кінця війни, перш ніж криза ще більше поглибиться. Це дозволить спрямувати необхідний потік вільних від боргів коштів на боротьбу, виживання та соціальний захист українців замість зосередження обмежених коштів на обслуговування боргу (у 2021 р. обслуговування державного боргу було однією з найбільших частин видатків державного бюджету (8,5 % від загальної суми)). Також було б справедливо, щоб СБ відніс Україну до групи країн країни з «конфліктом середньої інтенсивності», що надасть підстави для пільгового кредитування[3].

Надзвичайно важливий крок в цьому напрямі здійснили США. Комітет з фінансових послуг Палати представників Конгресу США ухвалив законопроект про комплексне погашення боргу в Україні[4],

[1] Слід нагадати, що Європейський Союз вже виділив 1,5 мільярда євро на військову підтримку Україні та мобілізував понад 4 мільярди євро макрофінансової, гуманітарної допомоги та підтримки країн ЄС, які приймають біженців з України з початку війни. Економічний та інвестиційний план ЄС для Східного партнерства також передбачає мобілізацію інвестицій на суму до 6,5 млрд євро для прискорення економічного відновлення України.

[2] Так, Естонія виділила Україні допомогу на суму близько 0,8 % свого національного ВВП, тоді як більшість інших країн (крім Польщі) виділили менше 0,1 % свого національного ВВП.

[3] Прогнозовані виплати боргу України МВФ у 2022 р. становлять приблизно 2,3 мільярда доларів і, як очікується, залишаться на цьому рівні принаймні до 2025 р.

[4] H.R. 7081 (RH) – Ukraine Comprehensive Debt Payment Relief Act of 2022. URL: https://www.gov-

відповідно до якого представники США у «кожному міжнародному фінансовому інституті» вимагатимуть «негайного призупинення всіх платежів з обслуговування боргу», який Україна має перед такою організацією. У разі прийняття законопроекту США будуть наполягати на «всеосяжному полегшенні боргового тягаря України» у діалозі як з комерційними, так і суверенними кредиторами, включно із Паризьким клубом. Дія закону розрахована на сім років.

Не менш важливого значення набуває проблема скасування торговельних обмежень на український експорт. Насамперед це стосується української сталі. 27 квітня 2022 р. Європейська комісія запропонувала призупинити на рік імпортні мита на весь український експорт до країн Європейського Союзу, зокрема передбачає призупинення усіх антидемпінгових та захисних заходів ЄС щодо експорту української сталі. Комісія зазначила, що ЄС раніше ніколи не вживав таких безпрецедентних за своїм масштабом заходів з лібералізації торгівлі: надання Україні нульових тарифів, нульових квот на доступ до ринку ЄС. Ці заходи напряму допоможуть українським виробникам та експортерам. Вони додадуть довіри українській економіці та пошлють сильний сигнал, що ЄС зробить усе можливе, щоб допомогти Україні [4]. Зняття торгових бар'єрів насправді не несе жодних ризиків для ринків ЄС та США. Україна сьогодні не може відновити обсяги експорту, втрачені за роки протекціонізму. Це пов'язано з пошкодженням заводів у Маріуполі; проблемами з блокуванням українських портів та вивезенням продукції залізницею до Європи; проблемами з постачанням вугілля (Україна буде вимушена закупати вугілля у Європі чи завозити його морем через європейські порти). Крім того, українська металургія змушена буде переорієнтуватися з експорту на внутрішній ринок, який потребуватиме продукції для повоєнного відновлення.

4 травня 2022 р. Україна та Велика Британія підписали угоду про скасування торгових мит та квот на рік[1]. Це рішення може бути продовжене на новий термін за домовленістю між сторонами. Аналогічне рішення ухвалив Міністерство торгівлі США (призупинено 232 мита на сталь з України) та уряд Канади, який на 12 місяців скасував торговельні мита на весь імпорт із України.

Євросоюз також вживатиме заходів для полегшення сухопутних перевезень товарів, щоб допомогти українській продукції вийти у світ. Так, Комісія вже розпочала лібералізацію умов для українських водіїв вантажівок, що перевозять товари між Україною та ЄС, а також полегшує транзит та використання інфраструктури ЄС для спрямування українського експорту до третіх країн. Ці заходи додадуть такої необхідної гнучкості та визначеності для українських виробників [4]. Таким чином зняття торгових обмежень проти української продукції зняття торгових обмежень проти української продукції – це важливий крок на шляху європейської інтеграції України.

Доволі важливою, але в той же час складною є проблема використання заморожених міжнародних резервів Росії (орієнтовно на суму близько 300 млрд доларів). Отримати доступ до додаткових коштів також можна шляхом арешту активів російських олігархів, які потрапили під санкції. Керівник європейської дипломатії Ж. Боррель вважає, що ЄС і держави-члени повинні розглянути можливість арешту заморожених російських валютних резервів для покриття витрат на відбудову України після війни. Однак, ця ситуація є безпрецедентною. Марно сподіватися на те, що Москва піде на підписання договору, в якому буде передбачено виплату репарацій. Безумовно, Україна може працювати з окремими державами індивідуально, подаючи скарги у місцеві суди, обґрунтовуючи конфіскацію російських активів та їхню передачу Україні, але в цьому випадку держави мають самостійно визначити спосіб, як юридично оформити таку процедуру, щоб не порушувати власні закони. Нарешті, Україна може отримати доступ до арештованих російських активі через отримання вердикту Міжнародного суду ООН, який визнає Росію винною і призначить компенсацію. Із цим рішенням Україна теоретично зможе претендувати на стягнення такої компенсації з активів і майна РФ, заарештованого в інших юрисдикціях. Стосовно майна та активів російських олігархів, то тут має бути судове рішення по окремим справам. Буде складно довести прямий зв'язок участі олігархів у підготовці та веденні війни РФ в Україні. Отже, слід погодитися з тим, що стягнути російські заморожені резерви швидко буде дуже складно, а тому навряд чи вдасться це зробити, щоб використати ці кошти саме для відбудови України [11, с. 10].

Разом з тим слід усвідомлювати, що очікування від європейського плану «Маршалла» для України не можуть замінити реалізацію національної стратегії реформ. Український уряд повинен не копіювати реформи, які проводять інші країни, а розробити власні реформи, які б підтримувалися українським суспільством та зарубіжними інвесторами і враховували б динаміку та перспективи. Президент В. Зеленський під час роботи міжнародної донорської конференції заявив: «Ми вже готуємо амбітний план від-

info.gov/content/pkg/BILLS-117hr7081rh/pdf/BILLS-117hr7081rh.pdf.

[1] Завдяки цій угоді українські товаровиробники зможуть експортувати більше традиційної продукції на британський ринок: борошно, зерно, молочну продукцію, м'ясо птиці та напівфабрикати, томатну пасту, мед, кукурудзу, пшеницю, соки, гриби, цукор тощо [12].

будови України після війни, і нам потрібен стратегічний міжнародний план підтримки, який буде сучасною версією історичного плану Маршалла» Такий план «… може стати історичним прикладом взаємодії та партнерства між вільними та демократичними державами світу» [14].

Висновки. Кожна ситуація з наданням іноземної допомоги є унікальною з точки зору рівня руйнувань, передумов для швидкого відновлення, політичних наслідків та ризику відновлення насильства.

Однією з тем у дискусії про повоєнне відновлення України є питання про те, наскільки іноземна підтримка має надаватися у вигляді пільгових кредитів (кредити з нижчою відсотковою ставкою, ніж ринкова) або грантів (фінансові трансферти без очікування повернення). Міжнародні фінансові установи зазвичай керуються парадигмою, за якою позики перевищують гранти ефективності; гранти можуть зменшити стимули до збільшення податкових надходжень та заохочувати державне споживання замість інвестицій. Крім того, моніторинг грантів зазвичай слабший, оскільки донори не мають прямої фінансової зацікавленості в успіху проекту. Водночас необхідно враховувати ризики та наслідки надмірного боргового та суверенного дефолту. Донори повинні проводити різницю між, з одного боку, чистими фінансовими витратами та ефективністю, а з іншого – результативністю іноземної допомоги стосовно заявлених цілей. Гранти мають становити велику частку потоків закордонної допомоги у повоєнній реконструкції України. Це з тим, що більшість фінансування йтиме на гуманітарну допомогу, а Україна буде обтяжена боргами та низькою здатністю збільшувати внутрішні доходи у короткостроковій та середньостроковій перспективі, враховуючи наслідки війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Britain calls for «Marshall Plan for Ukraine». 10 March 2022. URL: https://www.archyworldys.com/britain-calls-for-marshall-plan-for-ukraine/.
2. Commission tables proposal for €1.2 billion emergency macro-financial assistance package for Ukraine, as announced by President von der Leyen. 1 Februarry 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/it/ip_22_674.
3. Silvia E. EIB-Chef: Wiederaufbau der Ukraine wird unvorstellbare Summen erfordern. 22 April 2022. URL: https://www.euractiv.de/section/finanzen-und-wirtschaft/news/eib-chef-wiederaufbau-der-ukraine-wird-unvorstellbare-summen-erfordern/.
4. EU takes steps to suspend all duties on imports from Ukraine. 27 April 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_2671.
5. Erklärung der G7-Finanzministerinnen und Notenbankgouverneurinnen zu Russlands Angriffskrieg gegen die Ukraine. Washington, D.C., 20 April 2022. URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Downloads/Internationales-Finanzmarkt/G7/2022-04-20-g7-erklaerung-ukraine-de.pdf?__blob=publicationFile&v=8.
6. Maksiuta A. The Marshall Plan for Ukraine: a new opportunity or another disappointment? 17.08.2017. URL: https://iser.org.ua/en/analitika/analiz-derzhavnoyi-politiki/plan-marshalla-dlia-ukrayini-nova-mozhlivist-chi-chergove-rozcharuvannia.
7. Меморандум про економічну та фінансову політику. 2022. URL: https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic_and_financial_policies_by_the_authorities_of_ukraine-435.
8. Positionspapier der EVP-Fraktion: Reaktion der EU auf die Krise in der Ukraine. 2015. URL: http://www.sabine-verheyen.de/wp-content/uploads/2016/04/Reaktion-der-EU-auf-die-Ukraine-Krise-2015.pdf.
9. Sandbu M. Ukraine needs an ambitious new Marshall Plan from Europe. Financial Times. 2022. URL: https://www.ft.com/content/39912ad6-c542-40b3-a254-27f5490f4e77.
10. Сидоренко С. Комісар Ган проти плану Маршалла: ідея про масштабну допомогу Україні втрачає підтримку. Європейська Правда. 27 жовтня 2017. URL: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/27/7072834/.
11. Україна 2022: як не втратити свій шанс стати сильною державою. Ukrainian Institute for the Future. 2022. URL: https://drive.google.com/file/d/1bVEYJ4Zgj3f8XPHh1C2h99TvfLOh2snh/view.
12. Ukraine and Great Britain sign agreement on abolition of import duties and tariff quotas. Ministry of Economy of Ukraine. 04.05.2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-velika-britaniya-pidpisali-ugodu-pro-skasuvannya-vviznih-mit-i-tarifnih-kvot.
13. Sweet J. We need to develop a «Marshall Plan» for Ukraine – now. 04.08.22. URL: https://thehill.com/opinion/international/3258300-we-need-to-develop-a-marshall-plan-for-ukraine-now/.
14. Rehimov, R. Zelenskyy says Ukraine needs «Marshall-like» support plan. 06.05.2022. URL: https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/zelenskyy-says-ukraine-needs-marshall-like-support-plan/2580548.

REFERENCES

1. Britain calls for «Marshall Plan for Ukraine». (2022, March 10). Retrieved from https://www.archyworldys.com/britain-calls-for-marshall-plan-for-ukraine/ [in English].
2. Commission tables proposal for €1.2 billion emergency macro-financial assistance package for Ukraine, as announced by President von der Leyen. (2022, Februarry 1). Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/it/ip_22_674 [in English].
3. Silvia, E. (2022). EIB-Chef: Wiederaufbau der Ukraine wird unvorstellbare Summen erfordern. 22.04.2022. Retrieved from https://www.euractiv.de/section/finanzen-und-wirtschaft/news/eib-chef-wiederaufbau-der-ukraine-wird-unvorstellbare-summen-erfordern/ [in English].
4. EU takes steps to suspend all duties on imports from Ukraine. (2022 April 27). Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_2671 [in English].
5. Erklärung der G7-Finanzministerinnen und Notenbankgouverneurinnen zu Russlands Angriffskrieg gegen die Ukraine. Washington, D.C. (2022 April 20). Retrieved from https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Downloads/Internationales-Finanzmarkt/G7/2022-04-20-g7-erklaerung-ukraine-de.pdf?__blob=publicationFile&v=8 [in Germany].
6. Maksiuta, A. (2017). The Marshall Plan for Ukraine: a new opportunity or another disappointment? 17.08.2017. Retrieved from https://iser.org.ua/en/analitika/analiz-derzhavnoyi-politiki/plan-marshalla-dlia-ukrayini-nova-mozhlivist-chi-chergove-rozcharuvannia [in English].
7. Memorandum of Economic and Financial Policy. (2022). Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic_and_financial_policies_by_the_authorities_of_ukraine-435 [in Ukrainian].
8. Positionspapier der EVP-Fraktion: Reaktion der EU auf die Krise in der Ukraine. (2015). Retrieved from http://www.sabine-verheyen.de/wp-content/uploads/2016/04/Reaktion-der-EU-auf-die-Ukraine-Krise-2015.pdf [in Germany].
9. Sandbu, M. (2022). Ukraine needs an ambitious new Marshall Plan from Europe. Financial Times. Retrieved from https://www.ft.com/content/39912ad6-c542-40b3-a254-27f5490f4e77 [in English].
10. Sydorenko, S. (2017). Commissioner Gan v. Marshall Plan: The idea of large -scale assistance to Ukraine is losing support. Yevropeiska pravda. October 27. Retrieved from http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/27/7072834/ [in Ukrainian].
11. Ukraine 2022: How not to lose your chance to become a strong state. (2022). Ukrainian Institute for the Future. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1bVEYJ4Zgj3f8XPHh1C2h99TvfLOh2snh/view [in Ukrainian].
12. Ukraine and Great Britain sign agreement on abolition of import duties and tariff quotas. Ministry of Economy of Ukraine. 04.05.2022. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-velika-britaniya-pidpisali-ugodu-pro-skasuvannya-vviznih-mit-i-tarifnih-kvot [in English].
13. Sweet J. (2022). We need to develop a «Marshall Plan» for Ukraine – now. 04.08.2022. Retrieved from https://thehill.com/opinion/international/3258300-we-need-to-develop-a-marshall-plan-for-ukraine-now/ [in English].
14. Rehimov, R. (2022). Zelenskyy says Ukraine needs «Marshall-like» support plan. 06.05.2022. Retrieved from https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/zelenskyy-says-ukraine-needs-marshall-like-support-plan/2580548 [in English].

YAKOVIYK IVAN

2nd PhD, Head of Department of Research Institute of State Building and Local Self-Government of NALS of Ukraine, Head of the European Union Law Department of Yaroslav Mudryi National Law University

YEFREMOVA KATERYNA

PhD, Senior Researcher, Deputy Director in charge of scientific work of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

NOVIKOV EVGEN

PhD, Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

ECONOMIC SECURITY AND THE ROLE OF COLLECTIVE WEST IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Problem setting. Although the outcome of the Russian-Ukrainian war is uncertain, it is necessary to start thinking about the future reconstruction of Ukraine. The paper examines issues related with the complex of problems connected with the post-war reconstruction of Ukraine and the participation of the collective West, which means a set of countries (USA, EU member states, Canada, Scandinavian countries) participating in Euro-Atlantic integration. In this article, we use previous experience of post-war reconstruction of Western Europe (for example, the Marshall Plan after World War II). We set out the key principles of international cooperation in the renovation of the Ukrainian economics and the state as a whole, as well as the role of individual subjects of international law in this process. The paper is intended to involve foreign and domestic lawyers in a discussion on a wider range of issues, which will include further and more detailed analysis of the best ways to rebuild Ukraine after the war.

Analysis of resent researches and publications. The idea of developing a European plan for the reconstruction of Ukraine ("Marshall Plan for Ukraine") began to be discussed after the Revolution of Dignity. However, it has not been the subject of serious research. The situation changed after Russia declared war on Ukraine. As Ukraine has a chance to win the war, the leaders of the United States, the European Union and Ukraine are discussing the possible content of a "New European Plan for Ukraine." However, today, both in Ukraine and abroad, this issue is dominated by journalistic publications, which determines the relevance and practical significance of the development of the problem.

Target of research is to reveal the content, main directions of participation of international financial institutions and individual states in the reconstruction of Ukraine after the war.

Article's main body. The article considers the problem of determining the content of the "New European Plan for Ukraine" in relation to the postwar period. The uniqueness of the plan to restore the Ukrainian economy is emphasized. The steps of international financial institutions and individual countries regarding the revival of Ukraine during and after the war are analyzed.

Conclusions and prospects for the development. The conclusion that grants should make up a large share of foreign aid flows in the post-war reconstruction of Ukraine is substantiated. An important step in Ukraine's post-war reconstruction should be the write-off of foreign debt, or at least part of it, by foreign financial institutions, primarily the IMF and the World Bank, as an important and necessary sign of genuine solidarity of the international community. Emphasis is placed on the special role of the United States and the European Union in the postwar reconstruction of Ukraine, in particular on the issue of writing off Ukraine's foreign debt.

Keywords: economic security, economic renovation, EU, collective West, Marshall Plan, trust fund, Ukraine.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Яковюк І. В., Єфремова К. В., Новіков Є. А. Економічна безпека і роль колективного Заходу у поствоєнному відновленні України. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 19–26.

ОЛЬХОВСЬКА АННА-МАРІЯ АНАТОЛІЇВНА
аспірантка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-3060-6615

БІЛОУСОВ ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ
професор, доктор юридичних наук, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 335.01:34
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-3

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

У статті вивчається проблематика нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану, здійснено аналіз нормативно-правових актів у даній сфері, досліджено значення поняття «продовольча безпека» в умовах правового режиму воєнного стану. Обрана проблематика є особливо актуальною в умовах сьогодення, оскільки подія, що відбулася 24 лютого 2022 року, а саме повномасштабне здійснення збройної агресії з боку Російської Федерації (далі – рф) проти України, обумовила виникнення проблем як правового, так і соціально-економічного характеру, що негативно впливають на функціонування системи забезпечення продовольчої безпеки не лише нашої держави, а й інших держав світу, оскільки Україна є визнаним експортером окремих видів продовольства (зернових та олійних культур тощо) на глобальні ринки. Саме тому, з метою забезпечення населення необхідними продовольчими та непродовольчими товарами, а також недопущення продовольчої кризи, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, законодавцем було розроблено та запроваджено низку нормативно-правових актів різного рівня ієрархічності, зміст окремих норм чи груп норм яких направлений на попередження, подолання та нейтралізацію негативних наслідків функціонування системи забезпечення продовольчої безпеки України. Зокрема, варто наголосити, що зміст цих нормативно-правових актів стосується порядку ведення господарської діяльності в умовах правового режиму воєнного стану, правил і процедур забезпечення населення першочерговими продуктами харчування в достатній кількості (особливо щодо регіонів, у яких ведуться активні бойові дії), питань використання земель сільськогосподарського призначення, правил і процедур ввезення та подальшого розподілу на території України гуманітарної допомоги тощо.

Ключові слова: харчування, продукти харчування, продовольча безпека, нормативно-правове забезпечення, правовий режим воєнного стану.

Постановка проблеми. Право на належний рівень соціального забезпечення, в тому числі на достатню кількість якісних продуктів харчування, закріплене як на міжнародному, так і на національному рівнях. Споживання продуктів харчування є невід'ємною складовою людського життя, у зв'язку з чим, забезпечення продовольчої безпеки є нагальним завданням держави, що постає перед нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У свою чергу, обрану проблематику досліджували наступні фахівці: В. П. Самокиш, О. В. Тарасюк, В. Р. Шишлюк тощо. Незважаючи на достатню кількість наукових напрацювань щодо даної проблематики, в умовах здійснення повномасштабної збройної агресії з боку рф проти України, вважаємо, що обрана проблематика є актуальною та заслуговує на детальний аналіз в межах даного дослідження.

Мета дослідження – аналіз нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану. **Об'єкт** дослідження – правовідносини, що виникають в процесі реалізації та забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану. **Предметом** дослідження є безпосередньо аналіз правових норм у сфері забезпечення продовольчої безпеки, зокрема, в умовах правового режиму воєнного стану.

© Ольховська А.-М. А., Білоусов Є. М., 2022

Виклад основного матеріалу. Відповідно до міжнародно-правових принципів будь-яка держава світу зобов'язана створювати для громадян умови мотивації дотримання здорового способу життя, що, перш за все передбачає споживання здорової їжі, стимулювання раціонального, збалансованого та повноцінного харчування. Харчування – одна з основних життєво необхідних умов існування людини, біологічний процес вбирання їжі організмом людини для задоволення фізіологічних потреб. Повноцінне харчування відіграє визначальну роль у збереженні здоров'я нації та підвищенні життєвого рівня населення [1, с. 41]. Як слушно зазначає з цього приводу О. В. Тарасюк, роль продовольчої безпеки в суспільстві пов'язана з тим, що продовольство є базовим показником життєдіяльності людини. Рівень харчування населення країни характеризує рівень її економічного розвитку в цілому, оскільки рівень забезпечення населення продовольством розглядається як найважливіший чинник і визначальний критерій рівня соціального життя, життєздатності економічної структури і державного устрою країни [2, с. 59].

Стаття 25 Загальної декларації прав людини гарантує, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [3].

Варто наголосити, що поняття «продовольча безпека» було введено в нормативний обіг на Всесвітній конференції із проблем продовольства, що відбулася в 1974 р. у Римі. Конференцію було організовано «Food and Agriculture Organization» після істотного зростання світових цін на зерно. Більш ніж через 20 років, у 1996 р. відбулася всесвітня зустріч на вищому рівні із проблем продовольства. За підсумками зустрічі було прийнято Римську декларацію із всесвітньої продовольчої безпеки. Зазначена декларація визначає продовольчу безпеку як стан економіки, за якого населенню країни в цілому і кожному громадянину зокрема гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів такої якості, асортименту та обсягів, які необхідні та достатні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення населення країни [4, с. 134].

Слід зазначити, що Україна, будучи незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою дотримується принципів та норм міжнародного права. У зв'язку з цим, Конституція України закріплює положення про те, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Окрім того, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [5].

У свою чергу, поняття продовольчої безпеки законодавчо закріплене у статті 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24 червня 2004 року та розуміється як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [6]. Продовольча безпека – соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні і демографічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України [7].

Можна в цілому констатувати, що станом на лютий 2022 року система забезпечення продовольчої безпеки України функціонувала в збалансованому стані, оскільки Україна залишалася на той момент надійним експортером сільськогосподарської продукції та забезпечувала потреби внутрішнього ринку в ній в достатній кількості і якості. Більш того, на ефективність функціонування цієї системи досить позитивно вплинув Саміт Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) із продовольчих систем, який відбувся у вересні 2021 року, у результаті якого було прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема, Указ Президента України № 41/2022 від 07.02.2022 року «Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні» та розроблений Кабінетом Міністрів України план заходів на його виконання щодо трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року. Так, постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 3 березня 2021 року було затверджено національну економічну стратегію на період до 2030 року (далі – Стратегія), відповідно до положень якої, Україна має суттєві стратегічні переваги завдяки природним ресурсам, географічному положенню та якості людського капіталу, що загалом може стати основою для стрімкого економічного зростання держави [8].

Події 24 лютого 2022 року фактично змінили парадигму підходів до розуміння функціонування системи забезпечення продовольчої системи України. Виклики та загрози, пов'язані із військовою агресією рф проти України зумовили необхідність запровадження низки заходів, що мали за мету дієво вплинути на її функціонування та потребували відповідного

оперативного реагування з боку держави. Зокрема, відповідно до положень чинного законодавства України, на території, де введено воєнний стан, можуть здійснюватися відповідні заходи, що допомагають стабілізувати ситуацію та відновити життєдіяльність суспільства. Важливе місце серед них займає й нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами, у разі необхідності у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [9].

В якості засобів (в тому числі – правових) оперативного реагування з моменту запровадження правового режиму воєнного стану в Україні, Кабінет Міністрів України прийняв низку нормативно-правових актів, що сприяють реалізації та забезпеченню продовольчої безпеки в умовах сьогодення з метою недопущення продовольчої кризи. Зокрема, установлений максимальний строк здійснення розрахунків за поставлені продовольчі товари вітчизняного виробництва, визначені переліком товарів, що мають істотну соціальну значущість [10]. Окрім того, до вищезгаданого переліку включені різноманітні як продовольчі, так і непродовольчі одиниці, починаючи від продуктів харчування таких як крупа гречана, цукор-пісок, борошно пшеничне, хліб, м'ясо, олія соняшникова, яйця курячі тощо, закінчуючи пальним. Більше того, у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану, внесені зміни до порядку провадження господарської діяльності. Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 314 (далі – Постанова) від 18 березня 2022 року визначено, що у період воєнного стану право на провадження господарської діяльності може набуватися суб'єктами господарювання на підставі подання до Міністерства економіки, а суб'єктами господарювання, що здійснюють охоронну діяльність, – до Міністерства внутрішніх справ, декларації про провадження господарської діяльності, без отримання дозвільних документів (документів дозвільного характеру, ліцензій або інших результатів надання публічних послуг) [11]. Окрім зазначеної процедури, було нормативно визначено перелік видів господарської діяльності, які не можуть провадитися на підставі подання декларації в умовах воєнного стану, тобто потребують отримання дозвільного документу відповідно виду, залежно від різновиду господарської діяльності. Серед них, зокрема, діяльність у сфері використання ядерної енергії, діяльність, що пов'язана з радіоактивними речовинами, матеріалами та відходами, спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, лісових ресурсів, водокористування тощо. На нашу думку, закріплена у Постанові процедура подання декларації про провадження господарської діяльності, є зручною та доступною. Її можна подати: 1) через центр надання адміністративних послуг, незалежно від задекларованого (зареєстрованого) місцезнаходження (місця проживання), місця провадження господарської діяльності або місцезнаходження відповідного об'єкта; 2) через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, зокрема засобами мобільного додатку Порталу Дія.

Варто звернути увагу також, що запропоновані нововведення діють до моменту закінчення або ж скасування правового режиму воєнного стану. Беручи до уваги цей факт, суб'єкти господарювання, які набули право на провадження господарської діяльності на підставі декларації, у разі відсутності відповідних дозвільних документів (документи дозвільного характеру, ліцензії та/або інші результати надання публічних послуг), невідкладно, але не пізніше одного місяця після припинення чи скасування воєнного стану звертаються до відповідних органів ліцензування, дозвільних органів та суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг і отримують відповідні дозвільні документи в порядку, строки та на умовах, передбачених законодавством, без зупинення (припинення) їх діяльності [11]. Можна стверджувати, що в умовах здійснення військової агресії рф проти України, проблема забезпечення населення якісним продовольством сягає не лише національного масштабу в межах України, але й також впливає на стан функціонування системи забезпечення глобальної продовольчої безпеки загалом. Україна, як відомо, забезпечує більше 400 млн людей у світі продовольством, не враховуючи населення України. Глобальна продовольча криза призведе до економічної кризи в усьому світі, тож закінчення війни в Україні є питанням глобального порядку, а не проблемою окремо взятого регіону [12]. Слід також зазначити, що збройна агресія з боку рф створює відповідні проблеми, що можуть призвести до виникнення серйозних загроз функціонування глобальної системи забезпечення продовольчої безпеки: по-перше, це подальше підвищення світових цін на продовольство (згідно з прогнозом ФАО від 11.03.2022, через війну в Україні світові ціни на продукти харчування та корми можуть зрости на 20 %); по-друге, це потенційно можливий глобальний стрибок інфляції, яка передусім буде стосуватися держав з малорозвиненою нестабільною економікою на Близькому Сході та у Північній Африці [13].

Можна в цілому констатувати, що незважаючи на введення правового режиму воєнного стану на території України, в умовах, коли майже знищені більшість ланцюгів виробництва у Херсоні, Харкові, Сумах, Чернігові та ін., де були центри виробництва багатьох продуктів харчування, Україна перелаштовується, активізує виробництво через держзамовлення. Станом на сьогодні понад 300 заводів харчової

промисловості активно реалізують програми держзамовлення [12].

Варто також наголосити на тому, що міжнародна спільнота оперативно реагує на події, які відбуваються в Україні, саме тому 02 березня 2022 року ООН опублікувала екстрений заклик на підтримку України (FLASH APPEAL UKRAINE), в якому зазначила, що очікується, що з постраждалого населення 12 мільйонів людей потребуватимуть гуманітарної допомоги [14, с. 4]. В умовах сьогодення, питання, пов'язані з ввезенням гуманітарної допомоги на територію України є одними з найбільш актуальних та тісно пов'язані з проблематикою забезпечення продовольчої безпеки, оскільки вищезгадана допомога може також включати продовольчі товари, тобто продукти харчування. У зв'язку з вищезазначеним, відповідно до статті 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» № 1192-XIV від 22 жовтня 1999 року, гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном і т. д. [15]. Постановою Кабінету Міністрів України № 220 від 7 березня 2022 року затверджено порядок надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні. Зокрема, кошти, що надійшли на рахунок для надання допомоги постраждалому цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні, першочергово спрямовуються на задоволення продовольчих потреб – закупівлю продуктів харчування, у тому числі дитячого харчування, питної води та їх доставку до місць призначення тощо [16]. 07 березня 2022 року Кабінетом Міністрів України затверджено постанову № 224 «Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги». Даний перелік містить різноманітні види м'яса, риби, молочних продуктів, субпродуктів їстівних великої рогатої худоби та птиці, овочів, фруктів, горіхів, круп тощо. На період воєнного стану пропуск товарів, зазначених у вищевказаному переліку, через митний кордон України здійснюється за місцем перетину митного кордону України шляхом подання товаросупровідних документів або декларації, заповненої особою, що перевозить даний товар [17].

22 березня 2022 року Кабінет Міністрів України ухвалив рішення щодо спрощення ввезення гуманітарної допомоги з-за кордону. Згідно з прийнятою постановою для ввезення гуманітарної допомоги з 23 березня потрібен лише один документ – декларація, яка заповнюється на митниці. Також Уряд скасував список товарів, які визнавалися гуманітарною допомогою. Це означає, що можна ввезти всі легальні товари, які направляються в Україну як гуманітарна допомога, без будь-яких обмежень. Тепер не потрібно отримувати довідки від органів влади, аби завести гуманітарний вантаж [18]. Не менш важливим, на нашу думку в умовах сьогодення, є вирішення питання щодо врегулювання земельних правовідносин в умовах правового режиму воєнного стану. Так, 04 квітня 2022 року набув чинності Закон України № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» (далі – Закон), який закріплює особливості регулювання правовідносин, предметом яких є земельні ділянки як державної, комунальної, так і приватної власності. Таким чином, вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану, щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення: а) державної, комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності і були передані в оренду органами місцевого самоврядування; б) приватної власності [19]. Зокрема, Закон вводить у законодавство спрощені правові механізми, які забезпечують: спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади; спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності їх постійними землекористувачами та емфітевтами; передачу орендарями та суборендарями прав оренди та суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності для ведення сільського господарства; порядок державної реєстрації договорів щодо землі; підписання договорів кваліфікованими електронними підписами [20].

На нашу думку, така оперативність у прийнятті нормативних рішень, дозволила створити систему нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану.

У подальшому, в залежності від зміни воєнної, політичної, економічної ситуації, потреба у такій нормативній роботі не лише залишається як завдання відповідного органу державної влади чи управління, але й стає першочерговим завданням для законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в контексті їх взаємодії задля забезпечення виконання прикладного завдання – в умовах повномасштабної військової агресії рф проти України, забезпечити настільки, наскільки це можливо збалансоване функціонування національної економічної системи загалом і системи забезпечення продовольчої безпеки – зокрема.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що забезпечення продовольчої безпеки населення в умовах правового режиму воєнного стану є одним з пріоритетних завдань держави. Якісні продукти харчування в достатній кількості є одним з факторів, безпосередньо від якого залежить рівень соціального забезпечення населення. Збройна агресія рф створює загрози та виклики самому функціонуванню національної економіки держави, оскільки фактично нівелює можливості для ведення та здійснення господарської діяльності на території України, і, таким чином, вкрай негативно впливає на функціонування системи забезпечення продовольчої безпеки не лише щодо нашої країни, але й світу в цілому. Таким чином, Україна в умовах правового режиму воєнного стану через існуючу систему органів державної влади і управління, через оперативно створене і запроваджене законодавство в цій царині достатньо дієво і ефективно, як ми вважаємо, забезпечує функціонування національної економіки в контексті підтримки функціонування в збалансованому стані системи забезпечення продовольчої безпеки держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребенюк М. Сучасна концепція здорового та раціонального харчування – складова системи забезпечення продовольчої безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 6. С. 41–45.
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10.12.1948 р. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Шишлюк В. Р., Самокиш В. П. Правове забезпечення продовольчої безпеки України: сучасний стан та перспективи. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 133–138.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
5. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text.
6. Про продовольчу безпеку України : проєкт Закону України від 22.12.2011 р. № 8370-1. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G.
7. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text.
8. Тарасюк О. В. Державне регулювання продовольчої безпеки країни. *Актуальні проблеми економіки.* 2012. № 10. С. 59–60.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
10. Щодо забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 160. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2022-%D0%BF#Text.
11. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 р. № 314. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-provadzhennya-gospodarskoyi-diyalnosti-v-umovah-voyennogo-stanu-314.
12. Роман Лещенко: закінчення війни в Україні – це питання глобальної продовольчої безпеки. *Офіційний вебсайт Міністерства аграрної політики та продовольства України*. 18.03.2022. URL: https://minagro.gov.ua/news/roman-leshchenko-zakinchennya-vijni-v-ukrayini-ce-pitannya-globalnoyi-prodovolchoyi-bezpeki.
13. Колюбакін В. Україна й надалі залишається житницею світу. *Урядовий кур'єр.* 15.02.2022. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayina-j-nadali-zalishayetsya-zhitniceyu-svitu/.
14. Flash appeal Ukraine 2022. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. 2022. 39 p. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Ukraine%20Flash%20Appeal%202022.pdf.
15. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text.

16. Питання надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text.
17. Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 224. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D0%BF#Text.
18. Уряд спростив проходження гуманітарної допомоги в Україну з-за кордону. *Урядовий портал*. 23.03.2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-sprostiv-prohodzhennya-gumanitarnoyi-dopomogi-v-ukrayinu-z-za-kordonu.
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text.
20. Закон про продовольчу безпеку в умовах воєнного стану : роз'яснення щодо застосування. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. 08.04.2022. URL: https://minagro.gov.ua/news/zakon-pro-prodovolchu-bezpeku-v-umovah-voyennogo-stanu-rozyasnennya-shchodo-zastosuvannya.

REFRERENCES

1. Hrebeniuk, M. (2013). The modern concept of healthy and rational nutrition is a component of the food security system of Ukraine. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 6, 41–45 [in Ukrainian].
2. International document Universal Declaration of Human Rights. (1948, December 10). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
3. Shyshliuk, V. R. & Samokysh, V. P. (2020). Legal Support for Food Security of Ukraine: Current Status and Prospects. *Pravo i suspilstvo*, 1, 133–138 [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine Constitution of Ukraine № 254к/96-ВР. (1996, June 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine On the state support of agriculture of Ukraine № 1877-IV. (2004, July 24). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text [in Ukrainian].
6. Draft Law of Ukraine on Food Security of Ukraine № 8370-1 (2011, December 22). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G [in Ukrainian].
7. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030 (2021, March 16). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
8. Tarasiuk, O. V. (2012). State regulation of food security of the country. *Aktualni problemy ekonomiky*, 10, 59–60 [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine On the legal regime of martial law № 389-VIII. (2015, May 12). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text [in Ukrainian].
10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Concerning ensuring stable work of food producers in martial law № 160. (2022, February 26). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
11. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Some issues of ensuring economic activity in martial law № 314. (2022, March 18). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-provadzhennya-gospodarskoyi-diyalnosti-v-umovah-voyennogo-stanu-314 [in Ukrainian].
12. Roman Leshchenko: The end of the war in Ukraine is a matter of global food security. (2022, March 18). *The official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine*. Retrieved from https://minagro.gov.ua/news/roman-leshchenko-zakinchennya-vijni-v-ukrayini-ce-pitannya-globalnoyi-prodovolchoyi-bezpeki [in Ukrainian].
13. Koliubakin, V. (2022). Ukraine continues to be a grain of the world. *Uriadovyi kurier*. 15.02.2022. Retrieved from https://ukurier.gov.ua/en/articles/ukrayina-j-nadali-zalishaietsya-zhitniceyu-svitu/ [in Ukrainian].
14. Flash appeal Ukraine 2022. (2022). United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. Retrieved from https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Ukraine%20Flash%20Appeal%202022.pdf [in English].
15. Law of Ukraine On humanitarian aid № 1192-XIV (1999, October 22). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text [in Ukrainian].

16. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine The issue of providing humanitarian and other assistance to the civilian population under martial law in Ukraine № 220. (2022, May 5). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
17. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the list of categories of goods recognized as humanitarian aid without implementation of the procedure of recognition of such goods as humanitarian aid in each case, for the period of martial law and amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on humanitarian aid № 224. (2022, March 7). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
18. The government has simplified the passage of humanitarian aid to Ukraine from abroad. (2022). *Government portal*. 23.03.2022. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-sprostiv-prohodzhennya-gumanitarnoyi-dopomogi-v-ukrayinu-za-kordonu [in Ukrainian].
19. Law of Ukraine On modification of some legislative acts of Ukraine concerning creation of conditions for maintenance of food safety in the conditions of martial law № 2145-IX. (2022, March 24). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text [in Ukrainian].
20. The Law on Food Safety in Martial Status: Explanation on use. (2022, April 8). *The official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine*. URL: https://minagro.gov.ua/news/zakon-pro-prodovolchu-bezpeku-v-umovah-Voyennogo-stanu-rozyasnennya-shchodo-zastosuvannya [in Ukrainian].

OLKHOVSKA ANNA-MARIIA

post-graduate student at the Department of Law of the European Union
of Yaroslav the Wise National University of Law

BILOUSOV YEVHEN

2nd PhD, Professor, Associate Professor of the Department of Law of the European Union
of Yaroslav the Wise National University of Law

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF FOOD SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARITIME STATUS (PROBLEM STATEMENT)

Problem setting. The right to an adequate level of social security, including a sufficient number of quality foodstuffs, is enshrined at both the international and national levels. Consumption of food is an integral part of human life, and therefore, food security is an urgent task of the state.

Analysis of recent researches and publications. In turn, the selected issues were studied by the following specialists: V. P. Samokysh, O. V. Tarasyuk, V. R. Shishlyuk and others. Despite the sufficient number of scientific studies on this issue, in the context of full-scale armed aggression by Russia against Ukraine, we believe that the chosen issue is relevant and deserves detailed analysis within this study.

The target of the research is to analyze the regulatory and legal framework for food security in the legal regime of martial law. **The object** of study – the legal relations that arise in the process of implementation and provision of food security in the legal regime of martial law. **The subject** of the study is directly the analysis of legal norms in the field of food security, in particular, in the legal regime of martial law.

Article's main body. The article studies the issues of regulatory and legal support of food security in the legal regime of martial law, analysis of regulations in this area, explores the meaning of "food security" in the legal regime of martial law. The chosen issue is especially relevant today, as the event that took place on February 24, 2022, namely the full-scale armed aggression by the Russian Federation (hereinafter – Russia) against Ukraine, caused problems of both legal and socio-economic nature, which negatively affect the functioning of the food security system not only in our country, but also in other countries, as Ukraine is a recognized exporter of certain foods (cereals and oilseeds, etc.) to global markets. Therefore, in order to provide the population with necessary food and non-food products, as well as to prevent food crisis, both domestic and foreign markets, the legislator has developed and implemented a number of regulations of different levels of hierarchy, the content of individual norms or groups of norms aimed at preventing, overcoming and neutralizing the negative consequences of the functioning of the food security system of Ukraine. In particular, it should be emphasized that the content of these regulations relates to the order of economic activity under martial law, rules and procedures for providing the population with sufficient food in sufficient quantities (especially in regions where active hostilities), issues

of use agricultural lands, rules and procedures for import and further distribution of humanitarian aid on the territory of Ukraine, etc.

Conclusions and prospects for the development. Ensuring food security of the population in the legal regime of martial law is one of the priorities of the state. Quality food in sufficient quantities is one of the factors that directly affects the level of social security. Russia's armed aggression poses threats and challenges to the functioning of the national economy, as it effectively eliminates opportunities for economic activity in Ukraine, and thus has a very negative impact on the functioning of the food security system not only in our country but also in the world. in general.

Key words: nutrition, food, food security, legal support, martial law.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Ольховська А.-М. А., Білоусов Є. М. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану (постановка проблеми). *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 27–34.

ЛЮБЧИЧ АННА МИКОЛАЇВНА
кандидат юридичних наук, учений секретар НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-6492-4179

МАМАЄВ ІЛЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
молодший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

УДК 346.5:338.49
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-4

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР

У науковій роботі досліджені правові та організаційні питання збору та обігу даних в аспекті інформаційного забезпечення дослідницьких інфраструктур. В статті обґрунтована підвищена важливість обігу даних для ефективної роботи дослідницьких інфраструктур.

Роботою визначено ряд правових перешкод. По-перше, проаналізовані питання, що виникають у зв'язку з авторським правом. Встановлено, що частина проблем викликана неузгодженістю правового регулювання цієї сфери у різних країнах. Розглянуто приклад німецького законодавства про авторське право. По-друге, розглянуті проблеми, що пов'язані з нормами про захист персональних даних і конфіденційність. У цьому аспекті наголошено на проблемних питаннях обробки персональних даних громадян ЄС, пов'язаних з Загальним регламентом про захист даних (GDPR) та іншими актами. По-третє, увага приділена неконкурентній поведінці розпорядників даних («Інтернет-гігантів»). Зазначено, що їхня поведінка у сфері обігу даних все частіше стає предметом контролю з боку антимонопольних органів європейських держав. В якості прикладу наведено досвід Німеччини. У цьому ж аспекті наголошено на необхідності юридичного розмежування персональних, неперсональних та «змішаних» даних. По-четверте, статтею розглянуто проблему міжнародного наукового співробітництва за єдиним узгодженим законодавством.

Роботою визначено ряд організаційних перешкод, що заважають раціональному використанню зібраних даних. По-перше, питання недоступності даних у локальних системах, коли масиви цінних даних (такі як вимірювання, чи результати високовартісних досліджень) не можуть використовуватися науковою спільнотою в повній мірі. По-друге, питання невідповідності даних принципам FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable) та значення цих принципів для ефективної дослідницької діяльності. По-третє, увага приділена важливості машинної обробки даних та проблемам, що з нею пов'язані. По-четверте, розглянуто проблему відсутності централізованої інфраструктури даних та обґрунтована важливість утворення подібної інфраструктури.

Ключові слова: дослідницькі інфраструктури, інформаційне забезпечення, обіг даних, персональні дані, неперсональні дані, локалізація даних, інфраструктури даних, принципи FAIR.

Постановка проблеми. Побудова інноваційного суспільства та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної науки значною мірою залежить від ефективної діяльності дослідницьких інфраструктур. У свою чергу, дослідницькі інфраструктури залежать від їх інформаційного забезпечення, оскільки інформація виступає одним з найцінніших ресурсів у сучасному світі.

Разом з цим доступ до інформації та її обіг не завжди є ефективним та стикається з низкою перешкод. До юридичних проблем, що потребують огляду, можна віднести: 1) питання авторського права, що доволі неузгодженим у різних країнах та потребує особливих підходів; 2) питання захисту персональних даних; 3) питання поведінки Інтернет-гігантів; 4) питання міжнародного наукового співробітництва за єдиним узгодженим законодавством. Серед організаційних проблем слід відмітити: 1) питання нераціонального використання даних через їх локалізацію, застою та «вмирання» в одному місці; 2) питання впровадження управління даними на основі принципів FAIR (Findable, Accessible, Interoperable,

© Любчич А. М., Мамаєв І. О., 2022

Reusable) (далі – FAIR принципи); 3) питання стандартизації даних для машинної обробки; 4) питання побудови централізованої інфраструктури даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційні інфраструктури були досліджені у працях таких вітчизняних науковців як С. В. Глібко, І. В. Подрез-Ряполова та ін. Дослідницькі інфраструктури розглядали Н.М. Внукова, О.С. Головащенко, В. П. Кохан. Питання трансферу знань в інноваційних інфраструктурах досліджувала Г. П. Клімова. Серед іноземних науковців, що вивчали дослідницькі інфраструктури, можна зазначити M. Stührenberg, O. Schonefeld, A. Witt, F. Gilardi та ін.

Метою статті є визначення правових та організаційних перешкод, що заважають раціональному використанню даних, а також визначення засобів їх усунення задля налагодження ефективного інформаційного забезпечення дослідницьких інфраструктур.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб побачити місце та підвищену роль інформації у дослідницьких інфраструктурах, доцільно звернутися до їх визначень.

Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [1] дослідницька інфраструктура – це сукупність засобів, ресурсів та пов'язаних з ними послуг, які використовуються науковим співтовариством для проведення досліджень на найвищому рівні, що охоплює найважливіші об'єкти наукового устаткування та обладнання або набори приладів, ресурси, що базуються на знаннях (колекції, архіви, депозитарії або банки даних наукової інформації), інфраструктуру, засновану на технології комунікацій (грід, комп'ютери, програмне забезпечення і мережевий зв'язок), та інші структури унікального характеру.

На рівні Європейського Союзу термін було визначено у Регламенті Ради ЄС No 723/2009 [2], де вказано, що «дослідницька інфраструктура» означає засоби, ресурси та супутні послуги, які використовуються науковою спільнотою для проведення досліджень найвищого рівня у відповідних галузях і охоплює основне наукове обладнання або набори інструментів; ресурси, засновані на знаннях, такі як колекції, архіви або структури наукової інформації; створення інфраструктури на основі інформаційних та комунікаційних технологій, таких як Grid, обчислювальна техніка, програмне забезпечення та зв'язок, або будь-який інший унікальний об'єкт, необхідний для досягнення досконалості в дослідженнях.

Особливо яскраво питання даних проявляється в аспекті цифрових дослідницьких інфраструктур. Відзначається, що такі інфраструктури надають дослідникам, політикам та інноваторам широкі можливості для аналізу й вирішення проблем з будь-якої теми передусім завдяки можливості працювати з даними та обчисленням ефективно, безпечно й масштабовано. Й, хоча чіткі юридичні визначення цифрової дослідницької інфраструктури відсутні, існує усвідомлення, що до неї входять 1) великомасштабні обчислювальні засоби, включаючи високопродуктивні, високопродуктивні та хмарні обчислення; 2) засоби зберігання даних, сховища, управління та безпеку; 3) програмне забезпечення та спільні бібліотеки коду; 4) механізми доступу, такі як мережі та системи аутентифікації користувачів [3].

З аналізу наведених понять вбачається, що невід'ємними складовими дослідницьких інфраструктур виступають знання та дані («ресурси, що базуються на знаннях», «колекції, архіви, банки даних наукової інформації», «структури наукової інформації», «інфраструктури на основі інформаційних технологій», «засоби зберігання даних»). Таким чином, підтверджується, що є обов'язковою умовою ефективної діяльності дослідницьких інфраструктур є ефективний обмін ідеями, знаннями та інформацією, тобто інформаційне забезпечення.

Ця стаття зосередиться на аспекті інформаційного забезпечення дослідницьких інфраструктур та дослідить питання отримання, раціонального накопичення, обігу та використання знань і даних.

Потрібно констатувати, що дослідники стикаються з низкою перешкод при отриманні необхідних даних для наукових проектів. Частина з них пов'язана з юридичними питанням та поведінкою розпорядників інформації. Інша частина пов'язана з організаційними питаннями та нераціональними підходами до накопичення та обігу інформації.

Починаючи з юридичних питань, слід зазначити, що під час збору необхідних даних дослідники стикаються з рядом правових перешкод. По-перше, перешкодою може виявитися авторське право. Дані дослідження часто базуються на матеріалах, наданих третіми сторонами, а первинні дані часто походять із газетних статей чи подібних неакадемічних джерел. Ситуація з використанням такої інформації ускладнюється тим, що деякі європейські закони (наприклад, німецький закон Про авторське право) не містять американської концепції «чесного використання», що обмежує наукове використання даних. Так, за німецьким законодавством таке використання має бути обов'язково обмежено «невеликими групами дослідників», й іноді дослідницькі спільноти мають потребу в оформлюванні ліцензій (таких як Creative Commons). Проблемні питання виникають також при відсутності відкритого доступу до статей). По-друге, перешкодою може стати захист персональних даних і конфіденційність. Особливо гостро такі проблеми виявляються при залученні сторонніх осіб для інтерв'ю чи обробки їхніх персональних даних

(так, згідно з німецьким законом Про захист даних, у таких випадках повинен бути створений реєстр операцій з обробки персональних даних, що включає: тип персональної інформації, спосіб її обробки та заходи захисту даних та записані в цьому реєстрі) [4].

Коли мова заходить про обробку персональних даних громадян ЄС, наукові дослідження підпадають під дію європейського законодавства, включаючи Загальний регламент із захисту даних (GDPR) та Регламент 1725/2018. Й, хоча правила містять спеціальний режим, який надає певну гнучкість для справжніх дослідницьких проектів, які діють в етичних рамках задля розвитку колективних знань і добробуту суспільства, межа між дослідженнями в приватному секторі та традиційними академічними дослідженнями розмита, ніж будь-коли. Через це становиться все важче відрізнити дослідження з узагальнюючою користю для суспільства, від тих, які в першу чергу служать приватним інтересам [5].

Значною перешкодою для дослідницьких проектів нерідко стає поведінка великих розпорядників даних, зокрема таких інтернет-гігантів як Гугл, Твіттер, Фейсбук та ін. Концентруючи величезні масиви даних, ці компанії схильні до блокування вільного обігу інформації, використовуючи привід «захисту персональних даних» як засіб уникнення відповідальності. Результатом такої поведінки є локалізація даних та унеможливлення доступу до цінних масивів інформації.

У зв'язку з цим в Європі спостерігається все більша пов'язаність законів про обіг даних та антимонопольного законодавства. Першими цю проблему почали розв'язувати у німецькому законодавстві. Так, десята поправка до німецького Акту проти обмеження конкуренції (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen) явно обговорює проблему влади, пов'язаної з агрегованими даними. Відтак Федеральне антимонопольне бюро ФРН розширило свої повноваження щодо нагляду за антиконкуретним обігом інформації з боку Інтернет-гігантів, застосовуючи критерій «стратегічного позиціонування компанії» як предмет особливо антимонопольного нагляду. Під наглядом опинилися й «майбутні очікування» від компанії задля того, щоб держава мала можливість оперативно протидіяти будь-якій майбутній експлуатації економічної потужності на динамічних ринках або ринках, що нещодавно формуються. Такий підхід дозволив антимонопольним органам перейти до концепції «превентивного контролю» [6].

Важливим питанням для забезпечення вільного обігу даних є й відмежування «персональних» даних від «неперсональних» та «змішаних» даних. У той час, як національне законодавство не має врегульованості щодо цієї проблеми, Регламент ЄС «Про систему вільного потоку неперсональних даних» містить відповідні нормативні положення. Так, Роз'яснення з питань застосування цього Регламенту зазначає, що до неперсональних даних відносяться дві категорії даних 1) дані, які спочатку не стосувалися ідентифікованої або ідентифікованої фізичної особи (наприклад дані про погодні умови, створені датчиками, встановленими на вітрових турбінах, або дані про потреби в технічному обслуговуванні промислових машин); 2) дані, які спочатку були персональними, але пізніше були перетворені анонімні; при цьому зауважується, що «анонімізація» персональних даних відрізняється від «псевдонімізації», оскільки належним чином анонімізовані дані не можуть бути приписані конкретній особі навіть шляхом звернення до додаткових даних [7].

Нарешті, при міжнародному співробітництві проблемним правовим аспектом може виявитися утворення дослідницької інфраструктури в організаційно-правовій формі юридичної особи національного права. У такому разі перед іноземними учасникам інфраструктури (державами та юридичними особами іноземного права) постає необхідність дотримання законодавства держави, в якій розташовано дослідницьку інфраструктуру. Існує ризик, що відмінності національних законодавств держав можуть негативно вплинути на спільне управління діяльністю дослідницької інфраструктури і спричинити різні види непорозумінь правового та економічного характеру. У зв'язку з цим сьогодні на рівні ЄС найбільш затребуваною є дослідницькі інфраструктури утворені у формі Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури (ERIC), що передбачає застосування єдиного погодженого правового регулювання та спрощує міжнародне співробітництво [8] (зокрема й інформаційне забезпечення).

На сьогоднішній день вдосконалення національних дослідницьких інфраструктур потребує врахування пріоритетів та досвіду європейського дослідницького простору та співпраці в межах відповідних програм. Ця мета, зокрема, підкріплена й Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, завданням якої є забезпечення міжнародної співпраці у сфері інноваційної та науково-технічної діяльності, сприяння участі у програмі Horizon Europe та інтеграція України до європейського дослідницького та інноваційного простору [9]. Враховуючи, що до ERIC можуть входити й кваліфіковані асоційовані країни (до яких відноситься Україна), є доцільним налагодження співпраці й у цьому напрямку.

Переходячи від юридичних питань до організаційних, можна констатувати, що значна частина даних, зібраних під час досліджень, використовується неефективно. Чимало наукових даних зберігається у

локальних системах чи персональних комп'ютерах дослідників та «вмирає» тоді, коли проект завершується. Інформація з подібних локалізованих джерел не може бути використана іншими дослідниками, перестає оновлюватися, втрачає актуальність та може бути безповоротно загублена, якщо буде видалена або знищена через технічні проблеми.

Такий підхід до накопичення даних не можна вважати прийнятним, оскільки він призводить до нераціонального витрачення часу та дублюванню зусиль – якщо іншому досліднику знадобиться інформація, що вже була колись зібрана його колегою, йому доведеться починати все спочатку. Разом з тим накопичення роздробленої інформації, що не може бути співставлена, унеможливлює побудову цілісної картини світу та виявленню нестандартних взаємозв'язків.

Подібний роздрібний підхід не вписується в сучасну дослідницьку парадигму, у якій дані дослідження більше не використовуються лише для перевірки заздалегідь визначеної гіпотези. Великі або нетрадиційно об'єднані набори даних можуть самі по собі сприяти висуненню нових гіпотез та ініціюванню нових досліджень, а фундаментальні глобальні виклики нерідко залежать від своєчасного доступу до різноманітних і часто не пов'язаних сховищ даних [10].

Біла Книга «Стратегія для Європейських інфраструктур даних» наголошує, що вирішенням описаної проблеми може стати побудова централізованої інфраструктури даних, що забезпечить зберігання, керування, отримання доступу, а також зручний аналіз та постійне оновлення накопиченої інформації для усіх зацікавлених сторін. Основними суб'єктами такої інфраструктури мають стати користувачі (зокрема наукові та промислові спільноти), постачальники послуг (національні центри обробки даних; партнери, що надають електрону інфраструктуру та супутні послуги) та уряди (які мають взяти на себе основну роль по нормативному регулюванні діяльності таких інфраструктур, заохочені їх створення та фінансуванні відповідних проектів).

Налагодження централізованої інфраструктури даних забезпечить посилення національної конкурентоспроможності (завдяки синергії співпраці різних академічних та промислових спільнот), раціоналізацію та спрощення проведення інноваційних досліджень (завдяки доступу до даних, що вже були отримані в ході високовартісних чи тривалих проектів), інтенсифікацію обігу даних (завдяки стандартизації та покращення сумісності даних для їх машинної обробки) тощо.

Нагальна потреба в покращенні інфраструктури, яка підтримує повторне використання наукових даних, була відзначена й широким колом наукових спільнот, промислових організацій та фінансових агенцій, спільними зусиллями яких були сформульовані FAIR принципи управління даними. Так, представники зазначених зацікавлених груп зосередилися навколо чотирьох основних принципів, що можуть значно підвищити ефективність та раціональність використання даних – Findability (можливість знаходження), Accessibility (доступність), Interoperability (сумісність) та Reuse (повторне використання).

Розглядаючи ці принципи, доцільно наголосити на двох важливих нюансах. По-перше, повний потенціал FAIR принципів може розкритий, якщо вони будуть розповсюджуватися не лише на «дані» у загальноприйнятому значенні, а й на алгоритми, інструменти та робочі процеси, що призводять до створення цих даних. По-друге, FAIR принципи роблять особливий акцент не на людині, а на здатності машин до автоматичного знаходження та обробки даних. У сучасному світі Big Data та циркуляції петабайтів різноманітної інформації, людина не може працювати у необхідному масштабі та швидкості, через що все частіше доручає збір інформації спеціальним програмам та обчислювальним агентам. Та, враховуючи технічну обмеженість автоматичного програмного пошуку, виникає підвищена потреба у побудові більш централізованої та інтегрованої екосистеми даних, що може бути досягнута завдяки впровадженню мінімального набору керівних принципів [11].

Побудова централізованої інфраструктури даних, що збирає та оброблює інформацію за уніфікованими принципами, має зробити вагомий внесок у впровадження FAIR принципів до екосистеми даних. Ключовими засадами такої інфраструктури має бути 1) автоматизація процесів зборів та обробки даних; 2) уникнення накопичення зайвої інформації; 3) визначення тих процесів, які доцільно здійснювати науковою спільнотою, та тих, що мають бути передані на аутсорсинг до IT-спеціалістів; 4) забезпечення належного фінансування; 5) вирішення юридичних питань обігу інформації; 6) формування чітких очікувань щодо бажаних результатів діяльності такої системи; 7) централізація (хоча конкуренція може виявитися стимулюючим фактором, існує доцільність створювати єдину інфраструктуру даних на рівні держави) [12].

Висновки. Ефективна діяльність дослідницьких інфраструктур можлива виключно за наявності їх інформаційного забезпечення. У свою чергу, отримання доступу до інформації та її обіг стикаються з низкою проблем правового та організаційного характеру.

Дослідникам, що працюють з персональними даними громадян ЄС, слід звертати увагу на особли-

вості захисту персональних даних, визначених Загальним регламентом із захисту даних (GDPR), Регламентом №1725/2018 та іншими актами. Також потрібно враховувати й специфіку застосування норм про авторське право на рівні окремих національних законодавств.

Однією зі значних перешкод для вільного отримання великих та корисних масивів інформації, є поведінка Інтернет-гігантів, що ускладнюють її вільний обіг на підставі «захисту персональних даних». У зв'язку з цим вітчизняним законодавцям доцільно провести чітку межу між «персональними», «неперсональними», «змішаними», «анонімізованими» та «псевдонімізованими» даними.

Для більш ефективного розвитку національних дослідницьких інфраструктур Україні слід нарощувати міжнародну співпрацю, зокрема щодо проектів ERIC та інтеграції у Європейський дослідницький простір.

Для запобігання нераціонального використання інформації необхідним є просування FAIR принципів управління даними та приділення підвищеної уваги стандартизації наукових даних для їх машинної обробки.

Доцільним виглядає побудова централізованої інфраструктури даних, що зможе забезпечити практичне виконання цих принципів та раціоналізує накопичення й обіг даних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19.
2. Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009R0723.
3. Digital research infrastructure. *UK Research and Innovation.* 10.11.2021. URL: https://www.ukri.org/what-we-offer/creating-world-class-research-and-innovation-infrastructure/digital-research-infrastructure/.
4. Stührenberg M., Schonefeld O., Witt A. Digital Research Infrastructure. *e-Science, Open, Social and Virtual Technology for Research Collaboration*. 2021. pp. 67–76. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-66262-2_5.
5. Preliminary Opinion on data protection and scientific research. *European Data Protection Supervisor*. 6 January 2020. 35 p. URL: https://edps.europa.eu/data-protection/our-work/publications/opinions/preliminary-opinion-data-protection-and-scientific_en.
6. Бринцев О. В., Мамаєв І. О. Актуальні питання обробки та обігу даних у цифрових інфраструктурах: досвід Німеччини. *Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення : монографія / за ред. К. В. Єфремової.* Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 98–109. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/Tsyfrovizatsiya21/Part_12.pdf.
7. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Guidance on the Regulation on a framework for the free flow of non-personal data in the European Union. COM/2019/250 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2019:250:FIN.
8. Кохан В. П. Організаційно-правові форми дослідницьких інфраструктур: світовий та європейський досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №1. С. 339–342. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/8.
9. Головащенко О. С. Розвиток дослідницької інфраструктури в умовах глобалізації: досвід Чеської республіки. *Право та інновації*. 2021. № 4 (36). С. 112–116. https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-4(36)-16.
10. White Paper. Strategy for a European Data Infrastructure. Koski K., Gheller C., Heinzel S. et al. (eds.). 28.09.2009. URL: https://www.csc.fi/documents/10180/187845/Parade+whitepaper/e0e5c339-1ab5-4724-8d07-6fe8341d1aab.
11. Wilkinson M. D., Dumontier M., I. J. Aalbersberg et al. The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*. 2016. No. 3. Art. 160018. https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18.
12. Gilardi, F., Baumgartner, L., Dermont, C. et. al. Building Research Infrastructures to Study Digital Technology and Politics: Lessons from Switzerland. Political Science & Politics. 2022. No. 55(2). pp. 354-359. https://doi.org/10.1017/S1049096521000895.

REFRENCES

1. Law of Ukraine On Scientific and Scientific-Technical Activities № 848-VIII (2015, November 26). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19 [in Ukrainian].
2. Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009R0723.

3. Digital research infrastructure. *UK Research and Innovation.* 10.11.2021. Retrieved from https://www.ukri.org/what-we-offer/creating-world-class-research-and-innovation-infrastructure/digital-research-infrastructure/.
4. Stührenberg, M., Schonefeld, O. & Witt, A. (2021). Digital Research Infrastructure. *e-Science, Open, Social and Virtual Technology for Research Collaboration*, 67–76. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-66262-2_5.
5. Preliminary Opinion on data protection and scientific research. *European Data Protection Supervisor*. (2020, 6 January). Retrieved from https://edps.europa.eu/data-protection/our-work/publications/opinions/preliminary-opinion-data-protection-and-scientific_en.
6. Bryntsev, O. V. & Mamaiev, I. O. (2021). Topical issues of processing and circulation of data in digital infrastructures: German experience. Basic aspects of digitalization and their legal support. (Ed. K. V. Yefremova). Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy, 98–109. Retrieved from https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/Tsyfrovizatsiya21/Part_12.pdf [in Ukrainian].
7. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Guidance on the Regulation on a framework for the free flow of non-personal data in the European Union. COM/2019/250 final. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2019:250:FIN.
8. Kokhan V. P. (2022). Organizational and legal forms of research infrastructures: world and European experience. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 339–342. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/8 [in Ukrainian].
9. Holovashchenko O. S. (2021). Development of research infrastructure in the conditions of globalization: experience of the Czech Republic. *Pravo ta innovatsii*, 4 (36),112–116. https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-4(36)-16 [in Ukrainian].
10. Koski K., Gheller C. & Heinzel S. et al. (Eds.). (2009). White Paper. Strategy for a European Data Infrastructure. 28.09.2009. Retrieved from https://www.csc.fi/documents/10180/187845/Parade+whitepaper/e0e5c339-1ab5-4724-8d07-6fe8341d1aab.
11. Wilkinson M. D., Dumontier M. & Aalbersberg I. J. et al. (2016). The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*, No. 3, Art. 160018. https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18.
12. Gilardi, F., Baumgartner, L. & Dermont, C. et. al. (2022). Building Research Infrastructures to Study Digital Technology and Politics: Lessons from Switzerland. *Political Science & Politics*, 55(2), 354-359. https://doi.org/10.1017/S1049096521000895.

LIUBCHYCH ANNA

PhD in Law, Scientific Secretary of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

MAMAIEV ILLIA

Research Assistant of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

TOPICAL ISSUES OF INFORMATION SUPPORT OF RESEARCH INFRASTRUCTURES

Problem setting. The construction of an innovation society and ensuring the competitiveness of domestic science depends largely on the effective activity of research infrastructures. In turn, research infrastructures depend on their information support, as information is one of the most valuable resources in the modern world.

Analysis of recent researches and publications. Innovative infrastructures were investigated in the works of such domestic scientists as S. V. Hlibko, I. V. Podrez-Riapolova and others. Research infrastructure was considered by N. M. Vnukova, O. V. Holovashchenko, V. P. Kokhan. H. P. Klimova investigated the issue of knowledge transfer in innovative infrastructures. Among the foreign scientists who have studied research infrastructure, you can mention M. Stührenberg, O. Schonefeld, A. Witt, F. Giladi and others.

Target of research. The purpose of the article is to identify legal and organizational obstacles that interfere with the rational use of data, as well as to determine the means of eliminating them for establishing effective information support of research infrastructures.

Article's main body. Effective activity of research infrastructures is possible solely if their information support is available. In turn, obtaining access to information and its circulation are faced with a number of legal and organizational problems.

Legal problems include: 1) copyright issues that are quite inconsistent in different countries and requires special approaches; 2) issues of protection of personal data; 3) issues of behavior of Internet giants; 4) issues of international scientific cooperation under a single agreed legislation. Organizational problems include: 1) the issue of irrational use of data through their localization, stagnation and «dying» in one place; 2) issues of implementation of fair-principles of data management; 3) questions of standardization of data for the machine processing; 4) issues of construction of centralized data infrastructure.

Conclusions and prospects for the development. Researchers who work with personal data of EU citizens should pay attention to the peculiarities of protection of personal data defined by General Data Protection Regulation, Regulation No. 1725/2018 and other acts.

The specifics of copyright rules at the level of individual national legislation should also be taken into account. One of the significant obstacles to the free receipt of large and useful arrays of information is the behavior of Internet giants, which complicate its free circulation on the basis of "protection of personal data". In connection with this domestic legislators, it is advisable to draw a clear boundary between «personal», «non -personal», «mixed», «anonymized» and «pseudonymized» data.

For more efficient development of national research infrastructures, Ukraine should increase international cooperation, in particular on ERIC projects and integration into the European Research Area.

In order to prevent irrational use of information, it is necessary to promote FAIR-principles (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable) of data management and pay attention to the standardization of scientific data for their processing machine.

It is advisable to build a centralized data infrastructure, which will be able to ensure the practical execution of these condemnations and rationalizes the accumulation and circulation of data.

Key words: research infrastructure, information support, data circulation, personal data, non -personal data, data localization, data infrastructure, FAIR principles.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Любчич А. М., Мамаєв І. О. Актуальні питання інформаційного забезпечення дослідницьких інфраструктур. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 35–41.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА

ЯРОШЕНКО ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ
доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ORCID 0000-0001-9022-4726

ВАПНЯРЧУК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0003-2764-3826

УДК 349.2
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-5

ГІДНІ УМОВИ ПРАЦІ ДЛЯ НАУКОВЦІВ – ОДИН ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАУКИ

У статті вказано на проблемні питання правового регулювання відносин у науковій сфері щодо гідних умов праці для науковців та запропоновано шляхи їх вирішення. Зазначено, що існування розглядуваних у статті проблем обумовлене не лише недостатнім фінансуванням науки, хоча, безумовно, економічний фактор є одним із основних, а й недосконалістю законодавства, браком дослідницької інфраструктури, відсутністю можливостей для кар'єрного зростання, слабкою взаємодією із бізнесом, відсутністю державної політики, направленої на підтримку популяризації науки та низкою інших факторів, що призводить до того, що науковці змушені або виїздити працювати закордон або й взагалі залишати науку. Зазначено про доцільність вироблення стратегії та програми подолання проблем щодо гідної праці у науковій сфері. Зокрема, запропоновано розробити та схвалити Концепцію впровадження критеріїв гідної праці у науковій сфері, яка сприятиме формуванню ідеологічної «людиноцентристської призми», крізь яку будуть осмислюватись усі процеси щодо вдосконалення чинного законодавства у частині положень, якими врегульовується праця науковців, не допускатиметься подальше зниження її стандартів, що відбувається сьогодні. Її основними завданнями повинно стати: визначення найважливіших засад і стратегічних напрямів функціонування правового механізму забезпечення гідної праці науковців України; удосконалення законодавства в частині створення та забезпечення функціонування правового механізму забезпечення гідної праці науковців України; запобігання виникненню негативних соціально-економічних наслідків, пов'язаних з функціонуванням правового механізму забезпечення гідної праці науковців України.

Ключові слова: держава, людський капітал, наукова сфера, наукові кадри, гідна праця, фінансування, дослідницька інфраструктура.

Постановка проблеми. Перехід на інноваційну модель розвитку економіки країни неможливий без створення умов для безпечної, якісної, ефективної праці з гідною оплатою в різних секторах економіки, що сприяє реалізації людського потенціалу. Розвиток останнього є визначальним для подальшої долі еко-

© Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М., 2022

номічної, політичної, соціальної, духовної сфер життя України й створення умов для її переходу до інноваційної моделі функціонування системи держави. Комплексним механізмом вирішення накопичених проблем у соціально-трудовій сфері країни є реалізація Концепції гідної праці на всіх рівнях. Гідна праця виступає імперативом, що найбільшою мірою протистоїть викликам сьогодення, зумовлених радикальними змінами структури світової економіки, економічною глобалізацією, фінансово-економічною кризою та відповідними трансформаціями на ринку праці.

Україна як член МОП активно підтримує ідеї гідної праці та впроваджує їх у життя завдяки національній Програмі гідної праці МОП для України. Нині розроблюється вже п'ята така Програма на 2020–2024 роки [1], яка стала результатом тристоронніх консультацій щодо підтримки МОП в Україні та має на меті вирішення проблем, які належать до сфери ключових технічних експертних знань МОП. Програма на 2020-2024 роки передбачає три пріоритети з 9-ма кінцевими результатами, а саме: 1) покращений соціальний діалог, 2) інклюзивна та продуктивна зайнятість, 3) поліпшені умови праці та соціальний захист. Нова Програма буде підтримувати національні пріоритети розвитку, визначені у Рамковій програмі партнерства між Урядом України та ООН (РПП), Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, Угоді про вільну торгівлю між Канадою та Україною (CUFTA), Генеральній угоді про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019–2021 роки, Порядку денному у сфері сталого розвитку до 2030 року (Цілях сталого розвитку).

Є вже багато позитивних практичних результатів упровадження цих Програм у нашій країні, але в деяких напрямах ідею гідної праці не вдається втілити в життя досить ефективно. Нині це особливо торкається наукової сфери, пов'язаної з інтелектуальною діяльністю, яка є більш складною, оскільки потребує не просто чіткого та неупередженого виконання покладених на працівника обов'язків, які зазвичай здійснюються автоматично, без застосування розумових здібностей та волі, а потребує певного аналізу своєї діяльності, вибору оптимального рішення, яке виникає у ході виконання конкретного завдання тощо. На сьогодні інтелектуальна праця все частіше використовується у нашому суспільстві, оскільки ті процеси, що відбуваються у державі є досить стрімкими та потребують активної підтримки з боку громадськості, а інтелектуальна праця призначена для того, щоб створювати щось нове. Таку працю сьогодні варто вважати важливим чинником розвитку суспільства, оскільки регулювання будь-яких процесів у державі не здійснюється без детального аналізу як позитивних, так і негативних наслідків від такого регулювання. Дана обставина актуалізує дослідження питань правового регулювання відносин у науковій сфері стосовно гідної праці та визначення шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція гідної праці тривалий час залишалася предметом дослідження лише науковців у сфері трудового права. Протягом останніх років усе більше вчених інших галузей права, в тому числі економістів, соціологів, фахівців із державного управління, звертаються до аналізу концепції загалом або окремих її складників. Зокрема проблематику гідної праці в Україні у тій чи іншій мірі висвітлено в наукових працях, таких учених, як Л. П. Амелічева, А. В. Василик, Л. Ю. Величко, О. О. Герасименко, О. Д. Гостюк, О. В. Жадан, В. В. Жернаков, Ю. Івчук, А. М. Колот, Т. А. Коляда, С. Г. Рудакова та ін. Водночас на сьогоднішній день у наявній науковій літературі відсутні актуальні комплексні дослідження забезпечення гідної праці таких суб'єктів трудового права, як науковці, а також правового механізму відповідного забезпечення.

Метою цієї статті є виявлення проблемних питань правового регулювання відносин у науковій сфері стосовно гідної праці і визначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 322-р. [2] однією із проблем, яка потребує розв'язання є незадовільний стан матеріально-технічної бази дослідницьких інфраструктур, відсутність гідних умов праці для вчених та комфортних для їх роботи приміщень. Хоча за ініціативою Уряду нашої держави у 2016 р. представниками міністерств, вченими НАН України, міжнародним експертним середовищем здійснювалася підготовка Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» – адаптованого документу з питань стратегічного планування сталого розвитку України на довгострокову перспективу. У завданні 8 Національної доповіді передбачене зобов'язання нашої держави сприяти забезпеченню гідної праці й економічному зростанню, зокрема, забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці і промислової безпеки й ін.

Науковий потенціал людських ресурсів в Україні досить високий для проведення наукових досліджень. Водночас із низьким рівнем забезпечення матеріально-технічної бази наукових установ та закладів вищої освіти за останні роки кількість дослід-

ників в Україні скоротилася майже вдвічі. Це спричинене виїздом науковців за кордон, де рівень розвитку дослідницьких інфраструктур значно вищий за вітчизняний. Оскільки вчені не можуть в Україні в повній мірі реалізувати свій науковий потенціал, що й призводить до їх відпливу за кордон та до суттєвого зниження конкурентоспроможності наукових досліджень та науково-технічних розробок. І, як наслідок, уповільнюється розвиток національної економіки та погіршується якість життя її громадян, неможлива розбудова суспільства, що базується на знаннях.

Протягом усіх років незалежності України спостерігалася тенденція негативних кількісних та якісних змін науково кадрового потенціалу, яка значною мірою обумовлена скороченням бюджетного фінансування фундаментальних досліджень та відсутністю попиту на прикладні дослідження та розробки з боку підприємств, які самі опинилися в складному становищі. Наукову сферу продовжують залишати найбільш активні, творчі вчені. Хоча наукові кадри та знання є основоположними чинниками сталого розвитку науково-технічного потенціалу держави. «У країнах, що реалізують інноваційно-технологічний тип розвитку, знання стають головним нематеріальним активом, впливають на зростання обсягів виробництва, підвищення якості продукції та послуг, забезпечення конкурентоспроможності країни та прискорення соціального прогресу» [3]. Вироблення, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на збереження і розвиток кадрового потенціалу науки, забезпечення його життєдіяльності, встановлення порядку і процедур, що визначають найбільш ефективне використання людських ресурсів, мають бути пріоритетними напрямами наукової політики.

Науковці, досліджуючи дану проблематику, серед факторів, що впливають на відтік кадрів з наукової сфери в інші країни (інтелектуальна еміграція) та в інші сфери діяльності (зміна професії), виокремлюють фактори, що виштовхують (push factors) і фактори, що притягують (pull factors). До факторів, що виштовхують українських молодих вчених з науки до (1) інших країн та (2) інших сфер діяльності, віднесено такі, як: фінансова незабезпеченість (низький рівень фінансування вітчизняної науки позначається не лише на зарплатах учених, а й на інфраструктурі та ресурсах для проведення досліджень); соціальна незабезпеченість та незахищеність, проблема з житлом; брак інфраструктури, реактивів для проведення досліджень; обмеження мобільності; відсутність «соціальних ліфтів», можливостей для кар'єрного зростання. Тобто, не лише низька зарплата або соціальна незахищеність виштовхують учених з науки (за кордон або в інші сфери діяльності), незадовільні умови праці та неспроможність через це повноцінно займатися науковою діяльністю відіграють значну роль.

До факторів, що притягують українських молодих вчених з наукової сфери до (1) інших країн та (2) інших сфер діяльності, віднесено такі, як: глобалізація науки та пов'язані із цим програми залучення талановитої молоді на навчання та наукові стажування у закордонних університетах та наукових центрах; розширення можливостей працевлаштування у міжнародних організаціях та транснаціональних компаніях в Україні; вища оплата праці та краще соціальне забезпечення при роботі у на державних чи приватних підприємствах, компаніях; розвиток ІТ-сектора, який привабливими умовами праці притягує значну частину освіченої молоді, в т.ч. науковців з фізико-математичною освітою; розвиток сектору малих та середніх підприємств (самозайнятість як альтернатива роботі за наймом) [4].

Усі вищеперераховані причини відтоку наукових кадрів закордон чи у інші сфери створюють суттєву загрозу майбутньому розвитку науки в Україні. Тому не дивно, що однією з рекомендацій незалежного міжнародного аудиту української науки в рамках Горизонту 2020 – стала рекомендація покращити ситуацію з людським капіталом [5] (людський капітал – це втілений в людську особистість запас здібностей, знань, навичок і мотивацій, що виникли у результаті цілеспрямованих інвестицій у нього). Одним з найважливіших показників, який допомагає виявити країни з найбільшими проблемами у розвитку людського капіталу, є міжнародний індекс людського розвитку. Це комплексний порівняльний вимірник рівня здоров'я та довголіття, освіти та гідного рівня життя. Здоров'я та довголіття вимірюється середньою очікуваною тривалістю життя, доступ до знань – середньою та очікуваною тривалістю навчання, а гідний рівень життя – валовим національним доходом на душу населення в доларах США за ПКС [6]. На сьогодні позиції України за цим показником – 74 місце серед 189 країн. Як зазначає Постійна представниця ПРООН в Україні Дафіна Ґерчева, «в цілому, Україна демонструє прогрес на шляху до досягнення встановлених показників, які планується досягти до 2030 року, намагаючись нікого не залишити без уваги. Однак попереду ще чимало роботи. Для ПРООН і партнерів з розвитку важливо продовжувати підтримувати діяльність уряду України, приватного сектору, громадянського суспільства, щоб ці цілі були досягнуті, як заплановано» [7]. І хоча загалом Україна, як і весь регіон, відноситься до середньої третини країн за показниками витрат на дослідження та розвиток, співвідношення висококваліфікованих і низько кваліфікованих працівників у ньому становить лише половину від країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)

– з розвитком технологій у більш заможних країнах подолати цю прірву може бути складніше. У аналітичній доповіді «Профіль Гідної Праці в Україні» фахівці Міжнародного бюро праці зробили обґрунтований, на наш погляд, висновок про те, що наша країна досягла певного прогресу в деяких аспектах реалізації Програми гідної праці, але все ще є чимало невирішених гострих проблем, зокрема *у науковій сфері щодо гідних умов праці для науковців.*

Водночас існування розглядуваних проблем обумовлене не лише недостатнім фінансуванням науки, хоча, безумовно, економічний фактор є одним із основних. Недосконаліть законодавства (зокрема, необхідно у Кодексі законів про працю України закріпити право на гідні умови праці серед основних прав працівників; передбачити гарантії забезпечення гідної праці. Хоча норми, які стосуються централізованого регулювання відносин у сфері забезпечення гідної праці й містяться у Законах України «Про охорону праці», «Про оплату праці», «Про зайнятість населення» та ін., однак вони закріплюють лише фундаментальні трудові права працівників, а точніше мінімальний рівень гарантій цих прав, чого на жаль не достатньо для реалізації концепції гідної праці в Україні), брак дослідницької інфраструктури, відсутність можливостей для кар'єрного зростання, слабка взаємодія із бізнесом, відсутність державної політики, направленої на підтримку популяризації науки та низка інших факторів призводить до того, що науковці змушені або виїздити працювати закордон або й взагалі залишати науку.

Виправлення ситуації, що склалася потребує системного підходу та тісно пов'язане із вирішенням загальних проблем розвитку у сфері науки, технологій, освіти та інновацій України. Для цього необхідна як активна участь держави, так і залучення бізнесу, зацікавлених громадських організацій та об'єднань. Щодо концепції гідної праці з позиції держави вважаємо, що її реалізація повинна стати основою соціально-економічної політики України, її головним напрямом. Як справедливо наголошує О. Гостюк, держава як суб'єкт, що наділений соціальною владою, займає провідне місце в регулюванні відносин, що виникають у сфері праці, є гарантом реалізації концепції гідної праці [8, с. 92]. Отже, Україна наразі повинна виробити стратегію та програми подолання цих проблем з метою якнайшвидшого уможливлення високого рівня гідної праці у науковій сфері.

На важливості ролі держави, її активної участі у вирішені питань у сфері науки також наголошується у Рекомендації Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) «Про статус науково-дослідницьких працівників» від 20 листопада 1974 р. [9][1], відповідно до п. 20 якої державам-членам слід постійно мати на увазі, що державні інтереси, так само як і інтереси науково-дослідницьких працівників, потребують забезпечення моральної підтримки і матеріальної допомоги, що сприятиме успішному здійсненню наукових досліджень і розробок науково-дослідницькими працівниками. Крім того, державам слід вжити заходів до забезпечення науково-дослідницьким працівникам таких умов праці й винагороди за працю, котрі відповідають їх становищу, вислузі років і заслугам, без будь-якої дискримінації.

Отже, необхідно розробити та схвалити Концепцію впровадження критеріїв гідної праці у науковій сфері, що сприятиме формуванню ідеологічної «людиноцентристської призми», крізь яку будуть осмислюватись усі процеси щодо вдосконалення чинного законодавства у частині положень, якими врегульовується праця науковців, не допускатиметься подальше зниження її стандартів, що відбувається сьогодні. Щодо критеріїв умов праці, які можна вважати гідними для науковців, заслуговує на увагу думка Т. В. Смірнової, яка, розглядаючи гідну працю у сфері інтелектуальної діяльності людини, виокремлює базові та додаткові критерії гідної праці. До базових критеріїв гідної праці вона відносить наступні особливі риси: 1) трудовий дохід (винагорода за працю, достатня для задоволення потреб сім'ї, соціальне страхування, надання матеріальної допомоги, соціальний пакет); 2) умови праці (низька ймовірність захворювань/травм на виробництві, відповідність обладнання сучасним вимогам, відповідність робочого місця сучасним вимогам, дотримання умов і безпеки праці); 3) соціальну захищеність (надання т. зв. «білої» заробітної плати, можливість працівника та трудового колективу впливати на умови праці й трудові відносини, можливість працівника захищати свої прав за допомогою спеціалізованих організацій, документальне оформлення трудових відносин з роботодавцем, свобода трудової діяльності, свобода вибору сфери діяльності/роботи/зайнятості, дотримання трудового законодавства, стабільність зайнятості); 4) можливості (можливість навчання за рахунок роботодавця, можливість працювати за кордоном, кар'єрне зростання, відсутність дискримінації, перспективи зростання, самореалізація). До додаткових критеріїв гідної праці вчена відносить: 1) гармонійний баланс роботи та особистого життя працівника; 2) затребуваність і повагу праці; 3) органічні відносини в колективі; 4) гармонійний корпоративний

[1] Рекомендация о статусе научно-исследовательских работников : принятая Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры 20 ноября 1979 года. URL: http://docs.cntd.ru/document/902084640.

дух компанії; 5) моральне задоволення працівників від праці; 6) відсутність необхідності працювати понаднормово; 7) адекватну оцінку результатів праці; 8) збалансовану поведінку колег; 9) позитивні особистісні відносини в колективі; 10) належну репутацію компанії; 11) відповідність сфери діяльності бажанням, нахилам/навичкам, інтересам, здібностям працівника; 12) повагу до працівника з боку колективу/керівництва; 13) розумову працю; 14) адекватний функціонал (зміст діяльності); 15) належні характеристики компанії [10, с. 16–17].

Висновки. Як бачимо, існування розглядуваних проблем обумовлене не лише недостатнім фінансуванням науки, хоча, безумовно, економічний фактор є одним із основних, а й недосконалістю законодавства, браком дослідницької інфраструктури, відсутністю можливостей для кар'єрного зростання, слабкою взаємодією із бізнесом, відсутністю державної політики, направленої на підтримку популяризації науки та низкою інших факторів, що призводить до того, що науковці змушені або виїздити працювати закордон або й взагалі залишати науку. Тому доцільно виробити стратегію та програми подолання проблем щодо гідної праці у науковій сфері. Зокрема, необхідно розробити та схвалити Концепцію впровадження критеріїв гідної праці у науковій сфері, яка сприятиме формуванню ідеологічної «людиноцентристської призми», крізь яку будуть осмислюватись усі процеси щодо вдосконалення чинного законодавства у частині положень, якими врегульовується праця науковців, не допускатиметься подальше зниження її стандартів, що відбувається сьогодні. Її основними завданнями повинно стати: визначення найважливіших засад і стратегічних напрямів функціонування правового механізму забезпечення гідної праці науковців України; удосконалення законодавства в частині створення та забезпечення функціонування правового механізму забезпечення гідної праці науковців України; запобігання виникненню негативних соціально-економічних наслідків, пов'язаних з функціонуванням правового механізму забезпечення гідної праці науковців України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програма гідної праці для України на 2020–2024 рр. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_774455.pdf.
2. Концепція Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року: схвал. розпорядж. КМУ від 14.04.2021 № 322-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-р#Text.
3. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ : НАН України. 2015. 336 с.
4. Жабін С. О., Ісакова Н. Б., Скороход О. М. Проблеми молодих вчених України та рекомендації щодо їхнього вирішення. 2018. 23 с. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Problemy-molodyh-vchenyh-Ukrayiny-ta-rekomendatsiyi-shhodo-yihnogo-vyrishennya.pdf?fbclid=IwAR0OPqjUJ3hqGT-1PFN8jExnoKtCGs8JdxguMsovjzKlR0uUzCHs_8pj3Pw
5. Горизонт 2020. URL: https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzhen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativi-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/gorizont-2020.
6. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ / за ред. О. Пищуліної. Київ: Заповіт, 2018. 367 с.
7. Ексклюзивне інтерв'ю постійної представниці Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні Дафіни Ґерчевої агентству «Інтерфакс-Україна». URL: https://ua.interfax.com.ua/news/interview/706348.html.
8. Гостюк О. Концепція гідної праці як елемент правової політики держави. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 6. С. 90–93.
9. Рекомендация о статусе научно-исследовательских работников : принятая Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры 20 ноября 1979 года. URL: http://docs.cntd.ru/document/902084640.
10. Смирнова Т. В. Критерии достойного труда в интеллектуальной деятельности : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Москва, 2010. 26 с.

REFERENCES

1. Program of decent labor for Ukraine for 2020-2024. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_774455.pdf [in Ukrainian].
2. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Concept of the State Target Program for Development of Research Infrastructures in Ukraine for the period up to 2026 № 322-p (2021, April 14). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-p#Text [in Ukrainian].

3. Heiets V. M. et al. (Eds.). (2015). Innovative Ukraine 2020: National Report. Kyiv : NAN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Zhabin S. O., Isakova N. B., Skorokhod O. M. (2018). Problems of young scientists of Ukraine and recommendations for their solution. Retrieved from https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Problemy-molodyh-vchenyh-Ukrayiny-ta-rekomendatsiyi-shhodo-yihnogo-vyrishennya.pdf?fbclid=IwAR0OPqjUJ3hqGT-1PFN8jExnoKtCGs8JdxguMsovjzKlR0uUzCHs_8pj3Pw [in Ukrainian].
5. Horizon 2020. Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzhen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativi-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/gorizont-2020 [in Ukrainian].
6. Pyshchulina O., Yurochko T., Mishchenko M., Zhalilo Ya. (2018). O. Pyshchulina (Eds.). Human capital development: on the way to qualitative reforms. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
7. An exclusive interview with a permanent representative of the UN Development Program (UNDP) in Ukraine Dains Gercheva Agency «Interfax-Ukraine». Retrieved from https://ua.interfax.com.ua/news/interview/706348.html [in Ukrainian].
8. Hostiuk O. (2016). The concept of decent work as an element of the legal policy of the state. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo,* 6, 90–93 [in Ukrainian].
9. Recommendation on the status of scientific workers: adopted by the United Nations on Education, Science and Culture by the United Studies General Conference on November 20, 1979. Retrieved from http://docs.cntd.ru/document/902084640 [in Russian].
10. Smyrnova T. V. (2010). Criteria for decent work in intellectual activity: *Extended abstract of the Candidate's thesis.* Moskva [in Russian].

YAROSHENKO OLEG

2nd PhD, Professor, Senior Researcher of the Scientific and research institute of providing legal framework for the innovative development of NALS of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

VAPNYARCHUK NATALIYA

PhD in Law, Senior Researcher, Senior Researcher of the Scientific and research institute of providing legal framework for the innovative development of NALS of Ukraine

DIGNIFIED WORKING CONDITIONS FOR SCIENTISTS – ONE OF THE PRIORITY DIRECTIONS OF STATE POLICY IN THE FIELD OF SCIENCE

Problem setting. The transition to an innovative model of economic development of the country is impossible without creating conditions for safe, high-quality, efficient work with decent pay in various sectors of the economy, which contributes to the realization of human potential. The development of the latter is decisive for the further fate of the economic, political, social, spiritual spheres of life in Ukraine and the creation of conditions for its transition to an innovative model of the state system. The implementation of the Concept of Decent Work at all levels is a complex mechanism for solving the accumulated problems in the social and labor sphere of the country. Today, this is especially true of the scientific field related to intellectual activity.

Target of research. Research of problematic issues of legal regulation of relations in the scientific sphere on decent working conditions for scientists and identification of ways to solve them.

Analysis of recent researches and publications. The issue of decent work in Ukraine is to some extent covered in the scientific works of such scientists as LP Amelicheva, AV Vasylyk, L. Yu. Velychko, OO Gerasimenko, OD Gostyuk, O V. Zhadan, VV Zhernakov, Yu. Ivchuk, AM Kolot, TA Kolyada, SG Rudakova and others. At the same time, to date, there are no relevant comprehensive studies in the available scientific literature to ensure decent work of such subjects of labor law as scientists, as well as the legal mechanism for appropriate provision.

Article's main body. According to the Concept of the State Target Program for the Development of Research Infrastructures in Ukraine for the period up to 2026, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 14, 2021 № 322-r. One of the problems that needs to be solved is the unsatisfactory condition of the material and technical

base of research infrastructures, the lack of decent working conditions for scientists and comfortable premises for their work. The scientific potential of human resources in Ukraine is high enough for research. At the same time, with the low level of material and technical base of scientific institutions and higher education institutions, the number of researchers in Ukraine has almost halved in recent years. The most active, creative scientists continue to leave the scientific sphere. Although scientific personnel and knowledge are fundamental factors in the sustainable development of scientific and technical potential of the state.

Conclusions and prospects for the development. It is noted that the existence of the problems considered in the article is due not only to insufficient funding for science, although, of course, the economic factor is one of the main, but also imperfect legislation, lack of research infrastructure, lack of career opportunities, weak interaction with business, lack of government policies aimed at supporting the promotion of science and a number of other factors, which leads to the fact that scientists are forced to either go abroad to work or leave science altogether. The expediency of developing a strategy and program to overcome the problems of decent work in the scientific field is indicated. In particular, it is proposed to develop and approve the Concept of implementation of criteria of decent work in the scientific sphere, which will promote the formation of an ideological "human-centric prism", through which all processes to improve what is happening today. Its main tasks should be: to determine the most important principles and strategic directions of the legal mechanism for ensuring decent work of Ukrainian scientists; improving the legislation in terms of creating and ensuring the functioning of the legal mechanism to ensure decent work of scientists in Ukraine; prevention of negative socio-economic consequences related to the functioning of the legal mechanism for ensuring decent work of Ukrainian scientists.

Key words: state, human capital, scientific sphere, scientific personnel, decent work, financing, research infrastructure.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 42–48.

ЖЕРНАКОВ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ
кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 349.22
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-6

КОНФЛІКТИ І СПОРИ У СФЕРІ ПРАЦІ: СУТНІСТЬ І ВЗАЄМОДІЯ

Основна ідея статті полягає в тому, що категорії «конфлікт» і «трудовий спір» у сфері праці мають глибокий зміст й широку сферу застосування. Конфлікти у сфері праці мають не тільки психологічну основу як непримиренні розбіжності й гостре протистояння. В їх основі – природні засади, що базуються на одвічному конфлікті між працею і капіталом.

Зроблено висновок, що трудові спори – це не розбіжності між сторонами соціально-трудових відносин, а складний організаційно-правовий механізм. Конфлікти і спори у сфері праці мають різні виміри у часі й по суті. Конфлікт присутній ще на стадії формування вимог працівника (трудового колективу), і він не обов'язково вичерпується із закінченням страйку або прийняттям рішення національними судами або Європейським судом з прав людини.

Підкреслено помилковість твердження, що рішення суду вважається виконаним після видання наказу про поновлення працівника на роботі. Оскільки психологічна складова конфлікту триває і після завершення трудового спору, то роботодавець не завжди готовий повністю виконати рішення органу з розгляду трудового спору. Рішення про поновлення працівника на роботі слід вважати виконаним з дня його фактичного допуску до роботи, що полягає у наданні прав і обов'язків у повному обсязі до звільнення з роботи. Якщо трудовий спір можна вирішити через суд й арбітраж, то конфлікт потребує залагодження шляхом повного примирення.

Окреслено роль держави у запобіганні й вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів). Вона зумовлена економічними й соціально-правовими факторами, серед яких підтримання конструктивної взаємодії у сфері праці як важливій складовій суспільного життя, запобігання економічним втратам, підтримання належного морально-психологічного клімату в трудових колективах.

Сформовано пропозиції з удосконалення трудового законодавства. Зокрема, обґрунтовано необхідність запровадження в новому Трудовому кодексі відмови особи від трудового договору як організаційно-правового засобу захисту прав і охоронюваних законом інтересів.

Ключові слова: сфера праці, конфлікти, інтереси, спори, удосконалення законодавства про працю.

Постановка проблеми. Сприйняття конфліктів і спорів у сфері праці не можна обмежувати поняттями, властивими механізму вирішення колективних трудових спорів, а дослідницьку базу цієї проблеми не можуть складати тільки джерела трудового права. Для більш глибокого розуміння природи й сутності конфліктів і спорів слід оперувати категоріями філософії, конфліктології, загальної теорії права.

Мета. Метою статті є обґрунтування концепції широкої сфери дії й глибокого змісту категорій «конфлікт» і «трудовий спір» і неможливості їх обмеження механізмом колективних трудових спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання конфліктів і спорів у сфері праці останніми роками досліджували Л. В. Єрофєєнко, С. В. Єрохін, І. П. Лихолат, Я. П. Любченко, В. А. Мамай, Г. В. Рибницький, О. В. Пасечнік, М. Рішняк, Н.В. Уварова та інші вчені. Переважно вони розглядали механізм колективних трудових спорів, а окремі з них навіть проводили порівняльний аналіз категорій колективний трудовий спір і «колективний трудовий конфлікт». Між тим поза увагою залишилися питання природи конфліктів у сфері праці, співвідношення конфліктів й індивідуальних трудових спорів.

Виклад основного матеріалу. Конфлікти і спори у сфері праці є поширеним явищем, оскільки праця має суспільну форму як розгалужену систему правових відносин за участі людини. Кожна людина є неповторною; вона має особливості в характері й поведінці. Крім того, учасниками широкого кола відносин процесу праці є різноманітні суб'єкти неіндивідуального характеру – трудові колективи, роботодавці, їхні організації та об'єднання, профе-

© Жернаков В. В., 2022

сійні спілки і їхні організації та об'єднання, органи влади тощо. Кожен з цих суб'єктів має свої права та інтереси, що не завжди збігаються, а окремі з них є протилежними. Класичним прикладом протилежності інтересів в сфері праці є боротьба між працею і капіталом, що охоплює протистояння на різних рівнях і в різних формах.

Сучасний дослідник В. Кушик, спираючись на позиції відомих мислителів минулого, стверджує, що протиріччя між працею та капіталом в кінцевому підсумку – це протиріччя між людьми з різними приватними інтересами [1, с. 178].

Думається, до конфлікту праці й капіталу слід підходити з більш змістовної філософської позиції. Провідні вітчизняні філософи права, виходячи із філософського закону єдності і боротьби протилежностей, вважають, що праву, як і кожній системі життя, кожному явищу (та загалом Всесвіту) притаманний дуалізм або наявність пари протилежностей, полярних начал. Дуальна природа права виявляється – явно чи неявно – в усіх фундаментальних питаннях права [2, с. 60]. У сфері праці як одному з основних середовищ правових відносин складно знайти більш величні й змістовні категорії, ніж праця і капітал. Вони органічно поєднані між собою, а їх протистояння є одним з факторів розвитку суспільних відносин у сфері праці та їхнього правового регулювання.

Здавалось би, такий дуалізм і протилежність величних явищ має надати підстави для розвитку наукової думки, що призведе до ґрунтовних висновків високого рівня. Та конфлікти у сфері праці переважно розкриваються крізь призму колективних трудових спорів. Підставою для такої постановки питання є назва Закону «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 року. У багатьох наукових працях досліджуються питання співвідношення понять конфлікт і спір крізь призму колективних трудових спорів і навіть порівнюються «колективні трудові спори» й «колективні трудові конфлікти».

Наприклад, В.А. Мамай через низку ознак спору та конфлікту сформував позицію, за якою поняття «спір» включає в себе поняття «конфлікт». Таку взаємодію він обґрунтовує тим, що спір і конфлікт являють собою певні системи, які складаються з конкретних структурних елементів. За рахунок того, що спір є більш розвинутою й більш «багатою» системою, він за своєю сутністю включає в себе й поняття «конфлікт», яке є «біднішим» на структурні елементи [3, с. 95].

У свою чергу, С. В. Єрохін зробив такий висновок: «Колективний трудовий конфлікт є складовою колективного трудового спору. Для того, щоб колективний трудовий конфлікт став колективним трудовим спором, потрібно, щоб його сторони звернулися за допомогою про вирішення конфлікту до спеціально уповноваженого для цього органу» [4, с. 88].

Фактично протилежну точку зору зайняла Н. В. Уварова: «Будь-який трудовий спір є конфліктом, який однак отримав нову правову форму у зв'язку із зверненням сторін конфлікту до компетентних органів заради його вирішення. Без конфлікту немає спору, проте конфлікт може існувати без доведення його до форми колективного трудового спору. Тому очевидно, що колективний трудовий конфлікт є більш широкою категорією, яка містить колективні трудові спори» [5, 66].

Нескладно помітити непорозуміння, що випливають з цих позицій та об'єднують їх, незважаючи на, здавалось би, протилежність. Твердження про звернення до «компетентного органу» виглядає як імператив, але для визнання його таким немає належних підстав. Навіть якщо залишити поза увагою питання про те, чи є таким органом трудовий арбітраж, що складається із фахівців, експертів та інших осіб, залучених сторонами, залишається інший аргумент, який можна коротко сформулювати так: примирна комісія. Статтею 7 основного нормативного акту, з якого виходять автори, – Закону «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3.03.1998 р. (далі – Закон 1998 р.) [6], визначено компетенцію й послідовність розгляду і вирішення колективного трудового спору (конфлікту). З питань встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту й укладення чи зміни колективного договору, угоди його здійснює примирна комісія. У свою чергу, за ст. 8 цього Закону, примирна комісія є органом, призначений для вироблення рішення, що може задовольнити сторони колективного трудового спору (конфлікту), та який складається із представників сторін. Тобто, абсолютну більшість колективних трудових спорів має вирішувати не «компетентний орган», а самі сторони. Більш того, примирна комісія є тільки однією із складових процесу пошуку виходу з конфліктної ситуації, на врегулювання якої спрямовані переговори між роботодавцем і колективом, діяльність незалежного посередника – особи, яка сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією взаємоприйнятного рішення, та інші заходи.

Та головне, що сам порівняльно-правовий аналіз «колективних трудових конфліктів» і колективних трудових спорів неможливий, оскільки співставляти можна лише те, що існує. Словосполучення «колективний трудовий конфлікт» ані в самому Законі 1998 р., ані в жодному іншому нормативному акті немає. Достатньо сказати, що термін «конфлікт» у

різних відмінниках застосовується в наведеному Законі 72 рази, і жодного разу – у відриві від терміну «спір».

Тобто, він не є самостійною правовою категорією, на оперування якою спрямовані спеціальні нормативні приписи. Конфлікт як правова категорія у контексті Закону 1998 р. є частиною сталого словосполучення, що використовується і в назві, і в самому тексті цього нормативного акту.

Разом з тим, використання у назві й тексті Закону 1998 р. терміну «конфлікт» не можна вважати помилкою. Із його змісту випливає, що ним регулюється не тільки колективний трудовий спір, зміст якого визначено в ст. 2 цього нормативного акту. Багато його положень спрямовані на врегулювання психологічного за змістом явища конфлікт, залагодження якого фактично означатиме відсутність підстав для виникнення правового по суті трудового спору з перспективами організаційно-економічних втрат через потенційно можливий страйк.

Врешті решт, має рацію й Г. І. Чанишева, яка вважає найменування «спір» і «конфлікт» вельми умовними. Предметом спору є не спір чи конфлікт, а вимоги працівників про поновлення порушеного права, про встановлення чи зміну умов праці [7, с. 149]. Можна погодитись з цим висновком, що відображає практичну складову вирішення колективного трудового спору. Та поза увагою тоді залишається категорія конфлікт, яка опосередковано присутня в згаданій дискусії. Самі того не помічаючи, її учасники мимоволі виходять за зміст механізму колективних трудових спорів і вдаються до характеристики конфлікту – справжньої категорії, що має глибокий зміст і широку сферу дії. Інакше бути й не може, адже штучно створене поняття «колективний трудовий конфлікт» не має самостійного значення.

Інша справа – конфлікт як явище суспільного буття, що присутнє й у сфері праці. Загальне розуміння конфлікту як зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозних розбіжностей; гострої суперечки [8] можна поглибити через надбання конфліктології. За свідченням фахівців цієї галузі знань, методологія науки надає йому чимало істотних визначень: конфлікт — це зіткнення протилежних або несумісних інтересів, дій, поглядів і цілей окремих осіб, соціальних груп чи спільнот, політичних партій, організацій, держав, різних соціальних (політичних, економічних) систем (соціополітична інтерпретація); це найбільш гострий спосіб розв'язання суперечностей, які виникають у процесі соціальної взаємодії, що полягає у протидії між суб'єктами конфлікту та зазвичай супроводжується негативними емоціями (соціопсихологічна інтерпретація) [9, с. 7].

Слід додати, що у правовому просторі ця категорія потребує наповнення спеціальним змістом. Перш за все, правова матерія не може органічно відтворювати психологічну складову в основних поняттях. До того ж, у сфері права поняття конфлікти поширюється не тільки на інтереси, а й на права. Врешті решт, конфлікти прав й інтересів можуть мати не психологічну (суб'єктивну), а природну (об'єктивну) основу і не бути зіткненням емоцій. Наприклад, роботодавець і найманий працівник, крім загальної зацікавленості в успішній діяльності підприємства, апріорі мають протилежні інтереси, але це не обов'язково призводить до конфліктів.

У законодавстві про працю словосполучення «конфлікт інтересів» як правова категорія, на превеликий жаль, фактично не вживається. Навіть у Кодекс законів про працю воно потрапило випадково, у зв'язку з прийняттям 14 жовтня 2014 року Закону України «Про запобігання корупції». Між тим, втілена в диспозиції п. 4-1 ст. 41 КЗпП ситуація наявності конфлікту інтересів, який має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб, ніж звільнення, присутня й в інших статтях кодексу. Наприклад, у п. 4 ст. 41 КЗпП йдеться про перебування всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції» у прямому підпорядкуванні у близької особи, що логічно поєднано з предметом ст. 25-1 про обмеження спільної роботи родичів на підприємстві, в установі, організації. Крім того, конфлікт інтересів працівника й роботодавця (точніше, дорученої працівникові справи), є фактичною підставою для розірвання трудового договору з особою, якій після вчинення винних дій не можна довіряти грошові, товарні або культурні цінності (п. 2 ст. 41), або яка за своїми моральними якостями не відповідає виховній функції (п. 3 ст. 41).

Принагідно слід зазначити, що про інтерес як правову категорію у КЗпП йдеться більше двох десятків разів. У більшості випадків такі норми переважно виконують технічну функцію, бо застосовуються в контексті представництва інтересів членів професійної спілки, неповнолітніх працівників або трудового колективу в цілому. Приємні виключення складають нормативні приписи, що мають матеріальне наповнення: ст. 10 (вказується, що колективний договір укладається з метою узгодження інтересів працівників та роботодавців) і ст. 130 (містить гарантії законних інтересів працівників при покладенні матеріальної відповідальності). Ще більш ефективною з точки зору реалізації функцій трудового права є ч. 3 ст. 42 Закону України «Про охорону праці» від 14.10.1992 р., згідно якої не можуть бути ущемлені будь-які законні інтереси працівників у зв'язку з виконанням ними обов'язків уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці.

Наведені приклади свідчать про те, що забезпечення законних інтересів в головному нормативному

акті законодавства про працю носить розрізнений характер. Думається, з урахуванням того, що законні інтереси, поряд з правами, становлять спеціальний предмет регулювання, статтю 2 чинного КЗпП про основні трудові права слід доповнити правом на забезпечення встановлених у визначеному законодавством порядку інтересів працівників. Звичайно, у новому Трудовому кодексі основні положення про законні інтереси суб'єктів правовідносин у сфері праці мають знайти належне правове втілення.

На окрему увагу заслуговує питання про взаємодію конфлікту і спору в логіко-часовому вимірі. Більшість науковців вважають, що конфлікт передує трудовому спору, є його основою і вичерпується, коли починає діяти трудовий спір. Зокрема, І.П. Лихолат стверджує: «Правовий конфлікт може бути вирішений у позаюрисдикційний спосіб (шляхом переговорів, медіації тощо). Якщо його не було врегульовано у такий спосіб, то він переходить у фазу правового спору та вирішується юрисдикційними органами (комісія з трудових спорів, суд тощо)» [10, с. 54]. Таке занадто прямолінійне сприйняття конфлікту навряд чи відповідає його глибокій сутності. Важко повірити в те, що конфлікт завжди вичерпується із зверненням до юрисдикційного органу. Правова площина протистояння між сторонами демонструє тільки організаційно-правову сторону зіткнення протилежних позицій сторін. Якщо це дійсно конфлікт, а не просто розбіжності, то його емоційна складова залишається не тільки на період розгляду спору компетентним органом, а й має наслідки навіть після припинення спору. Наприклад, звернення до примирної комісії, трудового арбітражу і прийняття ними рішень не виключають проведення страйку. Як відомо, страйк є не тільки крайнім засобом (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) [6]; він демонструє найвищу форму протистояння, у якій конфлікт обов'язково присутній. З огляду на те, що страйк несе загрози несприятливих наслідків для працівників (неоплату періоду участі у страйку, ризики тиску з боку роботодавця та ін.), вони приймають рішення про його проведення й участь у ньому свідомо, керуючись переконаннями, сформованими у тому числі протестними мотивами.

Між тим, трудові спори можуть виникати не тільки з конфліктів як психологічної категорії, що носить суб'єктивний характер. Розбіжності в позиціях суб'єктів можуть виникнути на об'єктивній основі (наприклад, з приводу включення до колективного договору зобов'язання роботодавця у поточному році провести ремонт бази відпочинку, що власника підприємства пропонує зробити у наступному році, коли після виконання великого замовлення буде для цього потрібні кошти). Такі розбіжності можуть бути вирішені шляхом конструктивної співпраці сторін без психологічного напруження, і це не призведе до виникнення трудового спору. Трудовий спір – це не розбіжності між сторонами соціально-трудових відносин, а складний організаційно-правовий механізм їх залагодження. Тому у ньому діють не лише правові, а й психологічні засоби для досягнення порозуміння.

Конфлікт – самостійне явище, і він не обов'язково існує стільки, скільки триває трудовий спір. Психологічна складова конфлікту може існувати й після офіційного припинення його правової складової. Наприклад, далеко не завжди невдоволення заявника зникає після прийняття рішенням суду, адже матеріальна частина позову фактично ніколи не задовольняється у повному обсязі навіть у рішеннях Європейського суду з прав людини (див., наприклад, [11]).

Крім того, цілком логічним може бути й невдоволення роботодавця рішенням суду про поновлення на роботі звільненого ним працівника. Практика знає непоодинокі випадки небажання роботодавців виконувати такі рішення, незважаючи навіть на кримінальну й адміністративно-правову відповідальність. На незадовільний стан справ з виконанням судових рішень звернув увагу Ю. Сущенко: «Проблема виконання рішень національних судів не нова, вона існує вже не одне десятиліття. Варто згадати закладене у приписи пп. 5.2 п. 5 та пп. 7.9 п. 7 резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи 1787 від 26 січня 2011 р. «Виконання рішень Європейського суду з прав людини»:

асамблея відзначає з серйозним занепокоєнням продовження існування основних системних недоліків, які викликають велику кількість випадків порушення Конвенції, що повторюються, і які серйозно підривають верховенство права. Зокрема, в Україні таким недоліком назване хронічне невиконання рішень національних судів» [12].

Роботодавці вдаються до різноманітних заходів, які, на їх думку, могли б унеможливити виконання судових рішень не на їхню користь: проводять ліквідацію й реорганізацію юридичної особи-відповідача, оскаржують дії виконавчої служби й таке інше. Санкції їх не лякають, бо вони категорично не можуть сприйняти позицію, відмінну від власної. Чи треба шукати інші докази того, що конфлікт може тривати й за межами спору? Частково тішить те, що не всі спроби недобросовісних роботодавців ухилитися від виконання судових рішень завершуються успіхом завдяки принциповим позиціям органів судової влади (див., наприклад, [13]).

У зв'язку з цим не можна погодитись з позицією, викладеною в п. 34 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» № 9 від 6.11.1992 р.: «…Стосовно до

правил ст. 24 КЗпП рішення про поновлення на роботі вважається виконаним з дня видання власником або уповноваженим ним органом про це наказу» [14]. Вона не відповідає змісту статті 24 КЗпП, оскільки в ній йдеться про оформлення прийняття на роботу, а не про обов'язок роботодавця вчинити всі необхідні дії задля виконання рішення органу, яким працівника поновлено на роботі. Оскільки психологічна складова конфлікту триває і після завершення трудового спору, то роботодавець не завжди готовий повністю виконати рішення органу з розгляду трудового спору. Тому рішення про поновлення працівника на роботі слід вважати виконаним з дня його фактичного допуску до роботи, що полягає у наданні прав і обов'язків в обсязі й за змістом, що були в нього до звільнення з роботи.

Більше того, конфлікт інтересів у сторін соціально-трудових відносин може виникнути ще до початку роботи. Поширеним прикладом тут може бути необґрунтована відмова у прийнятті на роботу. Зокрема, Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області рішенням № 79211066 від 08.01.2019 р. у справі № 607/16424/18 визнав незаконною відмову Державного підприємства спеціального зв'язку у прийнятті особи на посаду фельд'єгера, мотивовану відсутністю вакантної посади, та зобов'язав відповідача укласти трудовий договір і позивачем [15].

Інший приклад виникнення конфлікту інтересів теж стосується порядку прийняття на роботу, але він є більш цікавим з точки зору правової проблеми й висновку, що випливає з її аналізу. Його основою є норма ст. 29 КЗпП, за якою роботодавець зобов'язаний поінформувати під розписку про умови праці, наявність на робочому місці, на якому він працюватиме, небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я, його права на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору. На перший погляд, цей нормативний припис містить чітку гарантію реалізації права особи на інформацію. Та це не повна цитата тексту, і все змінюється, коли уважно прочитати початок статті: роботодавець має це зробити до початку роботи працівника за укладеним трудовим договором. Виходить, що до укладення договору він цю інформацію приховував від особи, яка поступає на роботу, а зараз буде вимагати працювати щонайменше два тижні. Думається, нашому законодавству не вистачає чіткого правового регулювання такої та схожих на неї ситуацій. Саме тому в новому Трудовому кодексі слід запровадити таку форму захисту прав і законних інтересів працівників, як право відмовитись від укладеного трудового договору, якщо він прямо порушує або становить загрозу правам та законним інтересам особи. До речі, правова конструкція відмови від трудового договору втілена в юридичну практику інших країн. Наприклад, у ст. 91 Закону про трудовий договір Естонії встановлено право працівника відмовитись від трудового договору в надзвичайному порядку, якщо продовження роботи пов'язано з реальною небезпекою для життя і здоров'я працівника [16].

Важливо підкреслити, що, поруч з правами, суттєве значення для працівників мають й законні інтереси. З приводу їх забезпечення останніми роками проводяться інтенсивні наукові дослідження. Зокрема, О.В. Пасічник, класифікувавши колективні трудові спори на дисертаційному рівні, сформулювала визначення спорів про інтерес: «Колективні трудові спори про інтереси – неврегульовані розбіжності між сторонами колективних трудових відносин (сторонами соціального діалогу) щодо регламентації взаємних прав і обов'язків сторін або встановлення норм трудового права» [17, с. 167]. Віддаючи належне прагненню зробити внесок у розвиток понятійного апарату трудового права, не можна оминути й окремі неточності у цій позиції. Концепція вирішення колективних трудових спорів і залагодження конфліктів у сфері праці побудована на тому, що спори про права й обов'язки мають вирішувати не безпосереднє сторони соціально-трудових відносин, а треті особи. За захистом права можна звернутися до трудового арбітражу як органу з вирішення колективних трудових спорів. Інша справа – спори про інтереси, які набудуть властивостей суб'єктивного права тільки через співпадіння інтересів сторін та прийняття спільного рішення щодо включення змісту інтересу до тексту нормативного акту соціального діалогу – колективного договору (ст. 10 КЗпП) або угоди. Ці два механізми чітко розмежовані у статтях 2, 7 і 8 Закону 1998 р.

Головне, що конфлікти можна залагодити тільки в узгоджувальному порядку. Психологічною основою конфлікту є внутрішній стан людини, а туди право не може проникнути. Воно регулює не почуття людини, а лише їх зовнішні прояви – суспільні відносини, у середовищі яких внутрішній стан людини зумовлює поведінку в формі дії чи бездіяльності. Тому вихід з конфліктної ситуації у сфері праці слід шукати у компромісах задля ефективної спільної діяльності.

У цьому контексті важливо підкреслити позицію соціологів: «Протилежність конфлікту – це мир, єдність, консенсус, згода, згуртованість, співробітництво, інтеграція; ці категорії використовуються конфліктологією, щоб відображати бажані перспективи постконфліктної взаємодії» [9, с. 7]. Вона знаходить підтвердження й у правовому середовищі, де протилежністю правового конфлікту вважають правовий

компроміс. Зокрема, С.В. Бобровник небезпідставно стверджує: «Правовий компроміс – це опосередкований правовими нормами, ціннісно-орієнтований засіб упорядкування конфлікту (в тому числі й правового), який заснований на взаємопоступках учасників суспільних відносин, метою та результатом функціонування якого є стан суспільної згоди і закріплення демократичних цінностей у суспільстві» [18, с. 111].

Насамкінець, слід підкреслити й те, що діяльність із вдосконалення правового регулювання відносин у сфері праці не можна визнати такою, що відповідає сучасним потребам. В науковій літературі безліч разів ставилося це питання та надавалися відповідні пропозиції щодо нового Трудового кодексу. Цілком очевидно, що держава має бути зацікавленою у запобіганні колективних трудових спорів й удосконаленні механізму їх вирішення. Ця зацікавленість зумовлена економічними й соціально-правовими факторами, серед яких забезпечення конструктивної взаємодії у сфері праці як важливій складовій суспільного життя, запобігання економічним втратам, підтримання належного морально-психологічного клімату в трудових колективах. Тому цілком очевидним є висновок, що в новому Трудовому кодексі має міститися й правове регулювання колективних трудових спорів.

Висновки. Конфлікти у сфері праці не слід зводити до елемента механізму вирішення колективних трудових спорів. Конфлікт є самостійною, глибокою за змістом й широкою за сферою застосування категорією, що взаємодіє з категорією трудові спори. Трудовий спір – це не розбіжності між сторонами соціально-трудових відносин, а складний організаційно-правовий механізм їх залагодження. Трудові спори не обов'язково виникають з конфлікту як психологічної категорії, що має суб'єктивний характер. Їх основою можуть бути об'єктивні протиріччя, що залагоджуються в конструктивній співпраці суб'єктів соціально-трудових відносин. Конфлікт як самостійна категорія може взаємодіяти з категорією трудовий спір, але це не означає, що конфлікт переростає у трудовий спір із зверненням до органу з розгляду трудового спору. Конфлікт може виникати до початку дії трудових правовідносин, існувати водночас з трудовим спором і продовжуватися після його розгляду компетентним органом. Якщо трудовий спір можна вирішити в органі з розгляду трудових спорів, то конфлікт можна залагодити лише шляхом взаємних поступок задля досягнення компромісу. З метою захисту прав та законних інтересів осіб, що поступають на роботу, в проекті Трудового кодексу слід закріпити право особи (працівника) відмовитись від укладеного трудового договору, якщо роботодавець завчасно не повідомив його про наявність на роботі небезпечних або шкідливих факторів, що загрожують або можуть загрожувати його здоров'ю та або життю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кушик В. Конфлікт між приватним і публічним інтересом та шляхи його розв'язання. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 9. С. 176–180.
2. Максимов С. Філософія права: сучасні інтерпретації. Вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003–2011). Харків : Право, 2012. 429 с.
3. Мамай В. А. Співвідношення понять «трудовий спір» і «трудовий конфлікт». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. Том 31 (70). № 1. С. 95–99.
4. Єрохін С.В. Роль посередництва у вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 180 с.
5. Уварова Н. В. До проблеми визначення поняття колективного трудового спору. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. №6. Т. 3. С. 63–67.
6. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів). Закон України від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text.
7. Чанишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико-правовий аспект: монографія. Одеса : Юридична література, 2001. 328 с.
8. Словник. Портал української мови та культури. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82.
9. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. 128 с.
10. Лихолат І. П. Правові конфлікти та правові спори: диференціація понять і особливості їх вживання. *Часопис Київського університету права*. 2019. №1. С.52-55.
11. Європейський суд з прав людини. Рішення п'ятої секції у справі «Меньшакова проти України» від 8 квітня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_766#Text.
12. Сущенко Ю. Санкції – не панацея від невиконаних рішень. *Судово-юридична газета*. 27.10.2020. №20 (726). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/vikonavche-provadzhennya/sankciyi--ne-panaceya-vid-nevikonanih-rishen.html.

13. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 15.04.2020 р. у справі № 160/1911/20. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/88906908/.
14. Про практику розгляду судами трудових спорів. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 6 листопада 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text.
15. Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 08.01.2019 р. у справі № 607/16424/18. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/79211066/.
16. Закон о трудовом договоре Эстонской Республики. Принят 17.12.2008 г. URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%9E%20%D0%A2%D0%A0%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9C%20%D0%94%D0%9E%D0%93%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%A0%D0%95%2030.07.2020%20.pdf.
17. Пасечнік О.В. Вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) за законодавством України та окремих зарубіжних країн: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 194 с.
18. Бобровник С.В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 109–113.

REFERENCES

1. Kushik, V. (2018) Conflict between private and public interest and ways to solve it. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo* [in Ukrainian].
2. Maksimov, S. (2012). Philosophy of law: modern interpretations. Selected works: articles, analytical reviews, translations (2003–2011). Kharkiv [in Ukrainian].
3. Mamai, V.A. (2020) The ratio of concepts of «labor dispute» and «labor conflict». *Vcheni zapisky TNU imeni V.I. Vernadskogo/ Seriia: Juridichni nauky*, Vol. 31(70), No. 1, 95–99 [in Ukrainian].
4. Yerokhin, S.V. (2008). The role of mediation in resolving collective labor disputes (conflicts). *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Uvarova, N.V. (2017). To the problem of defining the concept of collective labor dispute. *Aktualni problem vitchyznianoi yurysprudentsii,* No. 6. Vol. 3, 63–67 [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine On the order of resolving collective labor disputes (conflicts) №137/98-ВР (1998, March 3). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
7. Chanysheva, H.I. (2001). Collective relations in the field of work: theoretical and legal aspect. Odessa: Jurydychna literatura [in Ukrainian].
8. Vocabulary. The Ukrainian Language and Culture Portal. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82.
9. Gerasina, L. M., Trebin, M. P. & Bodnik V. D. et al. (2012). Conflictology. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Lyholat, I.P. (2019). Legal conflicts and legal disputes: differentiation of concepts and features of their use. *Chasopys Kyivskogo universytetu prava*, 1, 52–55. [in Ukrainian].
11. The European Court of Human Rights. The decision of the fifth section in the Menzhakov v. Ukraine's case (2010, April 8). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_766#Text [in Ukrainian].
12. Sushchenko, Y. Sanctions are not a panacea from unfulfilled decisions. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 27.10.2020. № 20 (726). Retrieved from https://yur-gazeta.com/publications/practice/vikonavche-provadzhennya/sankciyi--ne-panaceya-vid-nevikonanih-rishen.html [in Ukrainian].
13. Decision of the Dnipropetrovsk District Administrative Court dated 15.04.2020 in case No. 160/1911/20. Retrieved from https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/88906908/ [in Ukrainian].
14. On the practice of consideration by courts of labor disputes. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine, No. 9 (1992, November 6). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text. [in Ukrainian].
15. Decision of Ternopil City District Court of Ternopil Oblast dated 08.01.2019 in Case No. 607/16424/18. Retrieved from https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/79211066/ [in Ukrainian].
16. The Law on the Labor Contract of the Republic of Estonia. Adopted on December 17, 2008. Retrieved from https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%9E%20%D0%A2%D0%A0%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9C%20%D0%94%D0%9E%D0%93%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%A0%D0%95%2030.07.2020%20.pdf [in Russian].

17. Pasechnik, O.V. (2021). Solution of collective labor disputes (conflicts) under the legislation of Ukraine and individual foreign countries. *Candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
18. Bobrovnyk, S.V. (2012). Legal compromise and legal conflict as value dimensions of law. *Almanah prava*, 3, 109–113. [in Ukrainian].

ZHERNAKOV VOLODYMYR

PhD in Law, Professor, Professor of the Department of Labor Law of the
Yaroslav Mudryi National Law University

CONFLICTS AND DISPUTES IN THE FIELD OF LABOR: ESSENCE AND INTERACTION

Problem setting. The perception of conflicts and disputes in the field of labor should not be limited to the concepts inherent in the consideration of collective labor disputes, and the research base cannot be only the sources of labor law. For a deeper understanding of the nature and essence of conflicts and disputes one should operate in the categories of philosophy, conflictology, and general theory of law.

Target of research is the substantiation of the concept of broad scope and deep content of the categories "conflict" and "labor dispute" and the impossibility of limiting them to the mechanism of collective labor disputes.

Analysis of recent researches and publications. Problems of legal regulation of conflicts and disputes in the field of labor have been studied in recent years by L. Yerofeenko, S. Yerokhin, V. Kushik, I. Lykholat, J. Lyubchenko, V. Mamay, G. Rybnytsky, N. Uvarova and other scientists. Mostly they considered the mechanism of collective labor disputes, and some of them even made a comparative analysis of the categories of collective labor dispute and "collective labor conflict". Meanwhile, the nature of conflicts in the field of labor, the relationship between conflicts and individual labor disputes have been ignored.

Article's main body. The main idea of the article is that the categories of "conflict" and "labor dispute" in the field of labor have a deep meaning and a wide scope. Conflicts in the field of labor have not only a psychological basis as irreconcilable differences and sharp confrontation. They are based on natural principles based on the age-old conflict between labor and capital. Labor disputes are not differences between the parties to social and labor relations, but a complex organizational and legal mechanism. Conflicts and disputes in the field of labor have different dimensions in time and in essence. Conflict may be present at the stage of forming the demands of the employee (labor collective), and it does not necessarily end with the end of the strike or the decision of national courts or the European Court of Human Rights. The erroneous assertion that the court decision is considered executed after the issuance of an order to reinstate the employee at work is emphasized. Since the psychological component of the conflict continues after the end of the labor dispute, the employer is not always ready to fully implement the decision of the body to consider the labor dispute. The decision to reinstate the employee should be considered executed from the date of his actual admission to work, which consists in granting the rights and obligations in full until dismissal. The role of the state in preventing and resolving collective labor disputes (conflicts) is determined by economic and socio-legal factors, including maintaining constructive cooperation in the field of labor as an important component of public life, preventing economic losses, maintaining harmony in labor collectives. Proposals for improving labor legislation have been formed. In particular, the need to introduce in the new Labor Code a person's waiver of an employment contract as an organizational and legal means of protecting the rights and interests protected by law is substantiated.

Conclusions and prospects for the development. Conflicts and disputes in the field of labor are not limited to the mechanism of collective labor disputes. Conflicts in the field of labor are objectively conditioned by the general conflict between labor and capital. If a labor dispute can be resolved through court and arbitration, then the conflict needs to be resolved through concessions and compromises and is exhausted by complete reconciliation. The state plays a significant role in the prevention and resolution of collective labor disputes (conflicts), as it is interested in economic stability, the establishment of harmony between the subjects of labor relations. Legal regulation of conflicts and disputes needs to be qualitatively improved.

Key words: labor sphere, conflicts, interests, disputes, improvement of labor legislation.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Жернаков В.В. Конфлікти у спори у сфері праці: сутність і взаємодія. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 49–56.

СЕРЕДА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА
доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КРАСЮК ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 349.245
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-7

РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ У РАЗІ СКАСУВАННЯ ДОПУСКУ ДО ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

У статті висвітлено проблемні питання, пов'язані із розірванням трудового договору з ініціативи роботодавця в разі відмови у доступі до державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на працівника обов'язків вимагає доступу до такої таємниці. Доведено, що роботодавець повинен заздалегідь повідомляти працівника про те, що допуск його до державної таємниці несе певні, встановлені законом, обмеження прав, а також він повинен бути ознайомлений з встановленою мірою відповідальності за порушення законодавства про державну таємницю. Звернено увагу на те, що чинне законодавство України не передбачає чіткого переліку посад і робіт, які потребують отримання доступу до інформації, що становить державну таємницю. Аргументовано неможливість створення диференційованої тарифікації посад, які передбачають роботу із секретною інформацією. Запропоновано виключити таку підставу припинення трудового договору, як скасування допуску до державної таємниці, з переліку підстав розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця і включити її до підстав припинення трудових відносин, що не залежать від волі сторін трудового договору. Сформульовано пропозиції до Закону України «Про державну таємницю». Для отримання допуску до державної таємниці окремі суб'єкти, такі, як Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України та інші члени Кабінету Міністрів України, Голова Верховного Суду, Голова Конституційного Суду України, Генеральний прокурор, Голова Служби безпеки України, Голова та інші члени Рахункової палати, народні депутати України, повинні мати не лише письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці, а й проходити перевірку в спеціальному органі. Відмова від проходження спеціальної перевірки є беззаперечною підставою відмови у наданні допуску до державної таємниці.

Ключові слова: розірвання трудового договору, державна таємниця, допуск працівника до державної таємниця, інформаційна безпека, національна безпека, секретна інформація, інформація з обмеженим доступом.

Постановка проблеми. Збереження державної таємниці, запобігання її розголошенню було і залишається пріоритетним надважливим завданням держави для забезпечення власної безпеки. Усі заходи, пов'язані з недопущенням витоку секретної інформації, набувають особливої ваги під час збройних конфліктів. Так, в умовах воєнного стану, введеного у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України, ступінь охорони державної таємниці, як складової частини загальної системи забезпечення національної безпеки нашої держави, на порядок підвищується. Державна таємниця є одним із найважливіших видів інформації з обмеженим доступом, і її розголошення може призвести до завдання шкоди національній безпеці, а особливо у тих випадках, коли існує вірогідність, що допуск до державної таємниці, через різні причини, зокрема й через недосконаліть правової регламентації, надано особам, які можуть її розголошувати. Тому, з огляду на реальні загрози державній безпеці України, викликані агресією РФ, зараз, як ніколи, правовий механізм допуску і доступу працівника та скасування допуску до державної таємниці потребує переосмислення та на основі аналізу розробки більш суворих, проте, продуманих вимог до процедури зазначених вище заходів, пов'язаних з виконанням

© Середа О. Г., Красюк Т. В., 2022

трудової функції. Зміни, яких потребує законодавство у цьому питанні, вкрай важливі для зміцнення охорони державної таємниці та мінімізації ризиків, витоку секретних відомостей.

Проблеми захисту державної таємниці набули особливої актуальності в останні роки, під час глибоких соціально-економічних перетворень в Україні, коли, з одного боку, виникли нові загрози національній безпеці, а з іншого, і це треба, на жаль, визнати, – охорона державної таємниці не завжди здійснювалася належним чином. Про наявність проблем на цій важливій для захисту держави ділянці свідчать і непоодинокі трудові спори, у тому числі й з приводу різних колізійних аспектів допуску й доступу до державної таємниці, які розглядаються в адміністративних судах. Тож очевидною стає потреба уважного перегляду окремих норм законодавства, які регулюють, зокрема, відмову в наданні допуску до державної таємниці.

З огляду на викладене, **метою статті** є розкриття особливостей розірвання трудового договору у разі скасування допуску до державної таємниці в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складним правовим аспектам розірвання трудового договору у зв'язку із скасуванням допуску до державної таємниці присвячено праці таких фахівців у сфері трудового права, як О. Бондара, Л. Купіної, О. Семенюк, А. Цапенко, О. Ярошенка та ін. Проте на даному етапі необхідні нові актуальні дослідження, пошук сучасних підходів до регламентаційних питань звільнення працівника через вказані обставини.

Виклад основного матеріалу. У разі скасування допуску до державної таємниці працівник може бути звільнений за ініціативою роботодавця. Правовий механізм допуску працівника до державної таємниці та розірвання трудового договору у зв'язку із скасуванням допуску до державної таємниці містить низку спірних питань, які потребують вивчення з позицій посилення загроз завдання шкоди національній безпеці розголошенням державної таємниці в умовах воєнного конфлікту та усунення колізійних моментів, суперечностей.

Завдання забезпечення безпеки держави зумовлюють потребу у захисті його інформаційних ресурсів від витоку важливої політичної, економічної, науково-технічної та військової інформації. Цим і визначається існування інституту державної таємниці, що створює можливість для держави проводити незалежну інформаційну політику, захищати свої національні інтереси [1, с. 10].

Однією з підстав розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця може бути виявлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі в разі відмови у наданні допуску до державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці. Дійсно, праця окремих працівників передбачає, що при виконанні ними трудової функції їм може бути довірена державна таємниця. Відносини, що виникають у сфері охорони державної таємниці регулюються Конституцією України, Законами України «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про доступ до публічної інформації», «Положенням про технічний захист інформації в Україні», «Порядком організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» та ін.

Державна таємниця є самостійним правовим інститутом суверенної демократичної держави, який визначає коло відомостей, поширення яких може заподіяти шкоду зовнішній безпеці України. Інститут державної таємниці є основною складовою системи інформаційної безпеки, що є частиною системи національної безпеки держави [2, с. 40–41]. В юридичній літературі можна знайти різні підходи до визначення поняття «державна таємниця». Так, А. М. Супруненко визначає державну таємницю як інформацію, певні відомості, несанкціонований доступ до яких може заподіяти шкоду інтересам держави [3, с. 14]. К. В. Антонов розглядає державну таємницю як правовий інститут держави, що дозволяє їй проводити незалежну політику, обстоювати власні інтереси, мати можливість впливати на поведінку інших держав та перебіг міжнародних подій у бажаному для себе напрямі [4, с. 356]. На думку І. І. Трембач, державна таємниця означає вид таємної (секретної) інформації, інформації з обмеженим доступом у певних (визначених) сферах відносин, посягання на яку може спричинити шкоду національній безпеці держави [5, с. 230]. П. Ф. Пузирний у своїй праці вказує, що під державною таємницею, треба розуміти інформацію, яка в установленому порядку віднесена до державної таємниці та захищається державою відповідно до нормативно-правових актів [2, с. 40]. Таким чином, можна зробити висновок, що в сучасній юридичній науці відсутній єдиний підхід до визначення такого поняття, як «державна таємниця».

На законодавчому рівні поняття «державна таємниця» закріплено у ст. 1 Закону України Про державну таємницю» [6]. Під державною таємницею розуміється вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною

таємницею і підлягають охороні державою. Цілком поділяємо думку В. М. Шлапаченко, який вказує на некоректність формулювання у визначенні поняття державної таємниці слів «може завдати». Він зазначає, що, розглядаючи певну ймовірність такої можливості, логічно припустити й інший розвиток подій – «може не завдати». Тому пропонує замінити словосполучення «може завдати» на інше, а саме «завдає або створює загрозу завдання шкоди» [7, с. 43]. Отже, у зв'язку з тим, що в сучасній юридичній науці не існує єдиного критерію щодо виведення такої дефініції, як «державна таємниця», пропонуємо закріпити у Законі України «Про державну таємницю» таке визначення цього терміна: державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення якої завдає або створює загрозу для національної безпеки України та яка захищається державою відповідно до нормативно-правових актів.

У контексті нашого дослідження слід уточнити зміст і особливості правового механізму надання та скасування допуску до державної таємниці. Щоб надати дозвіл на допуск до державної таємниці, насамперед необхідно встановити необхідність роботи громадянина із секретною інформацією. Рішення про надання допуску громадянину до державної таємниці приймається керівником відповідного органу державної влади, органом місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації не пізніше ніж через п'ять днів після отримання позитивного висновку органу СБУ та облікової картки. Працівник, якому необхідно отримати допуск до державної таємниці, повинен пройти відповідну перевірку та взяти на себе письмове зобов'язання, щодо збереження державної таємниці, яка йому була довірена.

Залишається відкритим питання, чи повинен роботодавець заздалегідь повідомити майбутнього працівника, що його діяльність потребуватиме допуску до державної таємниці і що в разі втрати цього допуску на підставі положень статті 23 Закону України «Про державну таємницю» його може бути звільнено [8 с. 201]. На нашу думку, такого працівника потрібно повідомляти про те, що допуск його до державної таємниці несе певні обмеження прав, встановлені законом, а також що він повинен бути ознайомлений із встановленою мірою відповідальності за порушення законодавства про державну таємницю. Таке попередження за своєю суттю є застережним, оскільки полягає в тому, що майбутній працівник при отриманні допуску до державної таємниці наперед знає про можливі правові наслідки, тож усвідомлено робить свій вибір.

Згідно зі ст. 23 Закону України «Про державну таємницю» допуск до державної таємниці не надається у разі: 1) відсутності у громадянина обґрунтованої необхідності в роботі із секретною інформацією; 2) сприяння громадянином діяльності іноземної держави, іноземної організації чи їх представників, а також окремих іноземців чи осіб без громадянства, що завдає шкоди інтересам національної безпеки України, або участі громадянина в діяльності політичних партій та громадських організацій, діяльність яких заборонена у порядку, встановленому законом; 3) відмови громадянина взяти на себе письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці, яка буде йому довірена, а також за відсутності його письмової згоди на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з допуском до державної таємниці; 4) наявності у громадянина судимості за тяжкі або особливо тяжкі злочини або за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111 Кримінального кодексу України, не погашеної чи не знятої в установленому порядку; 5) наявності у громадянина психічних розладів, які можуть завдати шкоди охороні державної таємниці, відповідно до переліку, затвердженого наказом Міністерством охорони здоров'я України і Службою безпеки України від 13.05.2002 рок № 174/13) [6].

Крім цього, громадянину також може бути відмовлено у наданні допуску до державної таємниці у разі: 1) повідомлення громадянином під час оформлення допуску недостовірних відомостей про себе; 2) постійного проживання громадянина за кордоном або оформлення ним документів на виїзд для постійного проживання за кордоном; 3) невиконання громадянином обов'язків щодо збереження державної таємниці, яка йому довірена або довірялася раніше.

Перевірка громадян у зв'язку з їх допуском до державної таємниці здійснюється органами Служби безпеки України у строк до одного місяця. У ході перевірки органами Служби безпеки України з'ясовується наявність чи відсутність вище перелічених обставин.

Як справедливо звертають науковці увагу на те, що чинне законодавство України не передбачає чіткого переліку посад і робіт, для здійснення яких є потреба отримання доступу до інформації, що становить державну таємницю [8 с. 201].

Працівнику, який отримує доступ до державної таємниці, законодавством передбачається надання певних компенсацій, види, розміри та порядок надання яких встановлюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про види, розміри і порядок надання компенсацій громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці» від 15.06.1994 р.№ 414. В юридичній літературі висловлюється думка про відмову від виплати працівникам грошової компенсації за роботу в умо-

вах режимних обмежень, перехід на диференційовану тарифікацію посад, які передбачають роботу із секретною інформацією, оскільки існуюча система провокує необґрунтоване віднесення посад до таких, що передбачають роботу із секретними документами й призводить до невиправданого розширення кола осіб, що матимуть доступ до секретної інформації [9 с. 118]. Із цією позицією ми не можемо цілком погодитися. Створити диференційовану тарифікацію посад, які передбачають роботу із секретною інформацією, практично неможливо. Це пояснюється тим, що на кожному підприємстві існує своя вузька специфіка, тож передбачити всі посади для тарифікації буде вкрай складно.

Скасування раніше наданого допуску до державної таємниці здійснюється органами Служби безпеки України у разі виникнення або виявлення обставин, передбачених статтею 23 Закону України «Про державну таємницю», або після припинення громадянином діяльності, у зв'язку з якою йому було надано допуск, втрати ним громадянства або визнання його недієздатним на підставі інформації, здобутої органами Служби безпеки України або отриманої від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій.

На прохання громадянина його допуск до державної таємниці скасовується протягом трьох днів з часу звернення з приводу скасування допуску.

Повідомлення про скасування громадянину допуску до державної таємниці з посиланням на відповідні положення статті 23 Закону орган Служби безпеки України надсилає до державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, де такий громадянин провадить діяльність, пов'язану з державною таємницею. Громадянин має право оскаржити скасування йому допуску до державної таємниці в порядку, встановленому законом.

У випадках зі скасуванням допуску працівника до державної таємниці правові наслідки щодо нього є такими самими, як і при відмові у наданні допуску до державної таємниці, тобто працівника, якому скасовано допуск до державної таємниці, якщо виконання трудових чи службових обов'язків вимагає доступу до державної таємниці, а переміщення на інше робоче місце чи іншу посаду неможливе, може бути в передбаченому законодавством порядку переведено на іншу роботу або службу, не пов'язану з державною таємницею, чи звільнено.

Як уже зазначалося, відповідно до п. 2 частини 1 статті 40 КЗпП України трудовий договір може бути розірваний роботодавцем у випадку виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі в разі відмови у наданні допуску до державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці. У частині 2 статті 40 КЗпП йдеться, що звільнення з підстави, зазначеної у пункті 2 цієї статті, допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

Натомість Закон України «Про державну таємницю» встановлює, що громадянина, якому скасовано допуск до державної таємниці, якщо виконання трудових чи службових обов'язків вимагає доступу до державної таємниці, а переміщення на інше робоче місце чи іншу посаду неможливе, може бути в передбаченому законодавством порядку переведено на іншу роботу або службу, не пов'язану з державною таємницею, чи звільнено.

У зв'язку з тим, що у цьому разі працівник підлягає обов'язковому звільненню (у разі неможливості переведення його на іншу роботу, не пов'язану з державною таємницею), зазначену норму можна вважати імперативною, тобто такою, що виражає категоричне розпорядження держави, чітко позначає дії і не допускає жодних відхилень від вичерпного переліку прав і обов'язків суб'єктів.

Виходячи зі змісту статті 40 КЗпП, роботодавець має право розірвати трудовий договір за вказаною підставою, але він не зобов'язаний це робити, оскільки таку норму КЗпП України можна вважати диспозитивною, тобто такою, в якій держава наказує варіант поведінки, що дозволяє сторонам регульованих відносин самим визначати права й обов'язки в окремих випадках. Отже, існує явна суперечність норм чинного законодавства України, викликана недосконалістю п. 2 статті 40 КЗпП України.

Крім того, включення такої підстави звільнення, як скасування допуску до державної таємниці, до статті 40 КЗпП є необґрунтованим, оскільки звільнення працівника в цьому разі не залежить від волі роботодавця. Як вже зазначалось, ініціатива у такому випадку належить органу СБУ, який має право робити обґрунтовані висновки щодо скасування допуску громадянина до державної таємниці і направляти їх у вигляді повідомлення до відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, де той працює. Отже, вважаємо за доцільне виключити таку підставу припинення трудового договору, як скасування допуску до державної таємниці, з переліку підстав розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця й включити її до підстав припинення трудових відносин, що не залежать від волі сторін трудового договору. У цьому разі, як уже зазначалося, має місце воля органу СБУ, його рішення, яке є обов'язковим до виконання відповідними роботодавцями.

Цілком поділяємо думку О. Бондаря, який зауважив, що вищевказану підставу розірвання трудового

договору доволі важко віднести до складової категорії невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі, оскільки у разі розголошення державної таємниці настає кримінальна відповідальність і працівника тоді звільнять за п. 7 ст. 36 КЗпП України (у зв'язку із набуттям законної сили вироком суду) [11, с. 49].

Окремо звернемо увагу на те, що Закон України «Про державну таємницю» чітко розрізняє поняття допуск до державної таємниці і доступ до державної таємниці (стаття 1 Закону). Допуск до державної таємниці – оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації. Доступ до державної таємниці – надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень.

Існує також правовий механізм надання доступу до державної таємниці за посадою, яку займає особа. Президенту України, Голові Верховної Ради України, Прем'єр-міністру України та іншим членам Кабінету Міністрів України, Голові Верховного Суду, Голові Конституційного Суду України, Генеральному прокурору, Голові Служби безпеки України, Голові та іншим членам Рахункової палати, народним депутатам України доступ до державної таємниці усіх ступенів секретності надається за посадою після взяття ними письмового зобов'язання щодо збереження державної таємниці. З цього можна зробити висновок, що вказаним суб'єктам допуск надається без перевірки в спеціальних органах, просто після підписання документа про нерозголошення інформації.

Висновки. Вважаємо, що механізм процедури надання доступу до державної таємниці стосовно зазначених суб'єктів потребує змін на законодавчому рівні, що дозволить уникнути реальних загроз національній безпеці нашої держави. Отже, вищезгадані особи для отримання допуску до державної таємниці повинні мати не лише письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці, а й проходити перевірку в спеціальному органі. Відмова від проходження такої перевірки вважатиметься беззаперечною підставою відмови у наданні допуску до державної таємниці.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про існування окремих проблемних питань, які пов'язані з правовим регулюванням доступу окремих осіб до державної таємниці та розірванням трудового договору з ініціативи роботодавця в разі відмови у наданні доступу до державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на працівника обов'язків вимагає доступу до такої таємниці. Зроблені нами наукові узагальнення та запропоновані пропозиції можуть бути використані у процесі підготовки проєкту Трудового кодексу України, при внесенні змін до Закону України «Про державну таємницю», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про Службу безпеки України».

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошина М. О. Порядок охорони державної таємниці: навч. посіб. / Волошина М. О., Мулявка Д. Г., Пєньков С. В., Супруненко А. М. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. 429 с.
2. Пузирний П. Ф. Державна таємниця: поняття та сутність. *Адміністративне право.* 2020/ № 1(6). С. 37–41.
3. Супруненко А. М. Організація охорони державної таємниці в Україні : навч. посіб. / Супруненко А. М. , Башта І. І., Лисеюк А. М. , Свіріна К. С. (Серія «На допомогу студенту УДФСУ»; т. 68). Ірпінь : УДФСУ, 2020. 370 с.
4. Антонов К. В. Проблеми правової охорони інституту державної таємниці у кримінальному провадженні. *Юридичні науки. Електроний журнал.* 2020. № 2. С. 355–358. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/94.pdf
5. Трембач І. І. Поняття державної таємниці як об'єкта кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. *Спецвипуск*. Ч. 1. С. 227 – 230.
6. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII.URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text.
7. Шлапаченко В. М. Шляхи удосконалення нормативно-правового визначення державної таємниці. *Information Security of the Persons, Society* and *State.* 2013. № 3. С. 41–44.
8. Купіна Л. Ф., Гнинюк Р. Ф. Скасування допуску до державної таємниці як підстава для припинення трудового договору з працівником. *Дванадцяті юридичні читання. Держава у суспільно-юридичних процесах: виклики і загрози*: матеріали міжнар. наук. конф. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. С. 199 – 202.
9. Болдир С. В. Реформування системи охорони державної таємниці: правові аспекти. *Інформація і право.* 2018. №1 (24). С. 112–120.
10. Про види, розміри і порядок надання компенсацій громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 черв.1994 р. № 414. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/414-94-%D0%BF#Text.

11. Бондар О. С. Правове регулювання звільнення працівників за невідповідність займаній посаді або виконуваній роботі : дис. … канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2015. 230 с.

REFRENCES

1. Voloshyna M. O. (2021). Voloshyna M. O., Muliavka D. H., Pienkov S. V., Suprunenko A. M. (Eds.). The order of protection of state secret. Dnipro: Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrianian].
2. Puzyrnyi P. F. (2020). State Secret: Concepts and Essence. *Administratyvne parvo*, 1(6), 37–41 [in Ukrianian].
3. Suprunenko A. M. (2020). Suprunenko A. M. , Bashta I. I., Lyseiuk A. M. , Svirina K. S. (Eds.). Organization of State Security Protection in Ukraine. (Seriia «Na dopomohu studentu UDFSU»; Vol. 68). Irpin : UDFSU, 2020. [in Ukrianian].
4. Antonov K. V. (2020). Problems of legal protection of the institution of state secrecy in criminal proceedings. *Yurydychni nauky*, 2, 355–358. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/2_2020/94.pdf [in Ukrianian].
5. Trembach I. I. (2017). The concept of state secret as an object of criminal law protection. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii*. Special Issue. Part. 1, 227–230 [in Ukrianian].
6. Law of Ukraine On State Secrets № 3855-XII (1994, January 21). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#text [in Ukrianian].
7. Shlapachenko V. M. (2013). Ways to improve the legal definition of state secret. *Information Security of the Persons, Society and State*, 3, 41–44 [in Ukrianian].
8. Kupina L. F., Hnyniuk R. F. (2017). Skasuvannia dopusku do derzhavnoi taiemnytsi yak pidstava dlia prypynennia trudovoho dohovoru z pratsivnykom. *Dvanadtsiati yurydychni chytannia. Derzhava u suspilno-yurydychnykh protsesakh: vyklyky i zahrozy: materialy mizhnar. nauk. konf*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 199–202 [in Ukrianian].
9. Boldyr S. V. (2018). Reforming the state secrecy protection system: Legal aspects. *Informatsiia i parvo*, 1 (24), 112–120 [in Ukrianian].
10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the types, size and procedure for providing compensation to citizens in connection with work that provides access to state secrets No. 414 (1994, June 15). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/414-94-%D0%BF#Text [in Ukrianian].
11. Bondar O. S. (2015). Legal regulation of dismissal of employees for inconsistency with a position or work performed. *Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrianian].

SEREDA OLENA

2nd PhD, Professor, Associate Professor of the Department of Labor Law
of Yaroslav Mudryi National Law University

KRASYUK TETYANA

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Labor Law
of Yaroslav Mudrui National Law University

TERMINATION OF THE EMPLOYMENT AGREEMENT IN THE CASE OF ABOLITION OF ADMISSION TO A STATE SECRET: TO PROBLEM ISSUES

Problem settings. Problems of protection of state secrets have become especially relevant in recent years, during the deep socio-economic transformations in Ukraine, when, on the one hand, new threats to national security, and on the other, and this must, unfortunately, admit - protection of state secrets not always carried out properly. The existence of problems in this important area for the protection of the state is evidenced by the frequent labor disputes, including over various conflicting aspects of access to and access to state secrets, which are considered in administrative courts. Therefore, the need for a careful revision of certain provisions of the law governing, in particular, the refusal to grant access to state secrets becomes obvious.

Analysis of recent researches and publications. O. Bondar, L. Kupina, O. Semenyuk, A. Tsapenko, O. Yaroshenko studied the legal aspects of termination of the employment contract in connection with the revocation of access to state

secrets. However, today we need new topical research, the search for modern approaches to regulatory issues of dismissal of the employee due to these circumstances.

Target of research. The purpose of the article is to reveal the features of the termination of the employment contract in case of revocation of access to state secrets in Ukraine.

Article's main body. The article covers problematic issues related to the termination of the employment contract at the initiative of the employer in the case of denial of access to state secrets or revocation of access to state secrets if the duties of the employee require access to such secrets. Doctrinal definitions of the concept of «state secret» are analyzed. It is proposed the author's definition of the term «state secret» which means a type of secret information that covers information in the area of defense, economics, science and technology, foreign relations, state security and law enforcement, the disclosure of which harms or threatens the national security of Ukraine and which is protected by the state in accordance with regulations. The authors reveal the content and features of the legal mechanism for granting and revoking access to state secrets. It is proved that the employer must inform the employee in advance that his admission to the state secret carries certain restrictions established by law and he must be acquainted with the established degree of responsibility for violating the law on state secrets. Attention is drawn to the fact that the current legislation of Ukraine does not provide a clear list of positions and jobs that require access to information that is a state secret. This is due to the fact that each company has its own characteristics and the degree of secrecy and nature of information and the degree of admission to it and the admission procedure itself. Therefore, it is hardly possible to apply the methods of systematization and differentiation due to the multiplicity of features, because it will be extremely difficult to foresee all the positions for charging.

Conclusions. It is proposed to exclude such grounds for termination of employment contract as revocation of access to state secrets from the list of grounds for termination of employment at the initiative of the employer and include it in the grounds for termination of employment that do not depend on the will of the employment contract. It is determined that the mechanism of the procedure for granting access to state secrets in relation to certain subjects requires changes at the legislative level which will avoid real threats to the national security of our state. Proposals to the Law of Ukraine «On State Secrets» have been formulated. To obtain access to state secrets, certain entities, such as the President of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Prime Minister of Ukraine and other members of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Chairman of the Supreme Court, the Chairman of the Constitutional Court of Ukraine, the Prosecutor General, the Security Service Ukraine, the Chairman and other members of the Accounting Chamber, the People's Deputies of Ukraine, must not only have a written commitment to preserve state secrets but also be inspected by a special body. The refusal to pass a special inspection is an indisputable ground for refusing to grant access to a state secret.

Keywords: termination of the employment contract, state secret, admission of the employee to the state secret, information security, national security, secret information, information with limited access.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Середа О. Г., Красюк Т. В. Розірвання трудового договору у разі скасування допуску до державної таємниці: проблемні питання. *Право та інновації*. 2022. № 2 (38). С. 57–63.

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

ДАМІРЧИЄВ МУШФІК ІСКЄНДЕР ОГЛИ
доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 347.73
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-8

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИН: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД ТА ЗНАЧЕННЯ

Здійснено аналіз конституційних принципів правового регулювання податкових відносин та визначено основні особливості таких принципів на сучасному етапі розвитку суспільних відносин в Україні та інших країнах. Встановлено, що множинні зміни, що постійно вносяться до змісту і окремих положень основних джерел податкового законодавства України, передусім Податкового кодексу України, урівноважуються фундаментальним значенням та роллю конституційно-правових підвалин оподаткування, закріплених Основним Законом України. Вказано, що разом із розвитком податкових відносин і збільшенням обсягів податкових надходжень бюджетів відбулося усвідомлення необхідності закріплювати податковий обов'язок серед системи основних конституційних обов'язків особи. Продемонстровано, що безпосереднім проявом визначення меж принципу загальності оподаткування на конституційному рівні є закріплення конституційно-правовими нормами законності встановлення, а також повного або часткового недопущення ретроактивної дії податкового механізму у випадках, коли ним погіршується становище платників податків. Констатовано, що одночасно з прямо закріпленим Конституцією України принципом загальності оподаткування за змістом конституційно-правових норм, що визначають забезпечення однакового правового захисту усіх форм власності, виводиться й опосередковано закріплений конституційний принцип рівності оподаткування. Зроблено висновок, що принцип рівності оподаткування своєю економічною природою гармонізує принцип загальності оподаткування, допомагаючи узгодити різноспрямовані публічний і приватний інтереси в податкових відносинах і тим самим сприяти їх розвитку, посилити ефективність національних податкових систем.

Ключові слова: податкові принципи, податкові відносини, платники податків, правовий механізм податку, конституційні принципи податкових відносин, принцип загальності оподаткування, принцип рівності оподаткування, законність оподаткування, обмеження зворотної дії податкового закону.

Постановка проблеми. Основоположна значущість і важливість податкових відносин для функціонування будь-яких держав зумовлює тісну взаємодію податкових відносин, урегульованих податковим правом, та такої фундаментальної сфери, що визначає основи конституційного ладу, як конституційне право. Важко переоцінити той внесок, що роблять податкові правовідносини для можливості належної реалізації сучасною державою своїх ключових функцій та існування держави як демократичної, правової і врешті-решт – соціальної. Саме за рахунок налагодженої системи загальнодержавних і місцевих податків та зборів основні централізовані фонди грошових коштів публічного територіального утворення – державний та місцеві бюджети отримують переважну частку своїх надходжень, а органи публічної влади – можливість профінансувати відповідні функції і повноваження у сфері публічного управління. Тож, цілком закономірними є намагання законодавця усіма наявними правовими засобами налагодити дію національної податкової системи, переслідуючи мету, з одного боку, у повному і своєчасному поповненні бюджетів запланованими обсягами податкових надходжень, а з іншого боку – забезпечення рівноваги й балансу між публічним і приватними інтересами в оподаткуванні, що став би запорукою підтримання і поступового зростання економіки держави. У цьому контексті беззаперечно виправданим є врегулювання найважливіших засад податкових відносин саме на конституційному рівні.

 © Дамірчиєв М. І., 2022

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу даному питанню приділяли багато відомих вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі публічної фінансової діяльності, зокрема, М. П. Кучерявенко, І. І. Кучеров, С. В. Овсянніков та ін. Втім, стрімкий розвиток регульованих податкових відносин і нові виклики, з якими стикаються сучасні держави, потребує постійного оновлення використовуваних при цьому підходів і додаткової деталізації найважливіших засад податково-правового регулювання, що здійснено на рівні Основного Закону, що й зумовлює актуальність подальшого наукового дослідження конституційних принципів регулювання податкових відносин.

Метою статті є аналіз на основі загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання конституційних принципів правового регулювання податкових відносин, визначення основних особливостей цих принципів на сучасному етапі розвитку суспільних відносин в Україні та інших країнах.

Виклад основного матеріалу. Узгодження конституційно-правового регулювання, що за своєю природою є більш статичним, з правовим регулюванням податкових відносин, що в сучасному світі стають дедалі динамічними, потребує як глибокої обізнаності з актуальних питань податкової сфери, так і високого ступеня юридичної техніки, використовуваної при визначенні конституційно-правовими нормами найбільш значущих питань податкових відносин. Множинні зміни, що постійно вносяться до змісту і окремих положень основних джерел податкового законодавства України, передовсім Податкового кодексу України, урівноважуються фундаментальним значенням та роллю конституційно-правових підвалин оподаткування, закріплених Основним Законом України. Своєю чергою, до останніх потрібно час від часу робити відповідні доповнення й деталізацію особливостей, зумовлених невпинним розвитком будь-яких регульованих правом суспільних відносин, і особливо, податкових.

Доволі показово, що одним з найбільш актуальних та стрімких напрямків вдосконалення правового регулювання податкових відносин є впровадження все більшої кількості механізмів балансування різноспрямованих публічного інтересу та приватних інтересів платників податків. Свого відбитку це набуває у конструкціях правових механізмів податків і зборів, засобах податкового адміністрування, що використовуються контролюючими органами, поступовому перевтіленні останніх з суто виконуючих функції податкового контролю до органів налагодження співпраці та консультування платників податків, залученні до методу правового регулювання податкового права (який раніше існував як суто імперативний, тобто був методом односторонніх владних приписів держави на адресу платників податків) все більшої кількості диспозитивних засобів податково-правового регулювання, що притаманні приватним галузям права, а врешті-решт й до поступового відокремлення податкового права у самостійну галузь права, що при цьому на рівні фундаментальних засад зберігає співпрацю і взаємодію з правом фінансовим.

Схожим чином і конституційне право отримало змогу оформитись і почати існувати як самостійна галузь права, що відбулося за часів, коли паралельно зароджувалися підвалини узгодженого правового регулювання сфери публічних фінансів, відносин з приводу встановлення і справляння податків та забезпечення бюджетів податковими надходженнями, як, власне, й самі сучасні терміни «бюджет», «податкова система» тощо. Фахівець у сфері конституційного права Л. М. Ентін вказує, що конституційне право сформувалося як самостійна й автономна галузь національних правових систем на рубежі XVIII-XIX ст. Пов'язано це було із самою специфікою і соціальним призначенням конституційного права, що мало відгородити і захистити інтереси людини від можливих неправомірних посягань з боку держави, її органів і посадових осіб. Для цього було необхідним обмеження публічної влади чітко визначеними правовими рамками, упередження можливостей до зловживання з боку владного суб'єкта [1, с. 1]. Поступово конституційне право доповнювалось і нормами, що закріплювали зустрічні обов'язки осіб і громадян перед державою. Одним з першочерговим з них як раз і став податковий обов'язок, його загальність та безумовність, визначена конституційно-правовими нормами – спочатку на рівні доктринального тлумачення сукупності таких норм, а потім й безпосередньо як буквально закріплений конституційно-правовий принцип. Це стало цілком логічним наслідком домінуючих уявлень правової доктрини, що податковий обов'язок для осіб, що користуються відповідною підтримкою та захистом держави, є одним з найважливіших серед правових обов'язків особи взагалі, підкреслює зв'язок особи і держави, та, врешті-решт стає необхідним для подальшого розвитку держави, суспільства і їх основних інститутів.

Закріплення основного податкового обов'язку платників податків на конституційному рівні мало наслідком активізацію розвитку інституту податкового права, та укорінення використання як методу правового регулювання податкових відносин суто фінансово-правового методу – методу імперативного. Такий підхід закріплював основоположну нерівність держави та уповноважених її органів, та зобов'язаних учасників податкових відносин – платників податків, які мають виконувати податковий обов'язок своєчасно і в повному обсязі під загрозою

настання відповідних небажаних наслідків юридичної відповідальності.

Держава від самих витоків правового регулювання податкових відносин почала себе стверджувати як першочерговий й особливий суб'єкт податкового права. Про це нагадує С. В. Овсянніков, вивчаючи на доктринальному рівні особливості конституційно-правових засад податкових відносин, та вказуючи, що найбільш важливою підставою конституційно-правового регулювання податкових відносин є особливий характер участі держави у цих відносинах [2, с. 337]. Держава, володіючи суверенітетом і, зокрема, податковим суверенітетом, набуває статусу уповноваженого суб'єкта податкових правовідносин та отримує різносторонність своїх напрямків діяльності у сфері оподаткування, що охоплює як етапи податкового правозакріплення (встановлення і закріплення податково-правових норм, окремих податків і зборів, побудову податкової системи і податкової політики), податкової правореалізації і податкового правозастосуванння. А при здійсненні конституційного впорядкування податкових відносин, конституційно-правове регулювання одночасно визначає прийнятні межі публічного інтересу та правомірні поширення його сфери при взаємодії з законними приватними інтересами, що потім деталізуються на галузевому рівні податково-правового регулювання.

Велике значення для всього внутрішньодержавного податково-правового регулювання має те, що, по-перше, воно здійснюється на двох рівнях – конституційному і галузевому, а по-друге, що норми Конституції України є нормами прямої дії і в умовах дій принципу верховенства права усі інші закони та підзаконні акти, в тому числі й міжнародно-правові договори, ратифіковані Верховною Радою України, мають відповідати положенням Основного Закону України. Відповідні конституційно-правові норми закріплені у статтях 8 і 9 Конституції України. За змістом статті 8 Конституції проголошено дію в Україні принципу верховенства права, саме Конституція має найвищу юридичну силу, закони й інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні їй відповідати, конституційно-правові норми є нормами прямої дії, а судовий захист конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [3]. Своєю чергою, у статті 9 Основного Закону закріплено обов'язкова відповідність норм укладених Україною міжнародних договорів нормам Конституції України [3], що зумовлено прагненням не лише до забезпечення найвищої юридичної сили Конституції України у системі форм закріплення вітчизняної правової системи, а й включенням, після ратифікації парламентом, міжнародно-правових договорів України до системи національного податкового законодавства.

На розвиток зазначених конституційно-правових норм пунктом 3.2 статті 3 Податкового кодексу України здійснена подальша деталізація статусу міжнародно-правового договору з питань оподаткування [4]. Так, якщо ратифікованим Верховною Радою України міжнародно-правовим договором встановлені інші правила, ніж ті, що визначені Податковим кодексом України, то застосуванню підлягають саме положення і правила відповідного міжнародного договору. Цим фактично зроблено розв'язання не лише потенційних правових колізій серед норм різних джерел вітчизняного податкового законодавства, а й закріплено надгалузевий статус міжнародно-правового акта, в якому врегульовані питання оподаткування, що дозволяє врегульовувати таку колізію за правилами ієрархічних колізій. Як вбачається такий підхід вітчизняного законодавця не є випадковим, адже за таких умов забезпечується як реалізація взятих нашою державою міжнародних зобов'язань у сфері оподаткування, так і провадиться гармонізація взаємодії внутрішньодержавного і міжнародного рівнів правового регулювання податкових відносин.

Слід відмітити, що наявність дворівневості правового регулювання притаманна багатьом аспектам вітчизняного податкового права. Так, податкова система України передбачає встановлення і введення в дію загальнодержавних податків і зборів; правові механізми таких обов'язкових платежів податкового характеру передбачають дві групи елементів – обов'язкові та факультативні; у фінансово-правовій доктрині розглядається національний (внутрішньодержавний) і міжнародний рівні правового регулювання податкових відносин; у податкових відносинах присутні два основних інтереси, що є рухомими силами розвитку податкових правовідносин – публічний та приватні.

Тому вже не дивує, що і податково-правові принципи одночасно закріплюються на рівні галузевого законодавства, а саме Податкового кодексу України, та на конституційно-правовому – у Конституції України. Безпосередньо торкаючись найважливіших правових принципів податкових відносин, маємо як вказати на їх первісне джерело, що знаходиться в площині економічних законів, так і позначити етапність, поступовість їх формулювання і закріплення у джерелах законодавства.

Стосовно етапності становлення податково-правових принципів слід вказати те, що цей процес було зумовлено об'єктивно: як самим поступовим розвитком відносин оподаткування і все більшою часткою податкових надходжень, що перерозподілялася через бюджети, так і розвитком правової доктрини, розумінням важливості збалансованості інтересів для більшої ефективності податкової системи. К. С. Бєльский вказує саме на тривалість процесу формування

принципів оподаткування у сучасному вигляді, протягом якого було пройдено декілька етапів. Законодавче ж закріплення у відповідних податково-правових нормах набували саме ті принципи оподаткування, що були випробувані часом і обґрунтовані вченими як у сфері економіки, так і публічних фінансів [6]. З часом і все більшим теоретичним і практичним підґрунтям принципи оподаткування почали зачіпати всі сторони оподаткування. Видатний французький вчений-економіст XX – початку XXI ст. Моріс Аллє підбив своєрідний підсумок з приводу розвитку системи податкових принципів, позначивши те, що на сучасному етапі така система є дуже розгалуженою і включає, серед інших, й такі засади, як обґрунтованість оподаткування, пріоритет особистості в оподаткуванні, недискримінація платників податків, знеособлення податку, нейтральність податку відносно економіки держави, недопустимість самовільної діяльності з боку податкових адміністрацій (уповноважених податкових органів) тощо [7, с. 17–23]. Тож, закономірно, що в умовах невпинного вдосконалення правового регулювання податкових відносин найбільш важливі принципи набули свого закріплення не тільки у податковому законодавстві, а й на конституційно-правовому рівні.

В Україні основним конституційним положенням, що стосується оподаткування, є стаття 67 Основного Закону України. Так, за змістом конституційно-правової норми, закріпленої частиною першою цієї статті, будь-яка особа має виконувати обов'язок зі сплати податків та зборів у порядку і розмірах, що визначені законом [3]. Це один з найбільш фундаментальних принципів податкового права – загальність оподаткування, що одночасно є закріпленим не лише в Конституції України, а й у Податковому кодексі України. Його зміст продубльовано в підпункті 4.1.1 пункту 4.1 статті 4 Податкового кодексу України, в якій він відкриває перелік основних засад податкового законодавства України, що налічує одинадцять принципів. Так, у єдиному кодифікованому акті вітчизняного податкового законодавства принцип загальності оподаткування визначається як обов'язок кожної особи сплачувати встановлені Податковим кодексом України, а також законами, що стосуються питань митної справи, ті податки і збори, платником яких вона визначається положеннями Податкового кодексу України [4]. В даному разі для нас дуже важлива кореляція між Основним Законом України та Податковим кодексом України щодо закріплення принципу загальності оподаткування, коли конституційно-правовою нормою визначається загальний обов'язок сплачувати податки у визначеному законом порядку, а вказаним вище положенням галузевого законодавства напряму деталізовано, що таким законом є Податковий кодекс України.

Саме важливість податків для функціонування сучасної демократичної, правової і соціальної держави, якою у статті 1 Конституції визначена Україна, й зумовило те, що первісно галузевий правовий принцип оподаткування одночасно отримав змогу піднятися до одного рівня з рештою конституційно-правових принципів. І. І. Кучеров на це звертає увагу, пояснюючи, що конституційні принципи оподаткування виділяються серед всіх податкових принципів, оскільки вони носять такий важливий і загальний характер, що за ступенем своєї значущості для держави й суспільства можуть бути розміщені в одній ланці з іншими конституційними принципами. Це надає конституційним принципам оподаткування особливий правовий статус [8, с. 157; 13]. Дійсно, не можна не погодитись з тим, що саме засада загальності оподаткування знаходиться в основі як системи решти податкових принципів, так і всієї національної податкової системи, податкової політики й податкового суверенітету держави.

Принцип загальності оподаткування також закріплено і в конституційних актах інших держав. Так, згадаємо про статтю 73 Конституції Азербайджанської Республіки, що була прийнята на референдумі 12 листопада 1995 р., і в якій зазначено, що «сплачувати встановлені законом податки та інші державні збори в повному обсязі та своєчасно є обов'язком кожного. Жодна особа не може бути примушена до сплати податків та інших державних зборів без передбачених законом підстав і за межами обсягу, вказаному в законі» [9]. Так само і стаття 78 Конституції Греції від 11 червня 1975 р. прямо закріплює: «Жоден податок не може стягуватися без наявності формального закону, що визначає суб'єкт оподаткування, доходу, різновид власності і фінансові операції або їх категорії, до яких даний податок відноситься. Податок або будь-яке інше фінансове обтяження не можуть стягуватись тим законом, що має зворотну силу, яка простягається за межі попереднього фінансового року» [10]. За таких умов у Греції допускається обмежена зворотна дія закону з питань оподаткування, однак її межі чітко визначені на конституційному рівні.

Як бачимо, принцип загальності оподаткування набуває додаткового визначення шляхом його обмеження і вказівкою на такі аспекти, як засада законності встановлення, а також повне або часткове недопущення ретроактивної дії податкового механізму у випадках, коли ним посилюється тиск на платників податків. За своєю сутністю це є такою реалізацію засади верховенства права, що спрямована збалансувати публічний та законні приватні інтереси платників податків, не допустити порушення основоположних прав і свобод особи, до числа яких, зокрема, й відноситься можливість вільно і відкрито володіти

майном, що набуто законним шляхом. Своєю чергою це передбачає імплементацію принципу верховенства права з усіма його складниками (справедливості, рівності, правової визначеності тощо) у галузеве податкове законодавство.

В чинному податковому законодавстві України принцип рівності в оподаткуванні найбільш повною мірою закріплено підпунктом 4.1.2 пункту 4.1 статті 4 Податкового кодексу України. Вітчизняним законодавцем така рівність розуміється як рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, що деталізується як «забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу» [4].

Важко переоцінити значення засади рівності усіх платників перед законом на можливість гармонічного функціонування всієї податкової системи та збільшення економічної ефективності оподаткування при неухильному забезпеченні прав і інтересів платників податків. За своєю сутністю цей принцип означає, що не є припустимим встановлення нових податків, підвищення податкових ставок, або звільнення від таких податків і надання податкових пільг, спираючись на критерій форми власності, організаційно-правової форми діяльності, а також виходячи з інших індивідуалізованих особливостей платників податків і оподатковуваного майна або діяльності, що в іншому разі б набували дискримінаційного характеру. Зазначимо, що в основі засади рівності оподаткування перебувають не лише правові, але й економічні чинники. Причому саме останні мають вирішальне значення, розкриваючи економічну і майнову природу податкових відносин, посилюючі ефективність податкової системи та, здійснюючи фактичний захист основних прав і інтересів платників податків шляхом гарантування непорушності права власності, що набуто законним шляхом.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що конституційні принципи оподаткування мають вирішальне значення для всього правового регулювання податкових відносин: ними слід визнати загальність оподаткування та рівність оподаткування. Такі ключові принципи оподаткування закріплені одночасно на рівні з іншими конституційно-правовими принципами, що визначають основи правового статусу особи і функцій держави. Конституційно-правові принципи правового регулювання податкових відносин можуть як прямо бути присутніми в тексті конституційно-правової норми, так і виводитись з їх змісту. Серед конституційно-правових принципів оподаткування прямо закріпленим є принцип загальності оподаткування; враховуючи його фундаментальне значення, цей принцип також продубльовано у Податковому кодексі України як перший з одинадцяти принципів податкового законодавства України. Безпосереднє правове закріплення принципу рівності в оподаткуванні у чинному податковому законодавстві України здійснено саме на рівні Податкового кодексу України, однак при цьому його коріння та витоки знаходяться у Конституції України в принципі гарантування рівного підходу до будь-яких форм власності. Це дозволяє віднести принцип рівності в оподаткуванні одночасно і до конституційно-правових засад оподаткування, з тією особливістю, що цей принцип не закріплено у буквальному вираженні в Основному Законі України, проте виводиться зі змісту його норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституционное право зарубежных стран : учеб. для вузов / под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. 2-е изд, перераб. Москва : Норма, 2005. 1056 с.
2. Овсянников С. В. Конституционно-правовые основы налоговых отношений : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Санкт-Петербург, 2001 / под ред. Грачева Е. Ю., Щекин Д. М. Комментарий к диссертационным исследованиям по финансовому праву. Москва : Статут, 2009. С. 337–339.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
5. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Т. 3 : Учение о налоге. Харьков : Легас ; Право, 2005. 600 с.
6. Бельский К. С. Принципы налогообложения. *Гражданин и право.* 2006. № 12. С. 12–19.
7. Алле М. За реформу налоговой системы. Переосмысливая общепризнанные истины. Пер. с фр. Т. А. Карлова. Под ред. И. А. Егорова. Москва : ТЕИС, 2001. 96 с.
8. Кучеров И. И. Теория налогов и сборов (Правовые аспекты) : монография. Москва : ЮрИнфоР, 2009. 473 с.
9. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995-ci il. URL: mincom.gov.az/az/view/pages/13.
10. Конституция Греции от 11 июня 1975 г. URL: legalns.com/download/books/cons/greece.pdf.

11. Лукашева О. Е. Принцип рівності в оподаткуванні: конституційно-правовий аспект. 2009. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/60868/5/Lukashova.pdf
12. Чайка В. В. Податкове та конституційне право: точки дотику. National law and practice. Februarie 2015. С. 75–80.
13. Худик А. М. Конституційний принцип встановлення податків і зборів виключно законами України. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 1. С. 126–131.
14. Subina T., Orłowski J. Принципы налогообложения в украинском законодательстве. *Studia Prawnoustrojowe*. 2021. № 51. С. 161–177.
15. Вінцова Д. С. Співвідношення принципів фіскальної достатності та економічності оподаткування: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2015. 205 с.

REFERENCES

1. Baglaja, M. V. Lejbo, Ju. I. & Jentina, L. M. (Eds.). (2005). *Constitutional law of foreign countries*. Moskva : Norma [in Russian].
2. Ovsjannikov, S. V. (2001). Konstitucionno-pravovye osnovy nalogovyh otnoshenij : *Candidate's thesis*. Sankt-Peterburg. (Gracheva E. Ju. & Shhekin D. M., eds.). (2009). Kommentarij k dissertacionnym issledovanijam po finansovomu pravu. Moskva : Statut, pp. 337–339 [in Russian].
3. Constitution of Ukraine, №254k/96-VR (1996, June 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
4. Tax Code of Ukraine, №2755-VI (2010, December 2). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text [in Ukrainian].
5. Kucherjavenko, N. P. (2005). *The course of tax law* (Vols 1-6). Vol. 3: The doctrine of the tax. Harkov : Legas; Pravo [in Russian].
6. Belskij, K. S. (2006). Principles of taxation. *Grazhdanin i pravo*, 12, 12–19 [in Russian].
7. Alle, M. (2001). *For the reform of the tax system. Reflecting universally recognized truths*. (Karlova, T. A., translation) (Egorova, I. A., ed.). Moskva : TEIS [in Russian].
8. Kucherov, I. I. (2009). *Theory of taxes and fees (legal aspects)*. Moskva : JurInfoR, [in Russian].
9. Constitution of the Republic of Azerbaijan (1995, November 12). Retrieved from mincom.gov.az/az/view/pages/13 [In Azerbaijani]
10. Constitution of Greece (1975, July 11). Retrieved from legalns.com/download/books/cons/greece.pdf [in Russian].
11. Lukasheva, O. E. (2009). The principle of equality in taxation: constitutional and legal aspect. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/60868/5/Lukashova.pdf [in Ukrainian].
12. Chaika, V. V. (2015). Tax and constitutional law: touch points. *National law and practice*, 75-80 [in Ukrainian].
13. Khudyk, A. M. (2020). The constitutional principle of establishing taxes and fees exclusively by the laws of Ukraine. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 126–131 [in Ukrainian].
14. Subina, T. & Orłowski, J. (2021) Principles of taxation in Ukrainian legislation. *Studia Prawnoustrojowe*, 51, 161–177 [in Russian].
15. Vintsova, D. S. (2015). Relationship of the principles of fiscal sufficiency and cost -effectiveness. *Candidate' thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

DAMIRCHIEV MUSHFIK

2nd Ph.D, Associate Professor, Associate Professor of the Department of financial law of the National Yaroslav Mudryi Law University

CONSTITUTIONAL BASIS OF LEGAL REGULATION OF TAX RELATIONS: MODERN VIEW AND SIGNIFICANCE

Problem setting. An analysis of the constitutional principles of legal regulation of tax relations is carried out and the main features of such principles at the present stage of development of public relations in Ukraine and other countries are determined. It is established that the numerous changes that are constantly made to the content and individual provisions

of the main sources of tax legislation of Ukraine, especially the Tax Code of Ukraine, are balanced by the fundamental importance and role of constitutional foundations of taxation, enshrined in the Basic Law of Ukraine.

Target of research. The purpose of the article is to analyze on the basis of general scientific and special methods of scientific knowledge of the constitutional principles of legal regulation of tax relations, determination of the main features of these principles at the present stage of development of public relations in Ukraine and other countries.

Article's main body. It is pointed out that along with the development of tax relations and the increase in tax revenues of budgets, there was an awareness of the need to consolidate the tax duty among the system of basic constitutional duties of the individual. It is stated that establishing of the basic tax duty of taxpayers at the constitutional level took place in the form of the constitutional principle of universality of taxation. It is emphasized that the constitutional principle of universality of taxation has certain legal limits determined by the principle of the rule of law. It is demonstrated that the direct manifestation of defining the limits of the principle of universality of taxation at the constitutional level is consolidation in constitutional law rules the legality of the establishment, as well as full or partial prevention of retroactive effect of the tax mechanism in cases where it worsens the situation of taxpayers.

Conclusions and prospects for the development. It is stated that simultaneously with the principle of universality of taxation, that is directly enshrined in the Constitution of Ukraine, the indirectly enshrined constitutional principle of equality of taxation is derived from the provisions determining equal legal protection of all forms of property. It is emphasized that the content of the principle of equality in taxation provides the same attitude to taxpayers who have a similar economic situation, and differentiated attitude to taxpayers with different economic situation. It is concluded that the principle of equality of taxation by its economic nature harmonizes the principle of universality of taxation, helping to reconcile divergent public and private interests in tax relations and thus promote their development, increase the efficiency of national tax systems.

Key words: tax principles, tax relations, taxpayers, legal mechanism of tax, constitutional principles of tax relations, principle of universality of taxation, principle of equality of taxation, legality of taxation, limitation of retroactive effect of tax law.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Дамірчиєв М. І. Конституційні основи правового регулювання податкових відносин: сучасний погляд та значення. *Право та інновації*. 2022. № 2 (38). С. 64–70.

ЧУДАК ОЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА
аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

УДК 347.73
DOI 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-9

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано деякі аспекти впливу цифровізації на адміністрування податків і зборів в Україні. Підкреслено, що в Україні впроваджено чимало новацій, які відповідають вимогам сучасності. Водночас не всі із запропонованих нововведень є досконалими (з точки зору змісту та підходів до закріплення), що у подальшому може негативно відобразитися на правозастосуванні таких норм, а відтак й на поповненні дохідних частин бюджетів тощо. Наголошено, що впровадження електронних сервісів у сфері оподаткування, а також підхід нормотворця до їх регулювання слід оцінити позитивно, оскільки у контексті цифровізації особливого значення набуває реалізація такого принципу, як спрощення процедури взаємодії платників податків та контролюючого органу та прискорення електронного документообігу між ними, оскільки, як вбачається, такий принцип є складовою принципу загального принципу податкового законодавства – рівномірність та зручність сплати.

Підкреслено, що незважаючи на позитивну оцінку регламентації механізму оподаткування суб'єктів ІТ індустрії, вважаємо, що правове регулювання такого режиму (в контексті оподаткування) потребує переосмислення й доопрацювання для його більш ефективної реалізації й реальної трансформації оподаткування сектору ІТ в Україні. Запропоновано виділити податковий режим Дія Сіті саме як спеціальний, закріпити всі елементи його правового механізму в окремому розділі ПК України. Констатовано, що для покращення реалізації податково-правових норм, які стосуються оподаткування електронних послуг, вважаємо за необхідне більш чітко визначити перелік таких послуг, що підлягають оподаткуванню, оскільки зараз такий перелік відкритий й може бути підданий занадто широкому тлумаченню.

Ключові слова: адміністрування податків та зборів, ДіЯ Сіті, електронні сервіси, новації, цифровізація.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство охоплено трендом цифровізації, що пронизує усі сфери його життєдіяльності. Передусім такі процеси торкнулися й економіки держави, а значить і оподаткування та адміністрування податків і зборів. Як слушно вказують науковці, ключові технології цифрової економіки сприяють цифровій трансформації бізнесу – перетворенню аналогових продуктів, бізнес-процесів і бізнес-моделей організацій на такі, в основі яких лежить ефективне використання цифрових технологій. Крім того, слід зазначити й те, що цифрова економіка формує нове, цифрове середовище бізнесу. Останнє включає всі цифрові ресурси бізнес-організацій, інтегровані в систему, взаємодію з іншими суб'єктами економічної діяльності всередині країни та за кордоном [1, с. 122–123].

Природньо, що у цифровій економіці базою для створення нових продуктів, цінностей, властивостей, унікальних систем і процесів визнаються цифрові технології. Зазначений тезис підтверджується положеннями, що знайшли своє відображення у Економічній стратегії України 2030, зокрема, у п. 6.2 – Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою: дані стають активом. Збирання, опис, зберігання та опрацювання даних дають змогу отримувати цінну інформацію для використання в ділових процесах, суспільному житті, роботі держави. Вміння працювати з даними та їх аналізувати — це можливість першим отримувати цінні ринкові «інсайти», тобто бути конкурентоздатнішим [2]. Цілком очевидно, що процеси впровадження новітніх технологій в контексті цифровізації економіки країни не оминули й сферу оподаткування й адміністрування податків і зборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням новацій, пов'язаних з адмініструванням податків і зборів в умовах цифровізації займаються такі науковці, як: О. О. Дмитрик, Д. А. Кобильнік, А. С. Колісник, М. П. Кучерявенко, О. В. Макух, В. О. Рядінська, М.М. Чинчин та ін. Водночас чимало аспектів все ще залишаються не визначеними. Тож, **мета статті** полягає у розкритті певних аспектів

© Чудак О. М., 2022

впливу цифровізації на адміністрування податків і зборів в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Вже доволі тривалий проміжок часу (йдеться про декілька років) законодавець активно змінює чинне податкове законодавство України з огляду на світові тенденції впровадження новітніх технологій. У цій публікації розглянемо декілька нововведень, які, на наше переконання, є актуальними, та які суттєво впливають на адміністрування податків і зборів. По-перше, акцентуємо увагу на створенні електронних сервісів. Зокрема, йдеться про «Електронний кабінет», який становить собою сукупність інформаційно-телекомунікаційних систем Державної податкової служби України, призначених для взаємодії між платниками податків та державними, у тому числі контролюючими, органами з питань реалізації прав та обов'язків, визначених Податковим кодексом України та іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи, та нормативно-правовими актами, прийнятими на підставі та на виконання Податкового кодексу України та інших законів, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи [3, пп. 14.1.56[2] п. 14.1 ст. 14]. З наведеного ми бачимо, що першочерговим призначенням електронного кабінету є забезпечення взаємодії платника податків та контролюючих органів щодо виконання податкового обов'язку (у широкому розумінні).

У ст. 42[1] Податкового кодексу України (далі – ПК України) [3] закріплено принципи функціонування електронного кабінету. Так, до їх кола віднесено: прозорість, контрольованість, інтеграцію із системами, що використовуються платниками податків, своєчасність усунення технічних та/або методологічних помилок, автоматизованість, повноту функціоналу, спрощення процедури взаємодії платників податків та контролюючого органу та прискорення електронного документообігу між ними; здійснення автоматизованого внесення до журналу всіх дій (подій), що відбуваються в електронному кабінеті; заборони втручання, створення обмежень у функціонуванні та/або можливостей у використанні платниками податків електронного кабінету; пріоритетність документів, що надходять від державних, у тому числі контролюючих, органів.

В цілому такий підхід законодавця відповідає сучасним тенденціям розвитку відносин оподаткування, а також й інформаційних відносин, та є цілком доречними і обґрунтованим. Так, у контексті цифровізації особливого значення набуває реалізація такого принципу, як спрощення процедури взаємодії платників податків та контролюючого органу та прискорення електронного документообігу між ними, оскільки, він забезпечує реалізацію інших принципів, стосовно усього податкового законодавства – рівномірності та зручності сплати.

Як приклад, можна навести законодавчі новації щодо подання звітності в електронній формі, одним із яких є впровадження сучасних підходів щодо трьохрівньового звітування платника податків, який здійснює контрольовані операції, введеного Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» [4]. Інший приклад – пропозиція законодавця запровадити сприятливі умови для реєстрації заінтересованими іноземцями та особами без громадянства, які набули статусу е-резидента, себе як фізичної особи-підприємця та ведення підприємницької діяльності без необхідності перебування в Україні, що презентована у законопроєкті «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів» від 18.03.2021 р. № 5270 [5]. Зокрема, пропонується через відповідні цифрові сервіси запровадити можливість для е-резидента-підприємця сплачувати податки від своєї підприємницької діяльності в Україні, що позитивно впливатиме на інвестиційний клімат держави, активізацію та подальший розвиток національної економіки, збільшення валового внутрішнього продукту, а також надходжень до державного бюджету України.

Поряд із позитивною оцінкою вищенаведеного законопроєкту відзначимо й ті положення, які на наш погляд, є дискусійними або ж такими, що потребують доопрацювання. До числа останніх ми відносимо пропозицію встановити тимчасові особливості та правила оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів-підприємців. Окрім того, залишається невизначеним, як буде регламентовано оподаткування діяльності електронних резидентів-підприємців після спливу вказаного проектом темпорального строку. На нашу думку, з огляду на динаміку процесів цифровізації означені питання стають вкрай актуальними.

Звернемо увагу, що також запропоновано визначення категорій «Е-резидент» та «Е-резидент-підприємець». Так, електронний резидент (Е-резидент) – це іноземець або особа без громадянства, яка досягла вісімнадцятирічного віку, набула статусу електронного резидентства, отримала відповідні електронні довірчі послуги, у тому числі засіб кваліфікованого електронного підпису, та інформація про яку внесена до інформаційної системи «Е-резидент». Електронний резидент-підприємець (Е-резидент-підприємець) – це Е-резидент, який зареєстрований на підставі його заяви через систему

«Е-резидент» фізичною особою – підприємцем, та обрав виключно спрощену систему оподаткування, обліку та звітності і ставку єдиного податку, встановлену для третьої групи, яка не передбачає сплату податку на додану вартість. З наведеного ми бачимо, що окрім критеріїв, яким має відповідати особа / ФОП, законодавчо передбачено використання відповідної електронної системи – «Е-резидент». Показово, що така система виступає складовою частиною Єдиного державного веб-порталу електронних послуг «Портал Дія», яка здійснює збирання, накопичення, обробку, захист, облік інформації про Е-резидентів та забезпечує доступ до такої інформації таким Е-резидентам та державним органам в межах їх компетенції. При цьому порядок функціонування інформаційної системи «Е-резидент» має встановлюватися Кабінетом Міністрів України.

Також законопроєктом передбачено, що Е-резиденту-підприємцю одночасно з реєстрацією його Е-резидентом-підприємцем в податковому органі створюється особистий електронний кабінет, через який відбувається взаємодія Е-резидента-підприємця з контролюючими органами. Як бачимо, законодавець пропонує об'єднати взаємодію таких електронних сервісів, як електронний кабінет платника податків та інформаційну систему «Е-резидент». У випадку якісного та надійного технічного забезпечення функціонування вказаних сервісів вищевказані нововведення сприятимуть ще більшій оптимізації адміністрування податків і зборів в сучасних умовах. Загалом пропозиції, передбачені проєктом Закону України № 5270 вбачаються перспективними, але раз підкреслимо важливість встановлення адекватного темпорального проміжку їх дії.

По-друге, адміністрування податків і зборів набуває нового змісту за умов функціонування правового режиму Дія Сіті, адже очевидно, що впровадження іншого, тобто відмінного від загального, режиму оподаткування обумовлює, в тому числі й інші, відмінні від загальних, процедури адміністрування. Так, режим Дія Сіті було встановлено Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [6]. Для урегулювання питань оподаткування платників, які здійснюють свою діяльність в межах правового режиму Дія Сіті було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [7], наразі його положення вже знайшли відображення у Податковому кодексі України.

Водночас, чинному податковому законодавстві не міститься дефініція податкового режиму Дія Сіті. На наш погляд, цей режим можна віднести до спеціальних, виходячи із визначення останнього, закріпленого у ст. 11 Податкового кодексу України. До того ж , за текстом Податкового кодексу України окремі положення Дія Сіті розпорошено (приміром, визначення операцій резидентів Дія Сіті, бази оподаткування операцій резидента Дія Сіті податком на прибуток підприємств, бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб та ін.) При цьому платники податку – резиденти Дія Сіті визначаються, як платники податку, які сплачують податок на прибуток підприємств на особливих умовах (далі за текстом ПК України - резидент Дія Сіті - платник податку на особливих умовах) [3, пп. 14.1.282[1] п. 14.1 ст. 14]. З урахуванням викладеного ми бачимо, що наразі законодавцем обрано підхід, за якого окремим категоріям платників податків надано відповідний особливий статус. Фактично йдеться про впровадження позитивної податкової дискримінації, за якої встановлюються особливі, специфічні умови як оподаткування для окремих категорій платників податків в умовах необхідності їх адаптації до пропонованих урядом змін. Така позиція є доволі поширеною в деяких зарубіжних країнах.

Говорячи про зміни, пов'язані з оподаткуванням резидентів та гіг-спеціалістів Дія Сіті, вважаємо такий підхід некоректним. Зрозуміло, що впровадження режиму Дія Сіті спрямовано на формування конкурентного податкового навантаження для ІТ галузі й трансформацію оподаткування діяльності таких суб'єктів, їх прибутку (доходу). Так, першочерговий акцент робиться на необхідності переходу спеціалістів ІТ індустрії зі спрощеної системи оподаткування до спеціального режиму оподаткування, яким буде враховано особливості взаємовідносин між суб'єктами, специфіку їх діяльності тощо.

Справа в тому, що спрощена система оподаткування забезпечила певний розвиток ІТ аутсорсингу, але не забезпечила розвиток ІТ напрямків, які передбачають використання штатних працівників, таких як створення програмного забезпечення з реєстрацією інтелектуальних прав власності в Україні. Однак наразі склалася ситуація, коли створена окрема каста платників на особливих умовах, що включені до загального механізму сплати на прибуток – це можна розглядати як прояв порушення принципу рівності платників податків й податкової дискримінації у негативному сенсі.

А. С. Колісник з цього приводу міркує так: «… одним зі шляхів вирішення цього питання може бути впровадження досвіду ЄС через закріплення механізмів у податковому законодавстві України, спрямованих на підвищення ефективності оподаткування при забезпеченні справедливості і єдиних фіскальних правил як для традиційного, так і для цифрового бізнесу, серед яких (як альтернативних варіантів регулювання) можна виділити: впровадження по-

датків з обороту цифрових компаній, оподаткування доходів від надання цифрових послуг, оподаткування транзакцій цифрового бізнесу [8, с. 73]. В цілому наведені міркування вбачаються аргументованими, вважаємо, що позитивний досвід інших держав з питання оподаткування суб'єктів ІТ індустрії може стати своєрідним базисом для розроблення комплексного підходу з урахуванням особливостей побудови податкової системи, регулюванням податкових правовідносин в Україні. На сучасному етапі регулювання ІТ індустрії вважаємо доцільним виділити податковий режим Дія Сіті саме як спеціальний, а також закріпити особливості процедур адміністрування податків за умов застосування цього режиму.

По-третє, як одну з новацій податкового законодавства слід зазначити оподаткування електронних послуг в Україні. Такі нововведення з'явилися з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам» [9] (зараз ці положення містяться у ПК України).

Відповідно до п. 14.1.56[5] п. 14.1 ст. 14 ПК України електронні послуги визначаються як послуги, що постачаються через мережу Інтернет, автоматизовано, за допомогою інформаційних технологій та переважно без втручання людини, у тому числі шляхом встановлення спеціального застосунку або додатка на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях. Показово, що чинним законодавством передбачено відкритий перелік електронних послуг, а також регламентовано, що до них не відноситься. Приміром, до таких послуг, зокрема, але не виключно, належать:

а) постачання електронних примірників, надання доступу до зображень, текстів та інформації, у тому числі, але не виключно, підписка на електронні газети, журнали, книги, надання доступу та/або завантаження фотографій, графічних зображень, відеоматеріалів;

б) надання доступу до баз даних, у тому числі користування пошуковими системами та службами каталогів у мережі Інтернет;

в) постачання електронних примірників (електронно-цифрової інформації) та/або надання доступу до аудіовізуальних творів, відео- та аудіотворів на замовлення, ігор, включаючи постачання послуг з участі в таких іграх, постачання послуг з доступу до телевізійних програм (каналів) чи їх пакетів, крім доступу до телевізійних програм одночасно з їх транслюванням через телевізійну мережу;

г) надання доступу до інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів та інших подібних ресурсів, зокрема, але не виключно, розміщених на платформах спільного доступу до інформації чи відеоматеріалів;

г) постачання послуг з дистанційного навчання в мережі Інтернет, проведення та надання якого не потребує участі людини, у тому числі шляхом надання доступу до віртуальних класів, освітніх ресурсів, у яких учні виконують завдання онлайн, а оцінки виставляються автоматично, без участі людини (або з мінімальною її участю);

д) постачання програмного забезпечення та оновлень до нього, у тому числі електронних примірників, надання доступу до них, а також дистанційне обслуговування програмного забезпечення та електронного обладнання та ін. [3]. На нашу думку, наявність переліку електронних послуг, які підлягають оподаткуванню, слід оцінити позитивно. У той же час, як ми позначили вище, такий перелік є відкритим. У зв'язку із цим у процесі правозастосування положень щодо оподаткування електронних послуг можуть виникати складнощі через широке тлумачення видів електронних послуг. Наприклад, такі компанії як Amazon та eBay фактично не надають електронних послуг, проте їх основною діяльністю є продаж товарів та послуг через мережу Інтернет. Через недостатню визначеність положень закону такі компанії можуть підпасти під його дію.

Згідно з приписами ПК України надання таких послуг обкладається податком на додану вартість. Так, платниками податку в цій ситуації виступають особи-нерезиденти, які не мають постійного представництва та постачають на митній території України фізичним особам, у тому числі фізичним особам – підприємцям, не зареєстрованим як платники податку на додану вартість, електронні послуги, у тому числі шляхом надання доступу до електронних послуг через електронний інтерфейс, надання технічних, організаційних, інформаційних та інших можливостей, які здійснюються з використанням інформаційних технологій і систем, для встановлення контактів та укладення угод між продавцями і покупцями та/або постачають такі електронні послуги за посередницькими договорами від власного імені, але за дорученням надавача електронних послуг. Ставка оподаткування становить 20 відсотків бази оподаткування та додається до вартості електронних послуг, крім операцій, звільнених від оподаткування податком на додану вартість. За такого підходу доцільно акцентувати увагу на тому, що сплата податку на додану вартість за електронні послуги фактично призведе до підвищення їх вартості для користувачів.

Окремо регламентовано порядок оподаткування електронних послуг, що постачаються нерезидентами фізичним особам, місце постачання яких розташоване на митній території України (ст. 208[1] ПК України). Крім цього у п. 79 підр. 2 розд. XX ПК України закріплено обов'язок особи-нерезидента, у якої загальна сума від здійснення операцій з постачання фізичним особам, у тому числі фізичним особам - підприємцям, не зареєстрованим як платники податку на додану вартість, електронних послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, за 2021 календарний рік сукупно перевищує суму, встановлену п. 208^{-1}.2 статті 208^{-1} ПК України, до 31 березня 2022 року включно подати до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, в електронній формі через спеціальне портальне рішення для користувачів нерезидентів, які надають електронні послуги шляхом електронної ідентифікації, заяву про реєстрацію особи-нерезидента як платника податку на додану вартість. Таким чином, оподаткування електронних послуг в Україні оцінюємо як такий, що відповідає загальносвітовим трендам регулювання оподаткування технологічного бізнесу.

Висновки. На підставі проведеного аналізу правового регулювання оподаткування в умовах цифровізації зазначимо, що в Україні впроваджено чимало новацій, які відповідають вимогам сучасності. Водночас не всі із запропонованих нововведень є досконалими (з точки зору змісту та підходів до закріплення), що у подальшому може негативно відобразитися на правозастосуванні таких норм, а відтак й на поповненні дохідних частин бюджетів тощо. В межах цієї публікації ми зосередили увагу на розгляді декількох блоків:

а) електронні сервіси (електронний кабінет платника податків, подання звітності виключно в електронній формі платниками податків, які здійснюють контрольовані операції (в контексті трансфертного ціноутворення), інформаційна система «Е-резидент» – у разі прийняття законопроєкту № 5270). В цілому підхід нормотворця до їх регулювання слід оцінити позитивно, оскільки у контексті цифровізації особливого значення набуває реалізація такого принципу, як спрощення процедури взаємодії платників податків та контролюючого органу та прискорення електронного документообігу між ними, оскільки, як вбачається, такий принцип є складовою принципу загального принципу податкового законодавства – рівномірність та зручність сплати;

б) режим Дія Сіті. Незважаючи на позитивну оцінку регламентації механізму оподаткування суб'єктів ІТ індустрії, вважаємо, що правове регулювання такого режиму (в контексті оподаткування) потребує переосмислення й доопрацювання для його більш ефективної реалізації й реальної трансформації оподаткування сектору ІТ в Україні. Запропоновано виділити податковий режим Дія Сіті саме як спеціальний, закріпити всі елементи його правового механізму в окремому розділі ПК України.

в) оподаткування електронних послуг. В цілому законодавчі підходи до регламентації оподаткування електронних послуг в Україні вбачаємо цілком прийнятними та аргументованими. Однак для покращення реалізації відповідних податково-правових норм вважаємо за необхідне більш чітко визначити перелік електронних послуг, що підлягають оподаткуванню, оскільки зараз такий перелік відкритий й може бути підданий занадто широкому тлумаченню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремова К. В., Шматков Д. І., Кохан В. П. Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення: монографія / за ред. К. В. Єфремової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 180 с.
2. Україна 2030Е — країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2020 р. № 466-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів: проєкт Закону України від 18.03.2021 р. № 5270 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71471.
6. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 14.12.2021 р. № 1946-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1946-20#Text.

8. Колісник А. С. Оподаткування в умовах цифровізації економіки: до питання правового регулювання. *Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 трав. 2021 р/) / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токарєвої. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 68–75.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам: Закон України від 03.06.2021 р. № 1525-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text.

REFERENCES

1. Yefremova, K. V., Shmatkov, D. I. & Kokhan, V. P. (2021). *Basic aspects of digitalization and their legal support* (K. V. Yefremova, ed.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy, [in Ukrainian].
2. Ukraine 2030e is a country with a developed digital economy. Ukrainian Institute of the Future. Retrieved from https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html [in Ukrainian].
3. Tax Code of Ukraine, №2755-IV (2010, December 2). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Improving the Administration of Taxes, Elimination of Technical and Logical Inconsistencies in tax Legislation, № 466-IX (2020, January 16). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text [in Ukrainian].
5. Project of the Law of Ukraine on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Some Other Legislative Acts of Ukraine on the Peculiarities of Taxation of Entrepreneurial Activity of Electronic Residents, №5270 (2021, March 18). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71471 [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine on Stimulating the Development of Digital Economy in Ukraine, № 1667-IX (2021, July 15). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine on Stimulating the Development of Digital Economy in Ukraine, №1946-IX (2021, December 14). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1946-20#Text [in Ukrainian].
8. Kolisnyk, A. S. (2021). Taxation in the conditions of digitalization of the economy: to the issue of legal regulation. Actual problems of economic activity in the conditions of development of industry economy 4.0: *zb. nauk. pr. NDI PZIR NAPrN Ukrainy № 4 za materialamy kruhloho stolu* (O. O. Dmytryk, K. O. Tokarieva, eds.). (pp. 65–75). Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine on Amendments to the Tax Code of Ukraine on the Cancellation of Taxation of Income Received by Non-residents in the Form of Payment for Production and/or Distribution, № 1525-IX (2021, June 3). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text [in Ukrainian].

CHUDAK OLESYA

Postgraduate student at the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law of Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION ON THE ADMINISTRATION OF TAXES AND CHARGES IN UKRAINE

Problem setting. Modern society is gripped by the trend of digitalization, which permeates all spheres of its life. First of all, such processes affected the state's economy, and hence the taxation and administration of taxes and fees. According to scientists, the key technologies of the digital economy contribute to the digital transformation of business – the transformation of analog products, business processes and business models of organizations into those based on the effective use of digital technologies. In addition, it should be noted that the digital economy is shaping a new, digital business environment and includes all digital resources of business organizations integrated into the system, interaction with other economic entities within the country and abroad [1, p. 122–123].

In the digital economy, digital technologies are recognized as the basis for the creation of new products, values, properties, unique systems and processes. This thesis is confirmed by the provisions reflected in the Economic Strategy of Ukraine 2030, in particular, in paragraph 6.2 - Ukraine 2030E - a country with a developed digital economy: data becomes an asset. Data collection, description, storage and processing allow to obtain valuable information for use in business processes, public life, the work of the state. The ability to work with data and analyze it is an opportunity to be the first to obtain valuable market "insights", to be more competitive [9]. It is obvious that the processes of introduction of new technologies in the context of digitalization of the country's economy have not escaped the sphere of taxation and administration of taxes and fees.

Target of research. The purpose of the article is to reveal certain aspects of the impact of digitalization on the administration of taxes and fees in our country.

Analysis of recent researches and publications. Researchers such as O. Dmytryk, D. Kobylnik, A. Kolisnyk, M. Kucheryavenko, and O. Makukh, V. Ryadinska, M. Chinchin and etc. are engaged in the study of innovations related to the administration of taxes and fees in the conditions of digitalization. At the same time, many aspects still remain unclear.

Article's main body. It is emphasized that the introduction of electronic services in the field of taxation, as well as the approach of the legislator to their regulation should be positively assessed, because in the context of digitalization the implementation of such principles as simplifying the procedure of interaction between taxpayers and the supervisory authority. as can be seen, this principle is part of the principle of the general principle of tax law - uniformity and ease of payment.

In general, the legislative approaches to the regulation of electronic services taxation in Ukraine as quite acceptable and well-founded. However, in order to improve the implementation of the relevant tax legislation, we consider it necessary to define more clearly the list of electronic services subject to taxation, as such a list is currently open and may be subject to too broad an interpretation.

Conclusions and prospects for the development. The article analyzes some aspects of the impact of digitalization on the administration of taxes and fees in Ukraine. It is emphasized that many innovations that meet modern requirements have been introduced in Ukraine. At the same time, not all of the proposed innovations are perfect (in terms of content and approaches to consolidation), which in the future may negatively affect the enforcement of such rules, and thus the replenishment of revenue budgets and more.

Key words: administration of taxes and fees, Diya City, electronic services, innovations, digitalization.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Чудак О. М. Вплив цифровізації на адміністрування податків і зборів в Україні. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 71–77.

ДЛЯ НОТАТОК

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України та Видавництво «Право» запрошують всіх зацікавлених осіб опублікувати свою наукову роботу у *тридцять дев'ятому* номері журналу **«Право та інновації»**. Журнал внесено до переліку наукових фахових видань групи Б (Наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.).

Журнал розповсюджується також за передплатою АТ «Укрпошта». Передплатний індекс 86689. Вартість та умови підписки дізнавайтеся в АТ «Укрпошта».

Умови публікації у журналі:

1. Надати копію квитанції:
   1.1. про передплату журналу на **12 місяців** у будь-якому поштовому відділенні зв'язку України (індекс 86689);
   1.2. або копію квитанції про оплату публікації НДІ ПЗІР (**за 1 статтю**) до **10.09.2022 р.**;
2. Оформити статтю та подати згідно вказаних вимог.
3. Заповнити відомості про автора.
4. Надіслати рукопис статі в електронному вигляді на електрону адресу: ndipzir@gmail.com до 10.09.2022 р.

Традиційно в журнал приймаються статті за такими напрямами:
12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;
12.00.02 конституційне і муніципальне право;
12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;
12.00.04 господарське право; господарсько-процесуальне право;
12.00.05 трудове право; право соціального забезпечення;
12.00.06 земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;
12.00.11 міжнародне право.

Редакція у разі необхідності може здійснити переклад розширеної анотації, детальну інформацію можна отримати в редколегії. У разі самостійного перекладу автором розширеної анотації англійською редакційна колегія перевіряє переклад. У випадку виявлення значних помилок редакція залишає право відмовити в публікації статті.

Оформлення передплати автором передбачає отримання 1 авторського екземпляру та 3 наступних номерів журналу. Оплата НДІ ПЗІР передбачає отримання виключно авторського екземпляру.

Всю додаткову інформацію ви можете отримати на сайті журналу http://pti.org.ua/index.php/ndipzir/information/authors та за телефоном: (057) 700-06-64.

Випусковий редактор: *В. П. Кохан*
Комп'ютерна верстка: *А. Г. Якшина*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21739-11639 ПР від 24.11.2015

Підписано до друку з оригінал-макета 07.07.2022.
Формат 60x84 $^{1}/_{8}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 8,00. Тираж 18 прим. Вид. № 2917

Видавець – Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку Національної академії правових наук України,
61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80,
Тел. +38 (057) 700-06-64
Сайт: ndipzir.org.ua
E-mail: ndipzir@gmail.com
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4814 від 17.12.2014

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-25-44
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017